

Tussen activisme en terreur

*De relatie tussen het linkse milieu en het ontstaan van terrorisme in West-Duitsland
tussen 1967 en 1970*

R.V. Schoenmakers

S0737798

Studierichting Geschiedenis, PCNI

Universiteit Leiden

MA Eindschrift

08/09/2012

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1 – Achtergrond	8
Hoofdstuk 2 – Terminologie	12
Hoofdstuk 3 – Algemene ontwikkelingen van het linkse milieu	18
<i>APO en SDS</i>	
<i>Communistische idealen</i>	
<i>Terroristische bewegingen</i>	
Hoofdstuk 4 – Ontwikkeling van gebruik van geweld	31
<i>Sociale achtergrond</i>	
<i>Vormen van actie</i>	
<i>Chronologie van de protesten</i>	
Hoofdstuk 5 – 1967 - 1970: van de APO naar de RAF	43
<i>2 juni 1967</i>	
<i>2 – 15 april 1968</i>	
<i>13 juni 1969</i>	
<i>14 mei 1970</i>	
Hoofdstuk 6 – De maatschappelijke discussie	50
<i>Konkret</i>	
<i>Neue Kritik</i>	
<i>Agit 883</i>	

Hoofdstuk 7 – 2 juni 1967	56
<i>Konkret</i>	
<i>Neue Kritik</i>	
<i>Conclusie</i>	
Hoofdstuk 8 – 2 - 11 april 1968	69
<i>Konkret</i>	
<i>Neue Kritik</i>	
<i>Conclusie</i>	
Hoofdstuk 9 – 13 juni 1969	87
<i>Konkret</i>	
<i>Neue Kritik</i>	
<i>Agit 883</i>	
<i>Conclusie</i>	
Hoofdstuk 10 – 14 mei 1970	96
<i>Agit 883</i>	
<i>Conclusie</i>	
Conclusie	101

Inleiding

In 1968 werd Andreas Baader veroordeeld tot een gevangenisstraf van drie jaar wegens brandstichting in twee warenhuizen. Op 14 mei 1970 ontsnapte hij met hulp van onder andere Ulrike Meinhof en Gudrun Ensslin uit de gevangenis. Tijdens zijn ontsnapping werden schoten raakte iemand ernstig gewond. Baader vluchtte, en vormde samen met de mensen die hem hadden helpen ontsnappen de kern van de *Baader-Meinhof Gruppe*, later bekend als de *Rote Armee Fraktion* of de RAF.

Deze terroristische splintergroepering kwam voort uit het West-Duitse linkse milieu uit de jaren zestig. Binnen dit milieu waren meerdere georganiseerde bewegingen, losse collectieven en individuen actief, die op grote schaal protesteerden tegen de gevestigde orde. Het linkse milieu werd tot 1969 in Duitsland de *Außerparlamentarische Opposition* of de APO genoemd. De grootste groep aanhangers van de APO werd vertegenwoordigd door de *Sozialistische Deutsche Studentenbund* (SDS). Deze groep studenten richtte zich tegen een aantal thema's waarvan de erfenissen uit het nazi verleden en de oorlog in Vietnam de belangrijkste waren.

Alhoewel er in 1965 en 1966 nog tamelijk vreedzaam gedemonstreerd werd, veranderde in 1967 het karakter van de protestacties. Ten eerste had dit te maken met een uitbreiding van het aantal thema's waartegen geprotesteerd werd. Er kwamen twee belangrijk binnenlandse thema's bij, te weten de *Notstandsgesetze* en het *Springer Concern* (de uitgeverij van de meest gelezen krant in West-Duitsland die op hand van de regering zou publiceren). Daarnaast groeide de sympathie voor het communistische gedachtegoed onder invloed van onder andere de DDR. Verder trad de politie niet de-escalierend maar repressief op tegen de demonstranten, wat leidde tot een verharding aan de kant van de APO. Deze drie oorzaken zorgde er in combinatie voor dat de demonstranten fanatieker werden en de protesten grimmiger. Langzaam maar zeker werden er door sommigen grenzen verlegd en werd geweld geoorloofd om een politiek doel te bereiken.

Dit toenemende fanatisme is terug te zien in de beschrijvingen van de acties, maar werd ook door zowel de actievoerders als hun omgeving in woorden gevat. Met name het gebruik van geweld, de angst daarvoor of juist de aanmoediging daarvan, was een

veelbesproken onderwerp. Vooral vlak na gewelddadige aanvaringen met de politie of andere ingrijpende gebeurtenissen die op het linkse milieu van invloed waren, werd er gesproken en geschreven over het nut en het gevaar van zulke confrontaties. Dit soort momenten werden door het linkse milieu daarnaast ook gebruikt om de gevestigde orde te waarschuwen dat sommigen bereid waren om ver te gaan in de strijd om in eerste instantie vrijheid en democratie, maar later ook gelijkheid en communisme.

De woorden van Ulrike Meinhof, dat geweld tegen personen niet geoorloofd was maar geweld tegen systemen wel, zijn beroemd geworden en veelzeggend over de veranderende ideeën over het gebruik van geweld. Voor velen belichaamt zij samen met Andreas Baader de linkse terreur in West-Duitsland in de jaren zestig en zeventig: voor de één een groep terroristen die verwerpelijk was en voor de ander een groep idealisten met een romantische aantrekkingskracht. Toch is dit beeld niet correct: Baader en Meinhof vormden inderdaad het gezicht van de RAF, maar de RAF was de uitkomst van een lange periode van een strijd om idealen. Deze terreurbeweging en het linkse milieu zitten onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Tussen 1967 en 1970 was er iets gebeurd met het linkse milieu, dat ertoe had geleid dat een splintergroep radicaliseerde en de wapens oppakte. Deze ontwikkeling die zal hebben plaatsgevonden, zorgde voor een transitie van geweldloze protestacties naar terrorisme en van massademonstraties naar stadsguerrilla.

In de geschiedschrijving over politiek geweld en terrorisme in Duitsland wordt aan het linkse milieu in de jaren zestig veel aandacht geschonken. Vaker gaan onderzoeken echter uit naar het terrorisme van de jaren zeventig. Deze aandacht is niet onterecht, aangezien de RAF een van de grootste terreurbewegingen van Europa is geweest die een grote groep sympathisanten had. Toch wordt er te vaak voorbij gegaan aan de achtergrond waar deze terroristen vandaan kwamen. Een goede kennis van het decor waartegen de RAF ontstond, het linkse milieu, en een beschrijving van de ontwikkelingen die binnen dat milieu hebben plaatsgevonden, is onontbeerlijk in de geschiedenis van het Duitse terrorisme in de jaren zeventig. Om die reden richt dit onderzoek zich op de relatie tussen het linkse milieu en het terrorisme.

Een van de belangrijkste vragen die er bij het ontstaan van terrorisme gesteld moet worden, is of de inzet van terreur parallel loopt met maatschappelijke

ontwikkelingen. Met andere woorden: zijn er oorzaken aan te wijzen die in verband staan met het ontstaan van terreur. Een belangrijke aantekening bij zo een vraag is dat terreur afhankelijk van tijd en plaats ontstaat. Ondanks dat er wel een aantal voorwaarden zijn die het ontstaan van terrorisme kunnen aanwakkeren, is terreur niet te voorspellen noch uit te sluiten. Een terroristische beweging ontstaat uit meerdere oorzaken: fanatieke individuen of groeperingen en de omgeving waarin zij radicaliseren en daarin doorgroeien. Er zullen dus ontwikkelingen zijn geweest in het linkse milieu die hebben bijgedragen aan de terroristische acties van de RAF. Om dit te kunnen benoemen, is in dit onderzoek geprobeerd om de volgende hoofdvraag te beantwoorden: Welke ontwikkelingen hebben er binnen het linkse milieu in West-Duitsland tussen 1967 en 1970 plaatsgevonden, die uiteindelijk zouden leiden tot de linkse terreur van de jaren zeventig?

Het aanwijzen van tendensen geeft niet alleen aan waarom er terreur ontstond. Het zegt ook iets over de veel grotere groep mensen die niet de wapens oppakte maar doorging met het maatschappelijke leven. Deze groep werd niet beïnvloed door factoren die er bij de terroristen juist wel toe leidden dat zij tot hun extreme daden kwamen. Ontwikkelingen zijn niet eenvoudig te onderzoeken. Ze zijn terug te vinden in gebeurtenissen, maar ook in geschreven stukken en gesprekken, die zeker wanneer ze plaatsvonden in de (semi-) illegaliteit nauwelijks nog terug te halen zijn. Het is dus ingewikkeld om te bepalen of er sprake was van veranderingen in denkwijze, en zo ja, of een andere manier van denken ook een andere manier van handelen betekende.

Om de ontwikkelingen te kunnen waarnemen, wordt allereerst het historische kader geschetst: de politieke achtergrond van West-Duitsland. Daarnaast wordt de vraag gesteld welke terminologie in het onderzoek zal worden gehanteerd, om vast te kunnen stellen hoe de gebeurtenissen die plaatsvonden tussen 1967 en 1970 genoemd kunnen worden. Verder worden er twee historische verlopen geschetst: ten eerste de algemene ontwikkelingen van het linkse milieu tussen 1967 en 1970 en ten tweede het verloop van het gebruik van geweld binnen deze groep in deze vier jaar. In het hoofdstuk over het verloop van het gebruik van geweld, worden ook de inspiratiebronnen en thema's waartegen geprotesteerd werd behandeld. Ter achtergrond komen in dan ook de sociale verhoudingen in West-Duitsland aan bod.

Naast het onderzoek naar secundaire bronnen, is een onderzoek naar primaire bronnen gedaan om een zo goed mogelijk beeld te creëren van de perceptie van het linkse milieu ten opzichte van geweld tussen 1967 en 1970. Alleen door waar te nemen hoe er binnen het linkse milieu gedacht werd over de veranderingen die plaatsvonden binnen de eigen kring, is te benoemen waardoor, en welk deel van deze groep werd beïnvloed. Om deze waarneming te kunnen doen, zijn aan de hand van het secundaire bronnenonderzoek vier momenten gekozen die met elkaar worden vergeleken om een dergelijk verloop aan te kunnen tonen. Deze vier momenten waren gebeurtenissen waarbij veronderstelt kan worden dat het debat meer aandacht kreeg dan normaal (een gebeurtenis die dus van invloed was op het linkse milieu). Chronologisch zijn deze momenten: 2 juni 1967 (de Sjah-demonstratie), 2 – 15 april 1968 (de warenhuisbranden, de aanslag op Rudi Dutschke en de *Osterunruhen*), 13 juni 1969 (de rechtszaak en voorlopige vrijlating van Andreas Baader en Gudrun Ensslin) en 14 mei 1970 (de ontsnapping van Andreas Baader nadat hij opnieuw gevangen genomen was).

In drie soorten publicaties uit het linkse milieu wordt onderzocht wat er rondom deze momenten binnen dat milieu actueel was en wat er gezegd werd over de manier van actievoeren. Hiernaar wordt gekeken in drie tijdschriften die alle drie een ander gedeelte van het linkse milieu vertegenwoordigen. Uit de inhoud die uit deze publicaties naar voren komt, moet blijken welke ontwikkelingen er hebben plaatsgevonden tussen 1967 en 1970 die van invloed waren op de karakterverandering van een deel van het linkse milieu en diens protesten in deze periode. Daarnaast zal de inhoud uitwijzen of de terroristen en de grote groep die niet meeding in de terreur door dezelfde gebeurtenissen zijn beïnvloed.

Uiteindelijk zal in de conclusie blijken in hoeverre er ontwikkelingen binnen het linkse milieu hebben meegespeeld in het ontstaan van terrorisme. Hiermee zal antwoord gegeven worden op de hoofdvraag, waarmee een bijdrage wordt geleverd aan het historische onderzoek naar politiek geweld en terrorisme in West-Duitsland.

Hoofdstuk 1 – Achtergrond

Om een overzicht te kunnen krijgen van de verschillende protestbewegingen die in West-Duitsland in het begin van de jaren zestig ontstonden, is het van belang om inzicht te hebben in de geschiedenis van dit land in de jaren zestig. Het geschetste historische kader geeft in beknopte mate de politieke verhoudingen in West-Duitsland tussen 1945 en 1970 weer. Niet alleen de jaren zestig zijn echter van belang, ook de ontstaansgeschiedenis van West-Duitsland en de positie van dit land in de Koude Oorlog ten gevolge van de Duitse deling zijn significant om te noemen. Deze twee aspecten droegen in de tijd van het linkse milieu namelijk niet alleen bij aan de politieke situatie waarin het land zich op nationaal en internationaal niveau bevond, maar ook aan bepaalde gedragingen van de bevolking.

De politieke verhoudingen vormen een belangrijk onderdeel van de motivatie achter het grootschalige (studenten)protest in West-Duitsland in de jaren zestig, wat de achtergrond was waar de RAF uit voort is gekomen. Daarnaast zal in dit onderzoek vaak worden verwezen naar de politieke situatie vanaf 1966. De historische context waarin de demonstraties plaatsvonden, is daarom noodzakelijk om te beschrijven om eventuele ontwikkelingen in de manier van protesteren en de reacties daarop in een juist perspectief te kunnen plaatsen.

Politieke erfenis Tweede Wereldoorlog

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog werd Duitsland gedeeld onder de Geallieerden tijdens de Conferentie van Jalta in februari 1945. Deze deling werd bekrachtigd in de Declaratie van Potsdam van 1 juli 1945. Duitsland bestond nu uit vier bezettingszones, verdeeld onder de Verenigde Staten, Engeland, Frankrijk en de Sovjet-Unie. Berlijn werd als hoofdstad apart verdeeld in vier zones, wat betekende dat West-Berlijn, dat bij de westelijke Geallieerden hoorde, als een enclave binnen de DDR fungeerde.

In het vierde hoofdstuk van de Declaratie van Potsdam stond dat alle leden van de Verenigde Naties schadeloos gesteld dienden te worden voor de schade die Duitsland aan

deze naties had toegebracht. Er werd bepaald dat de schadevergoedingen aan de Sovjet-Unie en Polen voldaan moesten worden door levering van kapitaalgoederen uit het door de Sovjet-Unie bezette gedeelte van Duitsland en dat de overige leden van de VN hun schadevergoedingen zouden krijgen door uitlevering van de kapitaalgoederen uit de westelijk bezette gebieden van Duitsland.¹

Marshallplan en communisme

In 1947 verslechterden de verhoudingen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten in hoog tempo. De Verenigde Staten waren bang dat het communisme dat in de Sovjet-Unie onder Stalin een hoogtepunt bereikt had, snel zou verspreiden over de rest van de wereld. De speech van Harry Truman in het Amerikaanse Congres in maart 1947, waarin hij beloofde dat de Verenigde Staten alle landen die zich door de communistische Sovjet-Unie bedreigd voelden alle mogelijke hulp zouden bieden (de *Trumandoctrine*), markeerde het begin van de Koude Oorlog.² Toen George Marshall, de toenmalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, drie maanden later een toespraak hield waarin hij een officieel plan voor Europees herstel presenteerde, beloofde hij assistentie aan iedere regering die zou meehelpen aan het economische herstel in Europa. De regering van Stalin wees het ERP echter bijna onmiddellijk af, omdat het ERP tegelijkertijd een strijdmiddel was tegen de groeiende communistische invloeden uit Oost-Europa.

Aangezien het ERP in Europa opgezet moest worden, kwamen Groot-Brittannië en Frankrijk in juli bij elkaar om een plan op te stellen. De *Committee of European Economic Cooperation* (CEEC) werd gevormd en belast met het vraagstuk. In december bracht de CEEC rapport van hun onderzoek uit aan Washington. Samen met de Amerikaanse regering werd hierna het definitieve Marshallplan opgesteld waar de Sovjet-Unie, en daardoor ook het deel van Duitsland dat onder het mandaat van de Sovjet-Unie viel, geen deel van uitmaakten.³

1 Killick, J., *The United States and European reconstruction*, 17

2 *Ibidem*, 80

3 Killick, *The United States and European reconstruction*, 80 – 85

DDR en BRD

Ondertussen had de Duitse deling ervoor gezorgd dat Duitsland vanaf 1949 uit een oostelijk en een westelijk gedeelte bestond: De *Deutsche Demokratische Republik* (DDR) en de *Bundesrepublik Deutschland* (BRD). De BRD kreeg al snel de naam West-Duitsland, waaronder de BRD nog steeds algemeen bekend staat. Bonn werd de hoofdstad van het westen en Berlijn van de DDR. De DDR werd geregeerd door de *Sozialistische Einheitspartei Deutschland* (SED) terwijl de BRD een meerpartijstelsel kreeg. De twee dominante partijen in deze parlementaire democratie waren de *Christlich Demokratische Union* (CDU), een conservatieve, christelijke en gematigd rechtse partij en de *Socialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD), een progressieve, sociaaldemocratische en gematigd linkse partij. Vanuit het CDU werd in West-Duitsland Konrad Adenauer de eerste Bondskanselier. Adenauer voerde een strenge anticommunistische politiek en onder zijn leiding trok de West-Duitse economie weer sterk aan. Deze economische groei werd ook wel het *Wirtschaftswunder* genoemd.⁴

In West-Duitsland streefde de regering naar een opheffing van de Duitse tweedeling. Dit hield onder andere in dat vluchtelingen uit de DDR in het westen welkom waren. Omdat West-Berlijn, dat als een democratisch eiland in de DDR lag, door deze open houding ten opzichte van vluchtelingen een heel gemakkelijke toegangspoort vormde, besloot de regering van de DDR in 1961 om op de grens van Oost-Berlijn en West-Berlijn een muur te bouwen die West-Berlijn afsloot van de DDR.⁵

Große Koalition

Ondanks dat West-Duitsland te maken had met vluchtelingen uit de DDR en de moeilijkheden van het verdeelde Berlijn, ging het op economisch gebied met het land erg goed. Ook op politiek gebied was het land ogenschijnlijk in rustig vaarwater, klaar om de puinhopen van het Derde Rijk achter zich te laten. Tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie was weliswaar de Koude Oorlog aan de gang, maar het communisme dat met

4 Buurman, M. den, Duitse Herfst – De Rote Armee Fraktion, 20

5 Ibidem, 21

de DDR aan de grens erg dichtbij was, bleef achter de Muur. West-Duitsland voerde een democratische politiek, die tot 1966 zonder al te veel tegengeluiden kon bestaan. Vanaf dat jaar bleek de politiek echter niet meer naar ieders tevredenheid.

Na de verkiezingen van 1966 werd de West-Duitse politiek beheerst door de *Große Koalition*. De *Große Koalition* was een term die gebruikt werd voor het in dat jaar gesloten regeringsakkoord tussen de SPD en de CDU. Door de samenwerking tussen deze twee partijen hadden met name studenten, de kritische en jonge generatie met een hoog opleidingsniveau, er weinig vertrouwen in dat de SPD de bij de partij horende sociaaldemocratische idealen nog hoog in het vaandel had staan. Deze samenwerking liet volgens deze critici namelijk ten eerste blijken dat de SPD een voornamelijk functionele coalitie was aangegaan. Een tweede reden voor het wantrouwen was dat de partij de aanwezigheid van Kurt Georg Kiesinger en Franz Josef Strauß in de CDU tolereerde, die beiden een actieve rol in het nationaalsocialisme hadden gespeeld. Kiesinger, die tussen 1966 en 1969 Bondskanselier was van de *Große Koalition*, was al sinds de oprichting in 1933 actief lid geweest van de NSDAP. Strauß had in de *Wehrmacht* gediend. Door deze voormalige nationaalsocialisten te tolereren in de coalitie werd de *Große Koalition* door met name de politiek links georiënteerden beschouwd als een stap terug in het nazi verleden van Duitsland.⁶

⁶ Schmidtke, M.A., "Cultural Revolution or Cultural Shock? Student Radicalism and 1968 in Germany", 78

Hoofdstuk 2 – Terminologie

In dit onderzoek wordt ten eerste bekeken onder welke invloeden de manier van protesteren binnen het West-Duitse linkse milieu werd aangepast. Ten tweede wordt onderzocht in welke mate de manier waarop er geprotesteerd werd, aangemoedigd of juist kritisch bekeken werd. Aan de hand daarvan wordt de relatie tussen het linkse milieu en het terrorisme duidelijk. Dat de protesten aan verandering onderhevig waren, is bekend. Zowel in acties als in reacties werden de vormen van protest harder en fanatieker. Een deel van het linkse milieu ontwikkelde zich van een pacifistische beweging naar een protestbeweging die vanaf 1968 soms geweld inzette om politieke doelen te kunnen realiseren. In 1970 maakte het linkse milieu opnieuw een belangrijke ontwikkeling door. Vanuit de verschillende protestgroeperingen ontstond de terroristische beweging *Rote Armee Fraktion* (RAF).

Deze veranderingen vonden plaats onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen. In volgende twee hoofdstukken worden de praktische (algemene ontwikkelingen) en de ideologische (ontwikkeling van het gebruik van geweld) veranderingen die het linkse milieu doormaakte onder woorden gebracht. In beschrijving worden vaak termen gebruikt die ten eerste een waardeoordeel geven aan een gebeurtenis (is iets gewelddadig, politiek gewelddadig of terroristisch) en ten tweede wordt vaak het woord ‘beweging’, op het eerste gezicht een vaag begrip, gebruikt om de samenhang van een groep te definiëren. Deze termen worden ook later in het primaire bronnenonderzoek gebruikt. Om de ontwikkeling binnen het West-Duitse linkse milieu helder en eenduidig te kunnen schetsen, is een duidelijke definiëring van de verschillende termen die in dit onderzoek gehanteerd worden dus vereist. Achtereenvolgend wordt daarom in dit hoofdstuk uiteengezet wat verstaan wordt onder ‘geweld’, ‘politiek geweld’, ‘terrorisme’ en een ‘beweging’. Binnen de definiëring wordt aangegeven in welke fasen van het protest tussen 1967 en 1970 sprake was van de behandelde terminologie.

Voor de algemene definiëring van de hiervoor genoemde begrippen, is de literatuur van Donatella della Porta gebruikt. Della Porta is een politicologe en sociologe gespecialiseerd sociale bewegingen en politiek geweld. Waar haar literatuur niet

voldoende informatie geeft in de context van dit onderzoek, wordt die aangevuld door literatuur van andere wetenschappers.

Geweld en politiek geweld

De definitie van geweld is: “het gebruik van grote fysieke krachten met als doel het veroorzaken van schade”.⁷ Deze definitie kan worden gespecificeerd door geweld in te delen in vier categorieën, waarbij de eerste twee categorieën onder *low level violence* vallen en de laatste twee onder *high level violence*. De vier categorieën die binnen dit onderscheid gedefinieerd worden, zijn achtereenvolgend ongespecialiseerd geweld (*low level*), semimilitair geweld (*low level*), autonoom geweld (*high level*) en clandestien geweld (*high level*).⁸ Binnen deze categorieën is er oplopend meer sprake van illegale handelingen en organisatievormen. Wanneer naar het linkse milieu gekeken wordt, is te zien dat de het geweld via deze categorieën oploopt van ongespecialiseerd naar clandestien geweld. Van geweld in de eerste twee categorieën is sprake in 1967. Vanaf 1968 is sprake van geweld op het derde niveau en vanaf 1970 maakte de RAF gebruik van clandestien geweld en belandde de acties dus in de vierde categorie. Echter, ook in 1968 was er sporadisch al sprake van clandestien geweld. Dit betekent dat er in 1969 minder verloop was in het gebruik van geweld binnen het linkse milieu.

De definitie voor het begrip ‘politiek geweld’ is: “het voeren van collectieve actie binnen een politieke samenleving tegen een politiek regime met als doel het beschadigen van een politieke tegenstander”.⁹ Deze collectieve actie moet aan twee voorwaarden voldoen: het moet grote fysieke krachten bevatten en die krachten moeten worden ingezet om politieke doelstellingen te forceren.¹⁰ Uit deze definitie blijkt dat het doel en het middel van even groot belang zijn in de bepaling of een actie wel of niet binnen de noemer politiek geweld valt. Wanneer er collectieve actie gevoerd wordt om de politiek schade toe te brengen op een manier waarbij geen fysieke krachten gebruikt worden, is

7 Della Porta, D., *Social movements, political violence, and the state : a comparative analysis of Italy and Germany*, 2

8 *Ibidem*, 4

9 *Ibidem*, 2

10 *Ibidem*, 2

dat geen politiek geweld. Net zo min valt de inzet van fysieke krachten met als doel het aantasten van iets anders dan de politiek onder politiek geweld.

Wanneer deze definitie wordt losgelaten op het linkse milieu, kan worden vastgesteld dat er in 1968 sprake was van het gebruik van politiek geweld, dat de mate waarin dit plaatsvond in 1969 niet verergerde en zelfs iets afnam en dat dit in 1970 toenam escaleerde in terrorisme. Het begrip ‘terrorisme’ wordt hieronder uitgelegd.

Terrorisme

Het fenomeen ‘terrorisme’ of ‘terreur’ is nauwelijks in één zin te vatten. De beste manier om uit te leggen wat terrorisme is, is een lijst van elementen waar een daad sowieso aan moet voldoen om terroristisch te zijn. Deze elementen zijn in ieder geval: een (primaire) politiek motief, een uitvoerende groep van mensen die niet geïnstitutionaliseerd is en geen democratische grondwaarden heeft (de groep zal dus geen officieel staatsorgaan en binnen de groep zal de besluitvorming niet op democratische wijze verlopen), het uitvoeren van geweld tegen personen en, of, tegen dingen en het onder druk zetten van mensen (in het bijzonder mensen met politieke macht) om op die manier het gestelde ideaal te bereiken.¹¹

Het doel van politiek gewelddadige en terroristische bewegingen is in essentie hetzelfde: het bewerkstelligen van een ideologische verandering. In de manier waarop gestreden wordt voor deze medewerking, zijn er echter twee verschillen tussen politiek geweld en terrorisme aan te wijzen. Ten eerste is de groep die terroristisch actief is, niet een gevestigde groep in de samenleving en bovendien een groep die de democratische waarden niet naleeft. Een politiek gewelddadige groepering kan wel geïnstitutionaliseerd zijn en democratische waarden nastreven. Het tweede verschil tussen terrorisme en politiek geweld is dat er bij terrorisme geweld tegen personen gebruikt kan worden terwijl er in het geval van politiek geweld actie wordt gevoerd tegen een politiek regime. Al hebben beide vormen van actie het component ‘geweld tegen politiek’ in zich, is het subtiele verschil dat bij terreur ook personen die niet zelf een actieve rol spelen binnen de politieke tegenstander alsnog geweld aangedaan kan worden om op die manier de politiek

¹¹ Boor, W., Schwind, H., Ursachen des Terrorismus in der Bundesrepublik Deutschland, 26

te beïnvloeden. Beiden vormen van actie lijken per definitie onrechtvaardig en te verwerpen. Toch is in de geschiedenis gebleken dat voor sommigen het doel nog altijd de middelen heiligt. Dus, hoe noodzakelijker de strijd, hoe rechtvaardiger het volgens aanhangers van de te voeren strijd is om geweld te gebruiken. De reden dat terroristen ondanks de gewelddadigheden die ze inzetten vaak nog wel op sympathie vanuit sommige maatschappelijke groepen kunnen rekenen, is dat hun ideologische boodschap deze groepen aanspreekt. Terroristen hebben een publiek dat potentieel ontvankelijk is voor de ideologie die de terroristische groepering aanhangt en brengen deze ideologie over in de vorm van daden.¹²

Tussen het ontstaan van een gematigde beweging en een terroristische organisatie zitten meestal ten minste twee stappen. Terreur ontstaat niet vanaf een ‘nulpunt’: het is een uitkomst van processen die het resultaat zijn van organisatorische keuzes en beperkingen. Concreet houdt dit in dat er eerst een beweging bestaat die bepaalde idealen nastreeft en dat er vanuit die beweging een groep radicaliseert. Dat deze groep radicaliseert, is het gevolg van de keuzes die binnen de beweging gemaakt worden. Wanneer deze keuzes voor sommigen geen ruimte meer bieden voor het nastreven van hun idealen, trekt die groep of dat individu een eigen plan. Dit betekent overigens niet dat elke beweging gewelddadig wordt en dat als een beweging wel gewelddadig wordt, dit niet hoeft te leiden tot een clandestiene terroristische organisatie.¹³ Als er namelijk een groep of een individu radicaliseert, hoeven deze niet per definitie van terroristische middelen gebruik te maken.

Tijdens het verwezenlijken van haar idealen heeft een terroristische beweging over het algemeen te maken met ingewikkelde interne discussies. Voor leden van de organisatie is het bijvoorbeeld moeilijk om vast te houden aan de eigen normen en waarden met betrekking tot zowel politiek als het leven op zich, omdat de terroristische organisatie inmiddels hun leven bepaald.¹⁴

12 Pekelder, J., *The RAF and the Radical Left in post 1968 West Germany – Chapter 1. Introduction* (NIAS, nog niet gepubliceerd), 2

13 Della Porta, *Social movements, political violence, and the state*, VIII

14 Pekelder, *The RAF and the Radical Left in post 1968 West Germany*, 4

In het geval van het linkse milieu werd met de vorming van de *Baader Meinhof Gruppe* in 1970 aan de vier voorwaarden voor een terroristische organisatie voldaan. De groep terroristen had inderdaad de twee boven uitgelegde fases meegemaakt voordat ze aan de criteria voor een terroristische groepering voldeden. Het proces van radicaliseren werd wanneer naar deze twee stappen gekeken wordt, ingezet in 1968. Dit proces wordt verder verklaard in het volgende hoofdstuk, waar de algemene ontwikkeling van het linkse milieu wordt uitgelegd. Ter inleiding van dat hoofdstuk en ter afsluiting van deze uitleg bij de terminologie over politiek geweld en terrorisme, volgt hieronder nog een beschrijving van de ‘beweging’ als maatschappelijk verschijnsel ter verduidelijking van het linkse milieu wat een verzamelterm is voor meerdere politieke en sociale bewegingen.

Bewegingen

Een politieke beweging is “een beweging die verandering in machtsstructuren, zeker de machtsstructuren die door de staat zijn ingevoerd, tot een centraal deel van haar programma maakt”.¹⁵ Onder een sociale beweging wordt “een georganiseerde en constante inspanning van individuen die met elkaar verbonden zijn, groepen en organisaties, om een sociale verandering aan te moedigen of te verdedigen door middel van het gebruik van publieke protestactiviteiten”¹⁶ verstaan. Het linkse milieu in West-Duitsland is een combinatie van politieke en sociale bewegingen. Dit geheel van verschillende groeperingen ontstond in het begin van de jaren zestig. In eerste instantie namen de meer radicaal ingestelde aanhangers van het linkse milieu deel aan het grotere geheel waarin nog op gematigde wijze actie werd gevoerd, maar in de volgende protestcycli aan het einde van de jaren zestig en in de jaren zeventig, nam dit radicale gedeelte van het linkse milieu een leidende rol op zich.¹⁷

Om een sociale of politieke beweging als zodanig te herkennen, kan de algemene definitie vertaald worden naar een aantal aspecten die helpen bij het definiëren van een beweging op zich als een sociaal verschijnsel. Het belangrijkste kenmerk van een

15 Della Porta, *Social movements, political violence, and the state*, 3

16

Ibidem, 3

17 *Ibidem*, 3

beweging is de sociale structuur die geboden wordt aan de leden en sympathisanten. Voorbeelden hiervan zijn bijeenkomsten waar gediscussieerd wordt, protestactiviteiten of conferenties waar lijnen uitgezet worden. Sommige bewegingen hebben de kenmerken van een subcultuur en hanteren bijvoorbeeld een eigen kledingstijl en eenzelfde soort taalgebruik. In de splintergroeperingen die aan het einde van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig bestonden en die in het volgende hoofdstuk nader zullen worden toegelicht, woonden de aanhangers soms zelfs als families bij elkaar. Het tweede kenmerk van een politiek-sociale beweging is dat het gevestigd is op politieke ideeën en idealen, maar dat het niet een gevestigde politieke organisatie in de samenleving is. Een ander belangrijk aspect aan de beweging als sociaal verschijnsel is de wijze van communicatie. Een beweging communiceert niet op dezelfde wijze als een officiële organisatie, maar probeert mensen op een andere wijze dan met officiële publicaties te bereiken. Het gevolg hiervan is dat de communicatie vanuit een beweging vooral toegankelijk is voor mensen die al deel uitmaken van die beweging, of in ieder geval een sterke connectie hebben met de leden en sympathisanten daarvan. De consequentie van deze manier van communiceren is ook dat een beweging voor het genereren van bekendheid onder het bredere publiek (de massa) afhankelijk is van de landelijke of regionale pers.¹⁸ De communicatiewijze van een beweging vormt naarmate de beweging radicaliseert een factor van betekenis in het doen van onderzoek naar een beweging: ten eerste hielden clandestiene organisaties over het algemeen geen archieven bij en ten tweede zegt de officiële documentatie die voorhanden is niet veel over het leven binnen een radicale organisatie en de militante perceptie van en naar de buitenwereld.¹⁹ Deze twee factoren dragen eraan bij dat het in een historisch onderzoek naar illegale activiteiten zoals terrorisme, moeilijk is om een volledig beeld te krijgen.

18 Langguth, G., *Protestbewegung – Entwicklung, Niedergang, Renaissance; die Neue Linke seit 1968*, 15

19 Della Porta, *Social movements, political violence, and the state*, 24

Hoofdstuk 3 – Algemene ontwikkelingen van het linkse milieu

Om te begrijpen wat de ontwikkelingen in de manier van actievoeren waren, is om te beginnen een duidelijk overzicht nodig van de activisten zelf. Deze grote groep maakte zelf ook meerdere veranderingen door in omvang, denkwijzen en organisatievormen. Een goed beeld van de verschillende groepen, die soms met elkaar en soms op zichzelf in de tweede helft van de jaren zestig actief actie voerden, is nodig om de volgende stap in het onderzoek te ondersteunen. In hoofdstuk vier zal namelijk worden uitgelegd in welke mate de manier van actievoeren in de loop der tijd veranderde en door welke factoren de actievoerders werden geïnspireerd. Om dat verhaal te kunnen vertellen, moeten eerst de groepen die daarin een rol spelen, worden geïntroduceerd.

De ontwikkeling van de verschillende protestbewegingen in West-Duitsland is gecompliceerd. Niet alleen ontstonden meerdere bewegingen naast elkaar, maar er waren ook bewegingen met verschillende afdelingen in verschillende steden. De verschillende groeperingen hadden daarnaast ook een divers karakter. De bewegingen die hier behandeld zullen worden, vallen onder dezelfde noemer: het linkse milieu. Het is echter niet zo dat iedereen die het linkse milieu vertegenwoordigde, aangesloten was bij een beweging.

Het linkse milieu is een aanduiding voor groepen en individuen die zich afzetten tegen de gevestigde orde in de tweede helft van de jaren zestig. Het is een van de termen die gebruikt worden als overkoepelend begrip voor de verschillende bewegingen en individuen met linkse idealen. Termen die in de literatuur in plaats van het linkse milieu genoemd kunnen worden, zijn het ‘alternatieve milieu’, de ‘protestbeweging’ en ‘*Neue Linke*’. Een vierde verzamelterm die gebruikt wordt, is de ‘studentenbeweging’. Deze benaming komt voort uit het feit dat er zeker aan de eerste protesten voornamelijk studenten deelnamen. Daarnaast manifesteerde het linkse milieu zich aanvankelijk aan de universiteiten, met name aan de *Freie Universität* (FU) in West-Berlijn.

Een laatste verzamelterm die gebruikt wordt, is de *Außerparlamentarische Opposition* (APO). Met de APO wordt het linkse milieu tussen 1965 en 1969 bedoeld. De harde kern van de APO was de *Sozialistische Deutsche Studentenbund* (SDS), die buiten het parlement om oppositie voerde tegen de *Große Koalition*. De APO verdween als

aanduiding dan ook op hetzelfde moment dat de SDS haar oorspronkelijke karakter kwijtraakte in 1969. Met de APO en de SDS worden echter wel twee verschillende bewegingen bedoeld: de SDS was een aparte organisatie en de APO is een verzamelnaam van meerdere organisaties en individuen. Tussen de APO en het linkse milieu bestaat een klein verschil: tot het linkse milieu worden ook de radicale en gewelddadige splintergroeperingen die in 1969 ontstonden gerekend, die met een *Außerparlamentarische Opposition* eigenlijk niet veel meer te maken hadden. Deze groeperingen wilden geen oppositie voeren tegen de politiek, maar haar onderuit halen. De APO is in dus onderdeel van het linkse milieu.

Het linkse kwam tot bloei aan de universiteiten (voornamelijk aan de FU) en richtte zich in essentie op universitaire hervormingen. De belangrijkste studentengroepering binnen het linkse milieu was de SDS. Vanaf 1966 bestond de SDS, die eerst fungeerde als de jongerenafdeling van de politieke partij SPD, als onafhankelijke beweging. Hierdoor kon de SDS onafhankelijk van de partijpolitieke voorkeuren van de SPD haar koers varen. Vanaf dit moment werd het aantal protesten en het aantal onderwerpen waartegen geprotesteerd werd langzaam uitgebreid.

Tussen 1967 en 1969 was er sprake van toenemende radicalisering wat als gevolg een toename van het gebruik van geweld had. In de loop van die twee werd een kleine groep steeds fanatieker en organiseerde zich in de eerder genoemde radicale splintergroeperingen. Dit onder andere te maken met toenemende communistische idealen. Deze communistische idealen droegen er aan bij dat vanaf 1970 een aantal van deze splintergroeperingen uit het linkse milieu zich ontwikkelde tot terreurbewegingen. Vanaf dat moment werden de terreurbewegingen het gezicht van het linkse milieu en verdwenen de groepen die onder de naam APO hadden bestaan (en niet waren geradicaliseerd) langzaam uit beeld.

In dit hoofdstuk wordt geprobeerd om op een zo chronologisch en compleet mogelijke wijze door de verschillende bewegingen die binnen het onderzoeksgebied vallen (West-Duitsland tussen 1967 en 1970) heen te lopen. Omdat met name de periode waarin er binnen het linkse milieu veel begon te schuiven en veranderen (vanaf 1969), van belang is in het kader van de vraag onder invloed waarvan in 1970 een terreurbeweging was ontstaan, wordt veel aandacht aan deze laatste twee jaar gegeven.

Eerst wordt de geschiedenis van de APO verder worden toegelicht, waarbij er veel aandacht geschonken zal worden aan de SDS. De reden hiervoor is de belangrijke rol die de SDS innam in het linkse milieu als motor achter de APO en initiator van veel protestacties. Bovendien speelt de SDS een significante rol in de volgende hoofdstukken, waarin zal blijken dat de actievoerders in de eerste twee onderzochte jaren veelal studenten waren. Na de geschiedenis van de SDS gaat het hoofdstuk verder in op één van de redenen dat de SDS haar draagvlak in 1969 verloor: de toenemende sympathie voor het communistische ideaal. Niet alleen het communisme dat ontstond binnen de SDS wordt behandeld, maar ook de uitkomst van de toenemende communistische invloed in de rest van West-Duitsland krijgt aandacht. Deze invloed leidde namelijk tot de oprichting van nieuwe bewegingen in 1969: de *K-Gruppen*. Deze groepen worden apart behandeld. Het laatste onderdeel in het hoofdstuk is het eindpunt in de reeks bewegingen en groeperingen die tussen 1967 en 1970 bestonden: de terroristische bewegingen. De RAF was niet de eerste en ook niet de enige terreurgroepering die in West-Duitsland heeft bestaan. Vanuit de K-Gruppen ontstonden naast de RAF of de *Baader Meinhof Gruppe* ook nog de *Bewegung 2. Juni* en de *Revolutionäre Zellen*. Deze drie groepen worden aan het eind van dit hoofdstuk verder toegelicht.

APO en SDS

Kern van de *Außerparlamentarische Opposition*: de SDS

De *Sozialistische Deutsche Studentenbund* (SDS) was binnen de kernbeweging van en drijvende kracht achter de APO. Om die reden is de geschiedenis van de SDS van essentieel belang in een onderzoek naar het linkse milieu. De studentenbond was vanaf 1946 als losse jongerenpartij aangesloten bij de sociaaldemocratische politieke partij *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD). Het ledenaantal van de SDS groeide snel. Aan het einde van de jaren vijftig bleek echter dat het gedachtegoed van de SDS en de SPD steeds verder uit elkaar kwam te liggen.

Alhoewel de SDS net als de SPD binnen het politieke spectrum links georiënteerd was, werd met name bij de jongerenafdeling het communisme een warm hart

toegedragen. De belangrijkste reden hiervoor was de stijgende invloed vanuit de DDR. Bij de SPD werd deze ontwikkeling niet met open armen ontvangen. In 1959 had de SPD officieel afstand gedaan van haar marxistische achtergrond en het extremere linkse gedachtegoed en de daarbij horende ideeën en ideologieën. Dit strookte niet met de ontwikkeling binnen de SDS, waar het draagvlak voor deze ideologieën juist steeds groter werd. De SPD probeerde deze communistische invloeden binnen de SDS tegen te gaan, maar bereikte hiermee juist het tegenovergestelde: qua ideologie kwamen de SDS en de SPD steeds verder uit elkaar te staan. Vanaf 1959 was de SDS het enige overgebleven platform voor iedereen binnen zowel de SDS als de SPD die de voormalige marxistische achtergrond wel een warm hart toedroegen. De SDS keerde zich steeds verder van de SPD af. Binnen de SDS werd bijvoorbeeld over de SPD gezegd dat de anticommunistische houding van de SPD vergelijkbaar was met het antisemitisme in de Tweede Wereldoorlog. In 1959 en 1960 werden de SPD en de SDS langzaam maar zeker aparte organisaties met aparte besturen en leden, en in 1961 scheidde de SDS zich officieel af van de SPD.

Na de officiële splitsing in 1961 kreeg de SDS te maken met een fel debat binnen de eigen beweging, over de interne organisatiestructuur. Aan de ene kant wilden sommigen dat de SDS de traditionele organisatorische structuur zou behouden. Anderen wilden juist dat de SDS een nieuwe politieke basis zou leggen. Dat zou er namelijk op den duur toe kunnen leiden dat de SDS uit kon groeien tot een nieuwe socialistische partij. Ondanks dat er zich twee kampen gevormd hadden, bleef het aantal leden stijgen. Uiteindelijk legde de SDS overigens niet de politieke basis die sommigen zo graag wilden, maar verenigde de beweging zich met een aantal andere kleine groeperingen in de APO.²⁰ Samenwerking met andere groeperingen was na de afsplitsing namelijk noodzakelijk om als kernbeweging actief het linkse milieu te kunnen ondersteunen. Zonder samenwerking had de SDS niet genoeg leden om eigenhandig veranderingen door te kunnen voeren binnen de maatschappij.

De SDS hield vast aan het principe dat ze zich niet wilde verenigen in een politieke basis. Op de eerste *Delegiertenkonferenz*, die gehouden werd in oktober 1962, werd uitgesproken dat er geen nieuwe socialistische partij opgezet zou worden en dat er

²⁰ Langguth, Protestbewegung – Entwicklung, Niedergang, Renaissance, 24 – 25

bij voorkeur ook niet samengewerkt zou worden met een politiek partij. Tijdens de conferentie werd wel besloten om samenwerkingsverbanden aan te gaan met socialistische groeperingen zonder duidelijke communistische voorkeuren, waarbij werd benadrukt dat de organisatorische onafhankelijkheid altijd voorop moest blijven staan. Daarnaast werd veel aandacht besteed aan het behouden van de eigen kenmerken. De leden van de SDS wilden voorkomen dat ze op zouden gaan in een groter geheel, omdat ze als gevolg daarvan het gevaar zouden kunnen lopen om hun eigen identiteit te verliezen.²¹ In september 1963 werd de tweede *Delegiertenkonferenz* gehouden. Hier werd opnieuw gepleit voor het behouden van de partijpolitieke onafhankelijkheid.²² De SDS behield haar eigen geluid en bepaalde met dat geluid de identiteit van de APO.

Toen de SDS de steun van de SPD kwijt was, moest de beweging wel op zoek naar een eigen theoretische onderbouwing. Tot 1964 was de SDS eigenlijk te vergelijken met een groots opgezette studiegroep, die belangrijke argumenten bijdroeg aan onder andere het debat over het gebruik van de marxistische theorie in op handen zijnde maatschappelijke veranderingen. Omdat de SDS nu niet meer te maken had met botsende idealen en partijpolitieke gevoeligheid van de SPD, was de beweging vrij om zich nu open te stellen voor andere aanhangers van de linkse idealen. Naar aanleiding hiervan voegde een anarchistische groepering met antiautoritaire idealen (een groep die onder leiding stond van Rudi Dutschke, een gevluchte student uit de DDR) zich bij de SDS. Deze groepering wakkerde het antiautoritaire gevoel binnen de SDS sterk aan en introduceerde de actievorm van *Subversive Aktion*.²³ Zowel de rol van Rudi Dutschke binnen het linkse milieu als deze actievorm worden in het volgende hoofdstuk toegelicht.

De APO in verval

In 1966, 1967 en 1968 was de SDS en daarmee de APO op haar hoogtepunt. Het ledenaantal bleef stijgen en het aantal actieve protesten op straat was groot. Aan het einde

21 Albrecht, W., *Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS) : vom parteikonformen Studentenverband zum Repräsentanten der Neuen Linken*, 446

22 Ibidem, 448

23 Della Porta, *Social movements, political violence, and the state*, 96

van de jaren zestig kantelde dit, en stagneerde het vermogen van de SDS om 'de massa' te mobiliseren. Hiervoor zijn twee duidelijk aanwijsbare redenen. Ten eerste zorgde de toenemende versplintering binnen het linkse milieu ervoor dat er steeds meer groepen waren, waar door mensen die bij een protestgroepering wilden horen uit gekozen kon worden. Hierdoor verminderde het draagvlak van de SDS. Ten tweede speelde er opnieuw een interne discussie binnen de SDS die steeds hoger opliep. Het onderwerp van deze discussie was de *Organisationsfrage*: een debat over de organisatiestructuur van de SDS tussen de *Antiautoritären* en de *Traditionalisten*. De *Traditionalisten* wilden graag samenwerken met de communistische DDR (de toegenomen warme gevoelens ten opzichte van het communisme binnen de SDS wordt hieronder nader toegelicht), terwijl de focus van de *Antiautoritären* lag op het verzet tegen de West-Duitse gevestigde orde. Deze twee aspecten leidden er toe dat het bestuur van de SDS in 1969 verklaarde dat de beweging niet meer kon functioneren als een leidende beweging binnen de linkse idealisten en radicalen. De SDS liet hiermee zelf weten geen kerngroep meer te zijn binnen het linkse milieu of de APO. Een paar maanden later werd de SDS als beweging ontbonden.²⁴

De APO, die nu bestond uit veel ongeorganiseerde losse verbanden bleef proberen om oppositie te vormen tegen de regering door middel van provocerende protestacties.²⁵ Zonder de SDS als drijvende kracht bleef dit echter bij pogingen. Een afname van het aantal aanhangers van de acties op straat was hiervan het gevolg. Deze afname had nog een tweede reden, namelijk dat veel aanhangers zich weer wilden focussen op hun studie en andere bezigheden, die niet verenigd konden worden met een leven als activist. Niet iedere student was echter op zoek naar een geaccepteerde plaats in de maatschappij. Een aantal van de aanhangers van de APO wilde doorgaan met het voeren van actie, en legde zich er niet bij neer dat er door de regering weinig concrete zaken veranderd werden. In 1969 ontstond er binnen de APO een harde kern van radicale demonstranten, die de revolutionairen genoemd werden.²⁶ Ondanks die harde kern nam het aantal acties nog steeds af. De afname van het aantal demonstranten op straat liep parallel met een

24 Della Porta, Social movements, political violence, and the state, 97

25 Boor, Ursachen des Terrorismus in der Bundesrepublik Deutschland, 26

26 Aust, S., Het Baader Meinhof Komplex, 28

ontwikkeling in de *Bundestag* die van belangrijke invloed was op het dalende enthousiasme voor de APO. Na de verkiezingen van 29 september 1969 werden onder leiding van Willy Brandt (SPD) de APO activisten aangemoedigd om zich niet meer via een informele weg te bemoeien met de politiek, maar om openheid van zaken te geven en zich aan te sluiten bij één van de jeugdafdelingen van de nieuwe coalitiepartijen.²⁷ Het is niet duidelijk of er daadwerkelijk gevolg gegeven werd aan deze oproep van de regering, maar omdat deze twee gebeurtenissen tegelijkertijd plaatsvonden, bestaat wel het vermoeden dat er een verband is.

Communistische idealen

Communisme binnen de SDS

Tijdens de groeiende versplintering van het linkse milieu in 1968 nam het ledenaantal van de SDS af. Veel mensen sloten zich aan bij andere bewegingen, hergroepeerden zich in nieuwe actiegroepen of gingen eenvoudigweg door met het maatschappelijke leven en stopten met actievoeren. Eén van de redenen dat velen hun heil zochten in andere groeperingen en zich niet meer op hun plek voelden bij de SDS, waren de groeiende sympathieke gevoelens voor de communistische idealen. Alhoewel hier binnen de SDS wel plaats voor was (dit was tenslotte de belangrijkste reden geweest voor het scheiden van de wegen van de SDS en de SPD), was de SDS een organisatie die het nieuwe linkse gedachtegoed aanhing. De SDS was dus geen traditionele communistische organisatie. De leden die op zoek waren naar een groepering die zich wel verenigde met het traditionele communisme, maakten vaak de overstap naar de *Deutsche Kommunistische Partei* (DKP). Naast de verplaatsing naar de DKP werden er tevens nieuwe groeperingen gevormd. Deze splintergroeperingen die voortkwamen uit de SDS waren de zogenaamde *Basisgruppen* die bestonden naast de *K-Gruppen* die al in 1967 werden opgericht maar een steeds radicaler karakter kregen.²⁸ Hieronder worden deze drie communistische organisaties nader toegelicht. Deze toelichting is van belang,

27 Langguth, *Protestbewegung – Entwicklung, Niedergang, Renaissance*

28 Della Porta, *Social movements, political violence, and the state*, 97

omdat de toename van het communisme in West-Duitsland een belangrijke rol speelt in de verschuiving van de idealen van het linkse milieu. Deze idealen en de inspiratie daartoe, worden in het volgende hoofdstuk uiteengezet en vormen een belangrijk onderdeel in het onderzoek naar het antwoord op de hoofdvraag, welke ontwikkelingen er hebben plaatsgevonden die bijdroegen aan het ontstaan van de linkse terreur in de jaren zeventig.

KPD, Basisgruppen en K-Gruppen

Aan het einde van 1968 werd de *Kommunistische Partei Deutschlands / Marxisten-Leninisten* (KPD-ML) opgericht. De KPD-ML bestond aanvankelijk uit 750 leden. Twee jaar na de oprichting van de KPD-ML werd in West-Berlijn de naam van de partij veranderd. Vanaf dat moment heette de partij in West-Berlijn *Kommunistische Partei Deutschlands / Aufbauorganisation* (KPD-AO). In 1971 liet de KPD-AO de term *Aufbauorganisation* vervallen. Zeven jaar na de oprichting bestond de KPD uit ongeveer 800 leden. Hiernaast kon de partij tevens rekenen op ongeveer 5000 sympathisanten. De oorspronkelijke communistische ideologie achter de KPD was het maoïsme.²⁹

Andere, kleinere groepen waarin communisten zich verenigden waren de *K-Gruppen*. In Frankfurt am Main werd in 1968 door studenten de antiautoritaire groep *Revolutionäre Kampf* (RK) opgericht. Deze groep had sterke socialistische idealen en wilde naar marxistisch voorbeeld een Europese klassenstrijd bewerkstelligen.

Parallel aan het ontstaan van de RK werden in West-Berlijn door de radicale leden van de SDS de zogenaamde *Basisgruppen* gevormd.³⁰ De *Basisgruppen* waren net als de SDS opgericht aan de universiteiten, en waren volgens het linkse milieu een nieuw instrument om politieke transformaties te bewerkstelligen. Vanuit de universiteiten probeerden de *Basisgruppen* om ook aanhang te vinden in andere maatschappelijke groepen. Deze sympathisanten werden gezocht op plekken in de samenleving waar de marxistische denkwijze en de roep om een arbeidersrevolutie nog sterk aanwezig was.

²⁹ Pekelder, *The RAF and the Radical Left in post 1968 West Germany*, 24

³⁰ Pekelder, J., "The RAF Solidarity Movement from a European Perspective" (in: *Between Prague Spring and French May. Opposition and Revolt in Europe, 1960-1980*, p. 251-266), 235

Arbeidersbewegingen voor fabrieksmedewerkers waren bijvoorbeeld plekken waar door de *Basisgruppen* actief nieuwe leden gerekruteerd werden.³¹

Het ontbrak de *Basisgruppen* aan een duidelijke structuur en aan leidinggevend. Hierdoor vielen de *Basisgruppen* al in 1969 uiteen in kleinere bewegingen. Sommige van deze kleinere bewegingen kregen een revolutionair karakter. Deze fragmentatie van de *Basisgruppen* vond plaats tussen 1969 en 1972. In 1972 waren er nog een aantal kleine (revolutionaire) groepen over. Deze revolutionaire groepen zijn ruwweg op te delen in twee stromingen. De eerste stroming werd ingevuld door de groepen met een maoïstische ideologie. Dit milieu bestond rondom de strikt georganiseerde en zeer hiërarchische groeperingen: de '*K-Gruppen*'. Deze strenge communistische groeperingen voerden over het algemeen competitie met elkaar in plaats van dat ze samen een geheel vormden. De tweede stroming betrof een zeer omvangrijk, ongeorganiseerd en antiautoritair links radicaal alternatief milieu. Dit milieu bestond uit splintergroeperingen en radicale individuen, die soms samenwerkingsverbanden met elkaar aangingen maar vaker op zichzelf stonden.³²

Binnen de *K-Gruppen* werd geleefd in een communistische maoïstische stijl. Deze levensstijl hield ten eerste in dat de leden van de *K-Gruppen* ernaar streefden om qua uiterlijk zo veel mogelijk op de 'klassieke arbeider' te lijken. Ten tweede werd ook binnen de organisatievormen van de *K-Gruppen* de maoïstische traditie gevolgd. Leden van de *K-Gruppen* werden aangemoedigd om zoveel mogelijk van hun privéleven, zoals studie en werk, op te geven, om hun leven in het teken te zetten van het bereiken van het communistische ideaal. Om het groepsgevoel te versterken, leefden leden en sympathisanten vaak samen in communistische communes. Tevens werden leden geacht om de *K-Gruppen* op financieel gebied waar mogelijk te steunen. Wat betreft die sponsoring werden zij onder andere door middel van groepsdruk gedwongen, om het grootste gedeelte van hun inkomen en spaargeld in te leveren in het belang van de organisatie.³³

31 Pekelder, *The RAF and the Radical Left in post 1968 West Germany*, 23

32 Ibidem

33 Ibidem, 24

De belangrijkste van de *K-Gruppen* was *Kommune I*. *Kommune I* werd in 1967 als wooncommune opgericht door onder andere Dieter Kunzelmann en Rudi Dutschke, die elkaar kenden uit de *Subversive Aktion* groep en zich later ook bij de SDS zouden aansluiten. De filosofie achter de oprichting van de wooncommune was het geven van een tegengeluid aan de kleinburgerlijke samenleving, die volgens Kunzelmann en Dutschke het fascisme bevorderd had en opnieuw zou bevorderen. *Kommune I* ondernam ten eerste zelf (illegale) actie en werkte ten tweede nauw samen met de SDS. In 1969 ging de wooncommune ten onder ten gevolge van een politieke moordaanslag op Dutschke in 1968, een slechte organisatie, en overmatig drugsgebruik door de bewoners waaronder Kunzelmann zelf.³⁴

Na de ondergang van *Kommune I* werden de overgebleven bewoners opgenomen in de *Wieland Kommune*. De leden van de *Wieland Kommune* vormden samen met andere kleine anarchistische groeperingen, waaronder de *Umherschweifende Hasch Rebellen* (een kleine groep militanten die zich om Dieter Kunzelmann heen verzameld had), een grotere organisatie met losse organisatiestructuren. De meer politiek georiënteerde vleugel van de *Wieland Kommune* richtte samen met de jongeren uit de *Gammler Bewegung* de 'Blauen' op. De doelen van de *Blauen* waren vaag geformuleerd en voornamelijk gefocust op een maatschappelijke verandering waarin drugs gelegaliseerd, en verslaafden maatschappelijk geaccepteerd zouden worden. De *Blauen* vormde een zeer provocatieve anarchistische groepering, door wie het gebruik van geweld als normaal beschouwd werd. De groep raakte al snel behendig in het in elkaar zetten van molotov cocktails die zij inzette in protestactiviteiten.³⁵

Andere groeperingen die zich georganiseerd hadden in het netwerk rondom de *Wieland Kommune* gingen nog iets verder dan het gooien van molotov cocktails. Binnen deze groeperingen werden bommen gemaakt die meer schade konden aanrichten, en werden bevrijdingen van (in hun ogen) politieke gevangenen uitgedacht. Binnen het netwerk rondom de *Wieland Kommune* ontstonden dit soort groeperingen vluchtig en

34 Enzensberger, U., Die Jahre der Kommune 1. Berlin 1967 – 1969, 105 - 121

35 Ibidem

werden ze ook vaak snel weer ontbonden wegens een gebrek aan organisatie of eenduidige idealen.³⁶

In de zomer van 1969 vertrokken sommige radicalen naar Jordanië om zich daar te trainen in het gewapende verzet.³⁷ Het ging hier om een splintergroepering van militanten afkomstig uit de *Wieland Kommune* of de *Haschrebellen* en de *Blauen*. In dit Palestijnse kamp werd getraind op het gewapende verzet tegen de gevestigde orde. Deelname aan dit trainingskamp gebeurde met het vooropgezette plan om in West-Berlijn een stadsguerilla op te zetten. Hiermee was de definitieve stap naar terrorisme genomen.

Terroristische bewegingen

Bewegung 2. Juni, Revolutionäre Zellen en de RAF

Zoals beschreven werden er vanaf eind 1969 steeds meer clandestiene groepjes gevormd die een gewapende strijd tegen de staat onontbeerlijk achtten. Deze groepjes groeiden later uit tot twee kleine terroristische bewegingen (de *Bewegung 2. Juni* en de *Revolutionäre Zellen*) en een grote terroristische beweging (de *Rote Armee Fraktion*, of de RAF). Tijdens het ontstaan van deze bewegingen tussen 1969 en 1972 probeerden de groepen om aanhangers te rekruteren uit het linkse milieu, voornamelijk uit de regio West-Berlijn. De *Bewegung 2. Juni* en de *Revolutionäre Zellen* werden, in ieder geval in naamsbekendheid onder de West-Duitse bevolking, door de RAF overschaduwd. Dit had ten eerste te maken met de spectaculaire start die de RAF maakte met de bevrijding van Andreas Baader wat in hoofdstuk vijf nader zal worden toegelicht. Ten tweede hadden zich bij de RAF een aantal prominenten uit het vroegere linkse milieu aangesloten. Ten derde volgden al snel een aantal acties uit naam van de RAF, die sympathie opwekte bij een groot gedeelte van de West-Duitse bevolking.³⁸

36 Della Porta, *Social movements, political violence, and the state*, 100

37 *Ibidem*, 102

38 Pekelder, J., "Historisering van de RAF, Geschiedschrijving over dertig jaar links Duits terrorisme, 1968-1999" (in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* vol. 119, p. 196 – 217), 198

De *Bewegung 2. Juni* ontstond uit de anarchistische groepering militanten die in 1969 uit de *Kommune I* of de *Wieland Kommune* overgebleven was en naar het Palestijnse trainingskamp in Jordanië was vertrokken. Na de terugkomst in West-Berlijn probeerden de radicalen een bomaanslag te plegen op het centrum van de Joodse gemeenschap daar. De aanslag mislukte, maar de nieuwe koers van deze radicalen, die vanaf nu door het leven zouden gaan als ‘*Tupamaros Westberlin*’, was bepaald. Vanaf 1972 stond *Tupamaros Westberlin* bekend als de *Bewegung 2. Juni*.

De RAF begon als een netwerk dat bestond uit twaalf activisten: de *Märkisches Viertel*, genoemd naar de buurt in West-Berlijn waar de groep opereerde.³⁹ De RAF noemde zich ook ‘stadsguerrilla’, tevens naar Latijns-Amerikaans voorbeeld. Het doel van de RAF was om de strijd tegen het imperialisme in de Derde Wereldlanden te steunen door middel van gewelddadige acties. Na de ontsnapping van Andreas Baader, vloog hij met zijn vrienden die nu ook voortvluchtig waren naar hetzelfde Palestijnse trainingskamp in Jordanië. Na een paar maanden vlogen ze weer terug naar Duitsland, waar ze de illegaliteit in gingen en zich bijna uitsluitend bezig hielden met illegale en criminele activiteiten. Ongeveer een jaar later sloten twee andere radicale groeperingen zich aan bij het *Märkisches Viertel*: een deel van de *Hasch Rebellen* die nu in *Tupamaros Westberlin* of de *Bewegung 2. Juni* zaten en het *Sozialistische Patientenkollektiv* (SPK, een groep activisten uit Heidelberg). Deze drie groeperingen vormden de *Baader-Meinhof Gruppe*, die niet veel later de RAF zou heten.⁴⁰ De *Bewegung 2. Juni* ging steeds verder op in de RAF en was in 1979 volledig verdwenen.⁴¹

Naast de *Bewegung 2. Juni* en de RAF vormden de *Revolutionäre Zellen* de derde terreurbeweging in West-Duitsland in de jaren zeventig. De *Revolutionäre Zellen* ontstonden in 1972, na de terroristische aanslagen uit naam van de RAF in datzelfde jaar. De leden van de verschillende ‘cellen’ leefden een openlijk legaal leven om de illegale en militante activiteiten en maskeren. Het kenmerk van de *Revolutionäre Zellen* was dat ze probeerden om isolatie in een *underground scene* te voorkomen door een politiek actief leven te combineren met korte periodes van clandestiene terroristische activiteiten. De

39 Della Porta, Social movements, political violence, and the state, 98

40 Ibidem, 99

41 Pekelder, The RAF and the Radical Left in post 1968 West Germany, 30 - 31

Revolutionäre Zellen bestonden naast elkaar en er werd beoogd om zo min mogelijk contact met elkaar te hebben, zodat elke verdenking van bijvoorbeeld de politie tot een minimum beperkt kon worden.⁴²

⁴² Pekelder, "The RAF Solidarity Movement from a European Perspective", 233

Hoofdstuk 4 – Ontwikkeling van gebruik van geweld

Het is inmiddels duidelijk dat het linkse milieu een omvangrijke groep was met wisselende samenstellingen. Daarnaast is ook gebleken dat er binnen dit milieu meerdere factoren hebben bijgedragen aan de gestage radicalisering van sommigen, die zich later in splintergroeperingen zouden manifesteren. In dit hoofdstuk zal naar voren komen wat de aanleidingen geweest zijn voor de activisten om de straat op te gaan, waardoor ze geïnspireerd zijn geraakt, en welke vormen van actievoeren er binnen het linkse milieu gebruikt werden. Deze factoren zijn van belang om te behandelen, omdat ze bijdragen aan het antwoord op de deelvraag wat de ontwikkeling was in het gebruik van geweld door het linkse milieu. Deze ontwikkeling moet duidelijk zijn, voordat onderzocht kan worden wat heeft bijgedragen aan deze tendens.

Wanneer de ontwikkeling van het gebruik van geweld lijnmatig bekeken wordt, heeft deze op basis van de secundaire literatuur een duidelijke versnelde groei in 1968 en 1970. Er is een aantal factoren dat bijgedragen heeft aan de omslag van ten eerste pacifisme naar radicalisme en ten tweede radicalisme naar terreur. Ten eerste heeft de tijdgeest een belangrijke rol gespeeld. Het jaar 1968 was het jaar waarin de jongere generatie zich symbolisch losmaakte van de kleinburgerlijke jaren vijftig en streed voor linkse en progressieve idealen. In dit jaar werd niet alleen in West-Duitsland veel en heftig geprotesteerd, maar was er wereldwijd sprake van (studenten)protesten. De protesten stonden in nauw verband met de oorlog in Vietnam, de burgerrechtenbeweging in de Verenigde Staten en de moord op Martin Luther King en de Praagse Lente.

Ten tweede speelde de specifieke geschiedenis van West-Duitsland een rol van niet te onderschatten betekenis. West-Duitsland had een zwaar beladen geschiedenis en iedere burger kende waarschijnlijk wel iemand die actief had meegewerkt aan de verspreiding van het nationaalsocialisme. Na de oorlog werd Duitsland verdeeld in de BRD en de DDR en in 1961 bouwde de DDR de Berlijnse Muur om te voorkomen dat mensen naar het westen konden vluchten. De muur die door Berlijn heen liep, vormde het decor van de Koude Oorlog.

Deze verdeling van Duitsland was de derde reden voor de ontwikkeling van demonstraties naar terroristische aanslagen. Voornamelijk in West-Berlijn kreeg men

veel mee van de communistische DDR, aangezien West-Berlijn een westers eiland in het communistische gedeelte van Duitsland was. De communistische invloed in combinatie met het ontstaan van wereldwijde communistische terreurbewegingen (zoals de stadsguerrilla Tupamaros in Uruguay), leidde onder andere tot het ontstaan van de terroristische groeperingen in West-Duitsland.

Om de ontwikkeling van het geweld binnen het linkse milieu helder te krijgen, is het allereerst van belang om de sociale achtergrond te schetsen waarin de aanhangers van het linkse milieu, de jeugd van de jaren zestig, opgroeiden. Hierdoor wordt duidelijk waarom er in West-Duitsland de behoefte bestond om te protesteren. Verder is het relevant om uiteen te zetten waar het linkse milieu haar inspiratie en filosofische onderbouwing op baseerde. Daarnaast is het belangrijk om kort toe te lichten welke middelen in de tweede helft van de jaren zestig tijdens de protesten ingezet werden, om de ontwikkeling in de manier van protesteren en het gebruik van geweld daarin vast te stellen.

Naast deze drie thematische achtergronden moet ook de chronologie van de protesten zelf worden opgetekend en toegelicht. Hierdoor wordt het beeld van het verloop van de protesten duidelijk.

Sociale achtergrond

Aanleidingen voor protest

De protesten in de jaren zestig ontstonden tegelijkertijd met een sterke uitbreiding van het linkse milieu. De kern van dit linkse milieu was de studentenbeweging. De primaire aanleidingen voor het ontstaan van deze West-Duitse studentenbeweging gaan terug naar de vijftiger jaren. Het *Wirtschaftswunder* onder Adenauer bleek niet toereikend om het verleden te begraven. Deze flinke economische groei in West-Duitsland had zelfs een versterkend effect op de maatschappelijke bewustwording van de jongere generatie. Welvaart en het geld dat daarbij hoorde, was volgens veel jongeren niet toereikend voor

een zinvol leven. Om dichterbij een juiste levensvulling te komen, was volgens een groot gedeelte van deze jongere generatie een grote politieke verandering vereist.⁴³

Naast deze maatschappelijke bewustwording, speelde ook het verleden van West-Duitsland een belangrijke rol in de maatschappijkritische houding van deze groep. De generatie die centraal stond in de studentenprotesten was geboren vlak voor, tijdens, of vlak na de Tweede Wereldoorlog. Deze generatie had de oorlog of door de ogen van een kind of niet bewust meegemaakt, maar groeide wel op met de economische, sociale en politieke erfenis die de oorlog in Duitsland had achtergelaten. Het verleden van Duitsland was tegelijkertijd het verleden van de ouders en andere familieleden van de generatie studenten in de jaren zestig. Deze wetenschap maakte de beschuldigende vinger waarmee door het grootste gedeelte van Europa richting Duitsland gewezen werd, extra beladen. De naoorlogse generatie groeide op in een taboesfeer waarin bijna iedereen een pijnlijk verleden met zich meedroeg. Deze sfeer, waarin men moest leven met een beladen verleden waar niet meer over gesproken mocht worden, maakte de jonge generatie van de jaren zestig juist extra bewust van dit verleden. Deze generatie werd geacht om het verleden achter zich te laten en zich te richten op de wederopbouw, waardoor onder deze groep de angst groeide voor een herhaling van de fouten uit het verleden: wanneer er niet gesproken werd over deze fouten, bestond immers de kans dat men het zich niet snel genoeg zou realiseren als er binnen de maatschappij opnieuw iets ernstig mis zou gaan. Er ontstond stevige kritiek op het naziverleden zelf, maar in het bijzonder op de manier waarop Duitsland omging met dit verleden. Na de zwarte geschiedenis van het nazisme werd de Duitse oorlogsgeneratie verweten dat deze te snel was overgegaan op wederopbouw en de nieuwe orde van de dag: geld verdienen om het vervolgens uit te geven. Deze kapitalistische impuls werd beschouwd als verraad tegenover de landen die gedupeerd uit de oorlog waren gekomen en het Joodse volk.⁴⁴

Aan het begin van de jaren zestig begon de jonge generatie zich tegen hun ouders en de autoriteiten te keren, die de in hun ogen het verleden als vanzelfsprekend beschouwden, en de opbloeiende economie stilzwijgend accepteerden. De studenten hadden de sterke wil om te bewijzen dat zij anders waren dan hun ouders en dat zij de

43 Peters, B., *Tödlicher Irrtum. Die Geschichte der RAF*, 80

44 *Ibidem*, 82

fouten uit het verleden nooit zouden begaan. Als een gevolg van deze bewijsdrang ontstond er een schuldgevoel over een verleden waaraan niks meer te veranderen viel, dat leidde tot een afwijzing van de toen heersende maatschappelijke structuren.⁴⁵

De maatschappelijke kritiek was gericht op uiteenlopende thema's. Binnen de vele thema's waartegen geageerd werd, waren twee het sterkst aanwezig: de oorlog in Vietnam en de erfenissen uit het fascisme.⁴⁶ Deze twee thema's hingen nauw met elkaar samen: terwijl in de geschiedschrijving vlak na de Tweede Wereldoorlog de Holocaust als onverklaarbaar en eenmalig werd bestempeld, zag de hele wereld dat er niet heel veel later in Vietnam weer onnodig gedood werd. De oorlog in Vietnam werd gezien als een imperialistische actie van de Verenigde Staten die in deze (volgens velen illegale) oorlog actief gesteund werden door West-Europa.

In de tweede helft van de jaren zestig werd het protest uitgebreid met nieuwe thema's. In 1967 en 1968 was een van de aspecten in de West-Duitse samenleving waar de studenten tegen streden de landelijke pers. Vooral de *Axel Springer Verlag* was een onderwerp van kritiek, omdat deze uitgeverij 78 procent van de dagelijkse kranten en tijdschriften in West-Duitsland beheerde en volgens de SDS beïnvloed werd door de regering.⁴⁷ Een tweede thema dat in de loop van de jaren zestig steeds meer aandacht kreeg was de *Notstandsgesetze*. Deze twee thema's worden hieronder nader besproken.

Notstandsgesetze en Springer Concern

Het linkse milieu keerde zich fel tegen het idee van de *Notstandsgesetze* (noodtoestandwetgeving): een wet die de regering permissie zou geven om de burgerrechten niet strikt na te leven ten tijde van een noodtoestand. Concreet kwam deze wetgeving er op neer dat de soevereiniteit van de burger tijdens een crisissituatie overgedragen kon worden aan de regering. Op 11 mei 1968 werd de wet aangenomen en bereikte het protest tegen de *Notstandsgesetze* haar hoogtepunt. Op die dag vond er een

45 Buurman, Duitse Herfst, 22 - 24

46 Peters, Tödlicher Irrtum, 81

47 Schmidtke, "Cultural Revolution or Cultural Shock?", 86

Sternmarsch naar Bonn plaats, waar meer dan 50.000 mensen in meeliepen.⁴⁸ Op dezelfde dag vond er ook een bijeenkomst in Dortmund plaats waar meer dan 15.000 mensen op af kwamen. Het motto van de bijeenkomst in Dortmund was *Keine Notstandsgezetse*.⁴⁹

Een ander onderwerp waar het linkse milieu zich fel tegen keerde was het *Springer Concern*. Dit was een West-Duitse uitgeverij die een belangrijk gedeelte van de nationale pers uitgaf, waaronder de op landelijk niveau meest gelezen krant *Bild Zeitung*. *Bild Zeitung* was een krant die volgens het linkse milieu op hand was van de regering en onder andere over de demonstratie van 2 juni 1967 waarbij de student Benno Ohnesorg door toedoen van een Duitse politieagent om het leven kwam, zeer subjectieve berichten verspreid had, waarbij de studenten het moesten ontgelden ten opzichte van de politie.

Inspiratie voor protest

De verschillende thema's waartegen geprotesteerd werd, gingen in tegen het idealistische doel van het linkse milieu. Dit doel had vooral te maken met het doorbreken van het verleden en het omarmen van het nieuwe linkse gedachtegoed. Dit idealisme was ontstaan onder invloed van meerdere inspiratiebronnen. Het linkse milieu werd geïnspireerd door de groeiende groep denkers van de vele linkse bewegingen die binnen het linkse milieu actief waren. De intellectuelen uit het linkse milieu wilden bewust breken met de 'oude linkse beweging'. De oude linkse beweging vertegenwoordigde de conservatieve communisten, liberalen en sociaaldemocraten. Een andere bron van inspiratie voor de SDS was de *Frankfurter Schule*. De *Frankfurter Schule* was een groep van sociologen en filosofen, die de grondleggers waren van de marxistische traditie binnen de sociologie. Deze groep denkers ontwikkelde een theorie over autoritaire maatschappelijke structuren. Die sociologische theorie greep terug op de traditionele marxistische filosofie, waarbij in een proletarische samenleving een klassenstrijd op den duur onoverkomelijk en noodzakelijk was. De door de *Frankfurter Schule* ontwikkelde theorie stelde dat in het geval van een autoritaire maatschappelijke structuur, het

48 Albrecht, *Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS)*, 465

49 *Ibidem*, 466

gewelddadige wezen van de staat omver geworpen kon worden. Om dit te bereiken, zou een gelijkwaardige gewelddadige vernietiging van dit wezen noodzakelijk zijn. De groep denkers binnen de *Frankfurter Schule* was ervan overtuigd dat repressief gedrag in een kapitalistische samenleving niet alleen de verantwoordelijkheid van de regering en de politie was. Repressie binnen een maatschappij was volgens deze denkers een zaak waar alle instituten, met name educatieve instituten maar ook de meer abstractere, zoals cultuur en taal, zich mee bezig moesten houden.⁵⁰

Een andere belangrijke inspiratiebron voor het linkse milieu was de Cubaanse Revolutie. Deze revolutie introduceerde (net zoals de *Frankfurter Schule*) ideeën die verschilden van het gedachtegoed van de ‘oude linkse beweging’. Het ‘Cubaanse Model’ verklaarde dat de Verenigde Staten en de meeste andere westerse landen kapitalistische imperialisten waren. Dit model kreeg meer draagkracht na de escalatie van de Vietnam Oorlog in 1965.⁵¹

Behalve de drie belangrijke inspiratiebronnen die zorgden voor de ontwikkeling van het linkse milieu en het protest van deze groep, is er ook een historische verklaring voor met name de ontwikkeling in de manier van actie voeren. Duitsland neemt in de geschiedenis van het politieke geweld een bijzondere positie in. In het boek ‘Politiek geweld in Duitsland’ worden hier vijf redenen voor gegeven. Ten eerste is de Duitse politieke geschiedenis gekenmerkt door geweld: achtereenvolgend zorgde de Eerste Wereldoorlog en Tweede Wereldoorlog ervoor dat Duitsland de sterkst oorlogsvoerende natie in Europa was, of, zoals de historicus Friedrich Meinecke zei: het *Depressionsgebiet* van Europa. Ten tweede wordt geweld in de politieke cultuur van Duitsland niet alleen vaak als middel ingezet, maar wordt dit ook vaker dan in andere landen gelegitimeerd.⁵² Een derde reden voor het feit dat Duitsland er uit springt in studies naar politiek geweld, is de positieve betekenis die Duitsland langer dan andere Europese staten zou hebben toegekend aan geweld. Waar andere Europese staten geweld en vormen van uitsluiting het liefst buiten de deur beoefenden (bijvoorbeeld in Afrika), konden in Duitsland het sociaal darwinisme en eugenetische idealen nog op een breed

50 Schmidtke, “Cultural Revolution or Cultural Shock?”, 80 – 81

51 Ibidem, 81

52 Botermans, F. en Pekelder, J., Politiek geweld in Duitsland - Denkbeelden en debatten, 13 - 14

draagvlak rekenen. Een vierde aspect dat Duitsland afwijkend maakt, is de plaats die geweld krijgt in de Duitse filosofie. De *Frankfurter Schule* is hier met de marxistisch sociologische theorie een belangrijk voorbeeld van. Het laatste aspect voor de speciale positie die Duitsland in de geschiedenis van het politieke geweld inneemt, is de specifieke houding die de Duitse cultuur heeft ten opzichte van politiek en maatschappelijk geweld. Geweld wordt niet alleen gecultiveerd en geësthetiseerd, maar ook taalkundig is geweld een begrip dat in de Duitse taal meerdere betekenissen kent: *Gewalt* is niet alleen fysiek geweld, maar kan ook macht betekenen.⁵³

Vormen van actie

Sit-ins en Subversive Aktion

Nu duidelijk is waardoor het linkse milieu werd geïnspireerd en waartegen gestreden werd, kan worden bekeken op welke manier dit gebeurde. Bij het linkse milieu waren aanvankelijk West-Berlijnse studenten betrokken. Dat juist de studenten uit West-Berlijn zeer actief betrokken waren bij ook het ontstaan van de APO heeft drie redenen. Ten eerste stond het *Otto-Suhr-Institut* in West-Berlijn. Het *Otto-Suhr-Institut* was het grootste opleidingscentrum voor politicologen in West-Duitsland. Ten tweede bestond er in Berlijn geen militaire dienstplicht. Het gevolg hiervan was dat veel jonge mannen uit de rest van West-Duitsland naar West-Berlijn trokken om deze dienstplicht te ontwijken. Ten derde was de stad doordat deze door een muur was omringd, doordrongen van een ‘frontlinie’ mentaliteit: “*ein Gemisch aus Angst, Bedrohung, Stagnation, Filzokratie, bornierter Arroganz und individueller Verklemmtheit*”.⁵⁴ De grote hoeveelheid studenten binnen het linkse milieu en de vele plekken waar de studenten met elkaar konden praten over hun idealen, zorgden voor veel discussies en debatten. De open discussie en het aanwakkeren van de dialoog was dan ook een van de pijlers van de SDS.

De eerste protesten vonden plaats tussen het einde van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig. Zeker in vergelijking met de latere acties die vanuit het linkse

⁵³ Botermans, Politiek geweld in Duitsland, 16 - 18

⁵⁴ Peters, Tödlicher Irrtum, 83

milieu geïnitieerd werden, waren deze eerste acties onschuldig en hadden een pacifistisch karakter. Het doel van de acties was op een ludieke manier kenbaar maken het ergens niet mee eens te zijn. Voorbeelden van dit soort ludieke acties zijn *sit-ins* en *teach-ins*: vormen van acties die meer kenmerkend zijn voor de jaren zestig als tijd in het algemeen dan voor West-Duitsland als regio in het bijzonder. Tijdens deze acties werd het voeren van discussie van grote waarde geacht en stond daarom altijd centraal. Het doel van de eerste acties was om voor- en tegenargumenten voor bepaalde standpunten uit te wisselen.

De onderwerpen van deze discussies liepen uiteen. De hoofdthema's waren het naziverleden en de oorlog in Vietnam, maar naast deze thema's werd over uiteenlopende andere onderwerpen gediscussieerd. Tijdens de eerste acties waren de voornaamste onderwerpen voor protest de emancipatie voor vrouwen en het recht op abortus, de rol van de Verenigde Staten in de wereld en specifiek in Vietnam, de afkeer tegen kernbepapening, de toenemende woningnood en het ontstaan van de eerste kraakbewegingen om dit tegen te gaan, de algehele sfeer van liefde en vrede, en het gebruik van verdovende middelen.⁵⁵

Waar in de eerste helft van de jaren zestig de activisten de discussie voorop stelden, werden de acties vanaf 1966 provocatiever. In dat jaar werd door de SDS het *Direct Action Model* van de *Free Speech Movement* van *Berkeley University* uit de Verenigde Staten overgenomen. De eerste actie die volgens dit protestmodel in West-Duitsland plaatsvond, was de *sit-in* in de *Freie Universität*, de grootste universiteit van West-Berlijn, op 22 juni 1966. De reden voor deze actie was een beslissing die namens de universiteit genomen was om geen linkse spreker uit te nodigen, waarop disciplinaire maatregelen waren genomen tegen een professor die tegen deze beslissing was ingegaan.⁵⁶ Deze actie bleek succesvol, waarna veel soortgelijke acties volgden.⁵⁷

Al snel werd er aan het *Direct Action Model* een Duitse wending gegeven. De Duitse variant heette *Subversive Aktion*. *Subversive Aktion* hield in dat de actievoerende beweging een situatie moest creëren waarin machtsstructuren ontmanteld konden worden,

55 Buurman, Duitse Herfst, 32

56 Della Porta, Social movements, political violence, and the state, 37

57 Schmidtke, "Cultural Revolution or Cultural Shock?", 82

zodat participanten van de actie henzelf onafhankelijk van de autoritaire structuren konden verklaren. Rudi Dutschke sloot zich aan bij deze groep en later bij de SDS. Dutschke definieerde *Subversive Aktion* als “momenten van zelfbewustzijn voor de demonstrant die een radicale oppositie kunnen uitbreiden en bewustzijn kunnen veranderen”.⁵⁸

Begrenzte Regelverletzung en de opkomst van geweld

De protestactiviteiten van het linkse milieu balanceerden met de introductie van *Subversive Aktion* steeds vaker op het randje van de wet. Protesteren mocht, maar de middelen die soms werden ingezet, mochten niet altijd. Wat betreft het overtreden van de wet, hield in ieder geval de SDS het principe van *Begrenzte Regelverletzung* aan. Volgens dit principe was het tot op zekere hoogte geoorloofd om wetten te breken, zolang er geen geweld aan te pas kwam.

In principe werd er tijdens de eerste protesten in het midden van de jaren zestig inderdaad nog geen geweld gebruikt en werd het principe van *Begrenzte Regelverletzung* netjes aangehouden. Vanaf 1967 kwamen de demonstranten echter vaker fysiek in aanraking met de politie. Door het fysiek treffen van de politie werd de stap om zelf geweld te gebruiken voor de demonstranten steeds kleiner. Het gebruik van geweld in het kader van zelfverdediging werd langzaam maar zeker meer geaccepteerd. Deze acceptatie van (eventueel gewelddadige) zelfverdediging veranderde in een actieve roep om zelfverdediging vanaf het moment dat het fysiek treffen tussen de politie en de demonstranten een dieptepunt bereikte op 2 juni 1967, toen een agent een student doodschoot. Vanaf dat moment groeide in West-Duitsland de roep om zelfverdediging, als het moest met het gebruik van geweld, snel. Vanuit deze roep om zelfverdediging ontstonden de eerste paramilitaire organen zoals de *Leather Jacket Faction*.⁵⁹

Vanaf 1968 werd door het linkse milieu in toenemende mate gebruik gemaakt van geweld. De eerste protesten waarbij zowel actief als reactief geweld gebruikt werd, vonden plaats tijdens Pasen in 1968. Deze protesten waren een reactie op de moordaanslag

58 Schmidtke, “Cultural Revolution or Cultural Shock?”, 83

59 Della Porta, Social movements, political violence, and the state, 37

op Rudi Dutschke en worden ook wel de *Osterunruhen* genoemd. Na de *Osterunruhen* splitste het linkse milieu op in ruwweg twee groepen: een gedeelte die het gebruik van geweld als enige mogelijke strategie in de confrontatie met de staat zag en een gedeelte dat vasthield aan het principe van *Begrenzte Regelverletzung*.

Vanaf 1970 vond er een toename plaats van een andere vorm van protesteren: de zogenaamde *Bürgerinitiativen*. *Bürgerinitiativen* combineerden relatief conventionele vormen van actie voeren met onconventionele en spontane protesten. Deze acties waren zelden gewelddadig. Een aantal radicale activisten hergroepeerden zich in de zogenaamde *Randgruppenstrategie*. Deze radicale activisten waren op zoek naar potentiële revolutionairen binnen een grote groep van kleine criminelen, verslaafden en werklozen. Binnen dit radicale milieu kwam het vaak tot gewelddadige confrontaties met de politie.⁶⁰

Chronologie van de protesten

Ter illustratie van dit hoofdstuk volgt er nu een chronologie van de belangrijkste protesten die plaatsvonden tijdens de onderzochte periode. Deze chronologie fungeert tevens als de achtergrond op het volgende hoofdstuk, waarin de vier momenten waarop het primaire bronnenonderzoek op gebaseerd is, nader zullen worden toegelicht.

In 1960 maakte het aantal studenten in West-Duitsland een explosieve groei door. Deze groei was het resultaat van een plotselinge migratiestroom van Oost- naar West-Duitsland; vlak voordat in 1961 op initiatief van de regering in de DDR de Berlijnse Muur gebouwd werd, grepen rond de drie en een half miljoen Oost-Duitsers hun laatste kans om te verhuizen naar West-Duitsland. Een gevolg van deze migratiestroom was dat het aantal studenten aan de universiteiten van West-Duitsland tussen 1960 en 1961 groeide van 195.000 naar 281.000 studenten.⁶¹

Vanaf 1965 werd de SDS nog steeds gekarakteriseerd als een universiteitsbeweging. De voornaamste steun kwam van studenten en de organisatie was in handen van studenten die studeerden aan de *Freie Universität* (FU) van West-Berlijn.

60 Della Porta, Social movements, political violence, and the state, 38 - 40

61 Schmidtke, "Cultural Revolution or Cultural Shock?", 77 - 78

De eerste acties in 1965 waren gericht tegen maatregelen van de FU, waarmee de universiteit probeerde om de SDS tegen te werken. Overigens was er een belangrijke uitzondering op dit ‘universiteitskarakter’, namelijk de Vietnam demonstratie op 5 februari 1966.⁶²

De Sjah demonstratie van 2 juni 1967 markeerde het begin van een nieuwe fase in het studentenprotest. De dood van Benno Ohnesorg tijdens deze demonstratie leidde tot een sterke groei van de SDS. Behalve dat het aantal sympathisanten van de SDS groeide, verdween het zwaartepunt van de studentenbond langzaam uit West-Berlijn en werd er nationaal meer aandacht geschonken aan de beweging.⁶³

Eerste belangrijke protesten

Het eerste protest waar het tot een oplopend conflict tussen de studenten en de politie kwam, was het protest tegen het staatsbezoek van Moïse Tshombé, de President van Congo, op 18 december 1964. Zeshonderd Duitse en Afrikaanse studenten protesteerden onder leiding van de SDS tegen dit bezoek. Het tweede grote protest was de grote anti Vietnam demonstratie op 5 februari 1966. Dit protest was veel omvangrijker: er deden meer dan 2.500 mensen aan mee. De demonstranten blokkeerden de wegen en hielden een *sit-in* voor de Amerikaanse ambassade waar ze ook de vlaggen naar beneden probeerden te halen.⁶⁴

De volgende grote Vietnam demonstratie vond plaats op 10 december 1966 in West-Berlijn. De politie trad al gelijk hard op en rekende 74 mensen in. Als reactie hierop demonstreerde een kleinere groep studenten twee weken later tegen de politie.⁶⁵ Iets meer dan een maand later, op 26 januari 1967, doorzocht de politie de basis van de SDS naar aanleiding van de verschenen folder *Fachidioten-Flugblatts*, en nam het volledige ledenbestand van de SDS in beslag. Tegen de schrijvers van deze folder, waar in geschreven werd dat wanneer er onderwezen werd door *professoralen Fachidioten*

62 Langguth, Protestbewegung – Entwicklung, Niedergang, Renaissance, 25 – 27

63 Ibidem, 27 – 28

64 Peters, Tödlicher Irrtum, 84

65 Ibidem, 85

studenten beter niet zouden kunnen afstuderen, werd door vier professoren aangifte gedaan. Als reactie hierop volgde een grootschalig studentenprotest tegen de FU, waar meer dan 3000 studenten aan deelnamen. Een van de professoren aan de FU die de SDS ondersteunde, gaf aan dat de inval van de politie in de basis van de SDS onderstreepte dat het functioneren van een oppositie nodig was om een democratie te laten functioneren, zeker ten tijde van de *Große Koalition*.⁶⁶

De volgende grote demonstratie van de SDS was de demonstratie op 6 april 1967 tegen het staatsbezoek van de vicepresident van de Verenigde Staten: Hubert Humphrey. Al voor de demonstratie had de politie elf studenten in hechtenis genomen. De studenten die aangehouden waren, waren aangesloten bij de *Kommune I*. Deze studenten werden aangehouden op gronde van het vermoeden dat ze bommen met springstof mee zouden nemen naar de demonstratie. Volgens de demonstranten ging het echter om bommen met verf en meel en was er van explosief materiaal geen sprake.⁶⁷

⁶⁶ Peters, *Tödlicher Irrtum*, 86

⁶⁷ *Ibidem*, 87

Hoofdstuk 5 – 1967 - 1970: van de APO naar de RAF

Aan de hand van de chronologie van de protesten, zijn er tussen 1967 en 1970 veel momenten geweest waarop de discussie over het protest binnen de eigen kring werd aangewakkerd. Tussen 1967 en 1970 zijn er echter per jaar slechts een aantal momenten waarop de continu gevoerde discussie naar aanleiding van een specifieke gebeurtenis gevoerd werd. Deze momenten zijn niet per definitie momenten waarop de inhoud van het debat over het gebruik van geweld veranderde. Ze voldoen echter wel aan twee criteria. Ten eerste staan ze allemaal symbool voor het begin van een nieuwe fase in het gebruik van geweld. Ten tweede vinden ze allemaal plaats in de maanden april, mei of juni. Doordat aan dit eerste criterium is voldaan, kunnen ze wellicht de ontwikkeling laten zien die heeft plaatsgevonden in vier jaar tijd waardoor in 1970 de RAF in het leven werd geroepen. Doordat aan het tweede criterium is voldaan, kunnen deze momenten als meetmoment gebruikt worden, omdat bij een vergelijking tussen twee momenten steeds ongeveer een jaar verstreken is. Achtereenvolgend gaat het hier om de Sjah-demonstratie op 2 juni 1967, de warenhuisbranden, de aanslag op Rudi Dutschke en de daaropvolgende *Osterunruhen* tussen 2 en 15 april 1968, de rechtszaak en vrijlating van Andreas Baader en Gudrun Ensslin op 13 juni 1969 en de bevrijding van de opnieuw gevangen genomen Andreas Baader op 14 mei 1970. De rechtszaak en de daarbij horende vrijlating van Baader en Ensslin in 1969 wijkt in dit rijtje af, omdat het in tegenstelling tot de overige drie momenten geen incident is waarbij geweld gebruikt werd. De vrijlating is niet eens een incident op zich geweest. Toch is ook dit moment van groot belang, aangezien Baader een leidend figuur was binnen het linkse milieu in 1969 en ook Ensslin in dat milieu een prominente rol op zich nam. Beiden hadden vastgezetten omdat ze bekend hadden de warenhuisbranden van 1968 op hun geweten te hebben. Met hun vrijlating werd een nieuwe fase in de ontwikkeling naar de RAF gemarkeerd, te weten de eerste stappen in de richting van de *Baader Meinhof Gruppe*.

2 juni 1967

2 juni 1967 wordt gezien als het eerste protest van de SDS waarin het tot een gewelddadige confrontatie kwam tussen de studenten en de politie. Deze confrontatie kende een fatale afloop. Op 2 juni 1967 escaleerde een protest tegen het staatsbezoek van de Sjah van Iran in West-Duitsland. De studenten waren van mening dat door dit staatsbezoek de West Duitse regering het groene licht gaf aan het regime van de Sjah in Iran, waar sprake was van politieke gevangenen en repressie binnen het universitaire leven.

Ongeveer 600 Duitse en Iraanse studenten protesteerden al op 1 juni in München. De slogans luiden onder andere *'Wer soll das bezahlen'*, *'Freiheit, Freiheit'*, *'Nieder mit dem Schah-Regime'*, *'Laßt die Gefangenen frei'* en *'Der Schah ist ein Mörder'*.⁶⁸ Een dag later protesteerden de studenten in West-Berlijn voor de *Deutsche Oper*. Voorafgaand aan het protest nam de regering verregaande veiligheidsmaatregelen. Perzen die een gevaar zouden kunnen vormen, werden in preventieve hechtenis genomen, en de hele stad werd afgezet.⁶⁹

De demonstranten eisten een onmiddellijke stopzetting van het martelen van politieke gevangenen, de onmiddellijke vrijheid van 22000 politieke gevangenen en de vrijheid van de studenten en de professoren die gevangen gezet waren voor het ter discussie stellen van de vrijheid van debat aan de Universiteit van Teheran in Iran. Op het plein voor het stadhuis hadden zich honderden demonstranten (voornamelijk studenten) verzameld. Achter de studenten stond een linie politieagenten, uitgerust met wapens en versterkt door agenten van SAVAK: de Iraanse veiligheids- en inlichtingendienst. De agenten van SAVAK vielen om het minste of geringste op een gewelddadige manier de demonstranten aan. De Duitse politie greep niet in, maar schoten al snel de agenten van SAVAK te hulp.⁷⁰

Later op die dag verplaatste de groep van de Sjah demonstranten, *Polizei* en SAVAK agenten zich naar de *Deutsche Oper*. Toen de Sjah binnen was, verspreidden de demonstranten zich, met het idee om zich na afloop van de opera weer op het plein voor

68 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 03/06/1967

69 Aust, Het Baader Meinhof Komplex, 42

70 Ibidem, 43

de *Oper* bij elkaar te voegen. Toen er plotseling 14 ambulances aan kwamen rijden, viel de politiemacht de studenten aan. Binnen een groep van niet-geüniformeerde agenten bevond zich Karl-Heinz Kurras.⁷¹

Kurras maakte die bewuste avond deel uit van een ‘oppakploeg’. Deze ploeg werkte een student, Benno Ohnesorg, tegen de grond. Toen Ohnesorg zich losrukte en wegrende, werd hij achtervolgd en bewusteloos geslagen. Kurras stond naast de bewusteloze Ohnesorg en schoot hem door zijn hoofd. Ohnesorg, een 26 jaar oude pacifistische student en lid van de evangelische studentengemeente die voor het eerst in zijn leven aan een demonstratie deelnam, stierf terplekke. Kurras verklaarde later dan zijn pistool per ongeluk was afgegaan.⁷²

Na afloop van de demonstratie hielden de demonstranten de politie verantwoordelijk voor het stadsgevecht in Berlijn en de dood van Benno Ohnesorg. Deze mening werd kracht bijgedragen door de vele ooggetuigenverslagen in de landelijke pers: *“Ich habe gesehen, wie ein Polizist einem jungen Mann auf das rechte Auge schlug, so daß die ganze Gesichtshälfte blutüberströmt war. Dieser lief rückwärts und zeigte auf den Polizisten und rief dabei immer wieder: "Der war es, der war es!" Der so bezeichnete Polizist schlug weiter mit unvergleichlicher Brutalität auf den schon ohnehin Blutüberströmten ein.*”⁷³

Volgens de politie had zij wat betreft het handelen geen keuze gehad, omdat de demonstranten zelf ook gebruik hadden gemaakt van geweld: *“Die Berliner Polizeigewerkschaften Sitte und Anstand verteidigt und verlangt, vom Kurs der weichen Welle bei der Behandlung solcher Kriminellen endlich abzugehen.*”⁷⁴

Een van de belangrijke woordvoerders van de demonstranten, Rudi Dutschke, was er van overtuigd dat de dood van Ohnesorg geen toeval was geweest: *“Der Mord an Benno Ohnesorg war kein Zufall. Die gesamte Notstandssühung anlässlich des Schah-Besuchs war systematischer Ausdruck unserer gesellschaftlichen Struktur.*”⁷⁵

71 Aust, Het Baader Meinhof Komplex, 44

72 Ibidem, 45

73 Frankfurter Allgemeine Zeitung, 03/06/1967

74 Die Zeit, 09/06/1967

75 Die Zeit, 23/06/1967

Na de dood van Ohnesorg escaleerde het conflict tussen de protesterende studenten en de politie.⁷⁶ Het West-Berlijnse linkse milieu startte een discussie over het verschil tussen ‘geweld tegen mensen’ en ‘geweld tegen objecten’. Hiermee was West-Berlijn in West-Duitsland de koploper van het proces van radicalisering in het studentenprotest.⁷⁷

2 – 15 april 1968

Op 2 april 1968 werden er onder leiding van Andreas Baader en Gudrun Ensslin uit naam van de radicale tak van de APO aanslagen gepleegd op twee warenhuizen in Frankfurt. De brandstichting was een verzet tegen het groeiende kapitalisme: de warenhuizen zouden hier symbool voor staan. Van de vier APO leden die deze aanslag uitvoerden zouden twee (Andreas Baader en Gudrun Ensslin) de oprichters en prominente leden van de latere RAF te worden.⁷⁸

Het was Andreas Baader die met het idee kwam om brand te stichten in een ‘kapitalistisch bolwerk’. De keuze voor zo een soort bolwerk viel op twee warenhuizen in Frankfurt. Baader verzamelde een groepje activisten om zich heen die meededen aan de aanslagen op deze warenhuizen. De kern van dit groepje aanhangers bestond uit Ensslin, Horst Söhnlein en Thorwarld Proll. Op het moment dat geopperd werd om brand te stichten, haakten veel mensen af die dit een te heftige actie vonden. De actie werd als volgt verantwoord: “Er is brand bij Kaufhof en Schneider. Mocht het jullie interesseren, dan kan ik jullie vertellen dat het gaat om een politieke wraakactie”.

Op 4 april werden Baader en Ensslin opgepakt en ingerekend. In oktober van hetzelfde jaar werden ze tot drie jaar cel veroordeeld. Dankzij de bevriende advocaat Horst Mahler werden ze op 13 juni 1969 in hoger beroep in vrijheid gesteld.⁷⁹

Op 11 april 1968 werd Dutschke op straat door de anticomunistische Josef Bachmann drie keer in zijn hoofd geschoten.⁸⁰ De aanslag was een daad van een

76 Pekelder, “The RAF Solidarity Movement from a European Perspective”, 234

77 Ibidem, 234

78 Pekelder, The RAF and the Radical Left in post 1968 West Germany, 30

79 Buurman, Duitse Herfst, 38 - 39

anticommunistische individualist, maar werd door het linkse milieu bestempeld als een consequentie van de systematische hetze die het systeem, in het bijzonder het *Springer Concern*, ingezet had tegen Dutschke in het bijzonder en de voorvechters van de democratie in het algemeen. Talrijke demonstraties volgden in West-Berlijn tijdens Pasen 1968 op deze aanslag. Deze demonstraties waren gericht tegen het *Springer Concern*: de uitgever van onder andere *Bild Zeitung*: de krant die volgens het linkse milieu op de hand van de regering was en de beweging zwart maakte waar mogelijk. Veel van deze demonstraties waren aanzienlijk gewelddadiger dan de eerdere protesten tegen bijvoorbeeld de Vietnam oorlog. Zowel bij de demonstranten als bij de politie raakten er veel mensen gewond. In München vielen er ten gevolge van deze gevechten tussen de demonstranten en de politie twee doden: een demonstrerende student (Rüdiger Schreck) en een persfotograaf (Klaus Frings). Deze protesten worden de *Osterunruhen* genoemd.⁸¹

13 juni 1969

De dag na de brandstichting in Frankfurt werden Baader en Ensslin aangehouden als twee van de vier verdachten. De politie was bij hen gekomen ten gevolge van een tip die direct naar hun geleid had. Tijdens de huiszoeking die volgde op de arrestatie, vond de politie materialen die ook voor de bommen die tot de branden geleid hadden, gebruikt waren. Alhoewel op gronde hiervan de brandstichting gedeeltelijk te bewijzen was, ontkende Andreas Baader alle betrokkenheid.⁸²

Het proces betreffende de brandstichting in Frankfurt tegen Baader en Ensslin begon op 14 oktober 1968. Onder andere Horst Mahler fungeerde tijdens dit proces als advocaat. Op de derde dag van het proces werd door Ensslin namens haarzelf en Baader schuld bekend, waaraan zij toevoegde dat alleen zij verantwoordelijk geweest waren voor de warenhuisbranden. Ter verduidelijking voegde ze hieraan toe dat de brand gesticht was om een protest te uiten tegen de oorlog in Vietnam en dat het absoluut niet de

80 Schmidtke, "Cultural Revolution or Cultural Shock?", 87

81 Albrecht, *Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS)*, 463

82 Aust, *Het Baader Meinhof Komplex*, 51

bedoeling was geweest dat het dusdanig uit de hand zou lopen.⁸³ Twee weken nadat het proces begonnen was, op 31 oktober 1968, werden Baader en Ensslin door de rechter veroordeeld tot een gevangenisstraf van drie jaar.

Van de drie jaar gevangenisstraf die Baader en Ensslin waren toebedeeld, zaten zij slechts 14 maanden uit. Op 13 juni 1969 werden ze uit de gevangenis ontslagen. De reden hiervoor was het hoger beroep dat ze hadden aangetekend, waar later over beslist zou worden. Tot het moment dat hierover een beslissing genomen zou worden, die verwacht werd in november van datzelfde jaar, hoefden ze hun gevangenisstraf niet uit te zitten. Op deze dag begaven Baader en Ensslin zich dus weer onder de activisten in West-Berlijn. Direct nadat ze uit de gevangenis ontslagen waren, mengden ze zich onder de studentengroeperingen, de zogenaamde 'leerlingencollectieven'. Met name Andreas Baader stak onmiddellijk na zijn vrijlating veel energie in het organiseren van nieuwe groeperingen van activisten, waarin hij een verbond creëerde tussen intellectuelen en burgers die in het maatschappelijke leven geen vooruitzichten hadden.⁸⁴

14 mei 1970

In november 1969 werd het hoger beroep van Baader en Ensslin verworpen, waardoor zij opgeroepen werden om hun resterende gevangenisstraf uit te zitten. Aan deze oproep gaven zij geen gehoor en in plaats daarvan doken ze onder, eerst in Frankrijk en later in Italië. Uiteindelijk trokken Ensslin en Baader terug naar West-Berlijn.⁸⁵ Hier werd Baader aangehouden wegens een snelheidsovertreding, waarna hij herkend werd en werd opgepakt.⁸⁶

Nadat Baader opnieuw gevangen genomen was, werden er door zijn vrienden onmiddellijk plannen gemaakt om hem te bevrijden. De bevrijdingsoperatie werd in gang gezet door Ulrike Meinhof, die permissie kreeg om samen met Baader tijdschriften te onderzoeken die opgeslagen lagen in een wetenschappelijk instituut in West-Berlijn

83 Aust, Het Baader Meinhof Komplex., 57 - 60

84 Ibidem, 68 - 69

85 Ibidem, 74 - 77

86 Ibidem, 84

(*Institut für Soziale Fragen*); zogenaamd om te werken aan een gezamenlijk boek. Dit project bestond niet en was een dekmantel om Baader uit de gevangenis in de bibliotheek van het wetenschappelijk instituut te krijgen. In eerste instantie zou Meinhof zelf niet actief deelnemen aan de bevrijding. Toen echter in de ochtend van 14 mei 1970 Baader bevrijd werd en er schoten gelost werden waarbij een medewerker van het instituut, Georg Linke, ernstig gewond raakte, ontsnapte ook Ulrike Meinhof samen met de andere bevrijders die daarna rondom haar en Andreas Baader de *Baader Meinhof Gruppe* vormden.⁸⁷

⁸⁷ Aust, *Het Baader Meinhof Komplex*, 86 - 89

Hoofdstuk 6 – De maatschappelijke discussie

Dit hoofdstuk vormt een inleiding op het primaire bronnenonderzoek. Ten eerste wordt er kort uiteengezet wat van de maatschappelijke discussie binnen het linkse milieu over het gebruik van geweld uit het secundaire literatuuronderzoek naar voren is gekomen. Uit de literatuur bleek dat er over de jaren 1967 en 1968 al wat informatie is over het maatschappelijke debat rondom de onderzochte momenten in die jaren. Om het onderzoek overzichtelijk te houden, zijn die gedeeltes van de maatschappelijke discussie opgenomen in de volgende twee hoofdstukken die over die momenten gaan (hoofdstuk zeven en acht). In de laatste twee hoofdstukken (hoofdstuk negen en tien) is de inhoud puur op bronnenonderzoek gebaseerd. In dit hoofdstuk wordt dus alleen de maatschappelijke discussie tot 1967 behandeld, waarna wordt aangegeven welke primaire bronnen er precies zijn gebruikt om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

Al vanaf het moment dat de SDS zich losmaakte van de SPD bestond er een discussie binnen de studentenbeweging, over welke protestmiddelen wel of niet geoorloofd waren. Jürgen Habermas was de eerste die het gebruik van geweld binnen de linkse beweging ter discussie stelde. Deze socialistische filosoof hield in oktober 1962 een toespraak op de jaarlijkse conferentie van de SDS. Hij zei in deze toespraak het volgende: *“Of u wordt het intellectuele kader voor een nieuwe partij, of u doet een poging tot ‘action directe’ en sluit u aan bij de ondergrondse beroepsrevolutionairen.”*⁸⁸ Met deze uitspraak bedoelde hij dat de SDS voor een keuze stond: of zich aansluiten bij de gevestigde orde, of alle mogelijke middelen die ze nodig achtte, inzetten om zich tegen de gevestigde orde te verzetten.

De discussie omtrent het gebruik van geweld bestond al sinds de eerste confrontatie met de politie in 1965. Echter, de kwestie kwam pas echt aan de orde toen er daadwerkelijk geweld gebruikt werd, tijdens de demonstratie van 2 juni 1967. De discussies vonden plaats in de maatschappij en zijn om die reden bijzonder moeilijk volledig te onderzoeken. Wat men tegen elkaar zei, valt immers voor het grootste gedeelte niet meer te achterhalen. Wat wel te controleren is, zijn de gepubliceerde stukken die geschreven zijn in de tijdschriften die voortkwamen uit het linkse milieu zelf.

⁸⁸ Botermans, Politiek geweld in Duitsland, 207

Wanneer duidelijk is welke ontwikkelingen hebben plaatsgevonden binnen het linkse milieu, kan worden bekeken in welke relatie dit stond tot het ontstaan van de terroristische groeperingen.

Rondom de vier eerder genoemde tijdstippen zijn drie tijdschriften onderzocht. Dit zijn de tijdschriften *Konkret*, *Neue Kritik* en *Agit 883*. Het bronmateriaal vertoont onregelmatigheden in zowel de frequentie van verschijnen als de verschijningsvorm. Voor *Konkret* geldt dat dit tijdschrift vanaf 1969 aan een dusdanige verandering van vorm en inhoud onderhevig was, dat deze twee jaargangen minder betrouwbaar zijn voor het onderzoek. Voor *Neue Kritik* geldt dat dit tijdschrift dat een uitgave was van de SDS, ophield met bestaan toen ook de SDS was ontbonden en dus in 1970 niet meer werd uitgegeven. Voor *Agit 883* geldt dat deze niet onderzocht kon worden rondom de eerste twee tijdstippen in 1967 en 1968, omdat dit tijdschrift in die jaren nog niet uitgegeven werd. De drie tijdschriften zijn allemaal wel ten minste op twee van de vier te onderzoeken momenten verschenen en kunnen elkaar dus aanvullen als bronmateriaal. Hieronder worden de drie gebruikte bronnen nader toegelicht.

Konkret

Het tijdschrift *Konkret* is tussen 1967 en 1970 niet consistent in vorm en inhoud. In 1967 en 1968 was het tijdschrift een maatschappijkritisch tijdschrift met een duidelijke linkse oriëntatie. In 1969 werd de subsidie vanuit de DDR voor het tijdschrift stopgezet en stopte Ulrike Meinhof als hoofdredacteur, waardoor het tijdschrift andere tactieken moest gebruiken om te kunnen blijven voortbestaan. Het gevolg hiervan is dat het tijdschrift in dat jaar een aantal inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan. Er werd in toenemende mate gebruik gemaakt van middelen om het tijdschrift voor het massale publiek aantrekkelijker te maken. *Konkret* verloor haar kritische karakter ten opzichte van de maatschappij en zocht haar toevlucht in reclame en seksueel getinte artikelen. Naar aanleiding van deze wijziging van vorm en inhoud in de loop van 1969 is het tijdschrift vanaf dat moment nog wel interessant voor een onderzoek in een ander thematisch gebied dan dit. Het verliest haar waarde als bronmateriaal in een onderzoek naar het linkse milieu en de ontwikkelingen van het gebruik van geweld daarin, omdat deze aspecten

onvoldoende in deze jaargangen van *Konkret* aan bod komen. Toch wordt de uitgave van 1969 nog onderzocht, omdat de bovenstaande veranderingen in de loop van het jaar werden doorgevoerd en het tijdschrift op het te onderzoeken moment nog redelijk bruikbaar was als bron.

De jaargangen 1967 en 1968 zijn wel waardevol voor een onderzoek naar de ontwikkeling van links georiënteerde protesten. In 1967 en 1968 concentreerde het linkse milieu zich op protesten en het handelen daarin. Het handelen, wel of niet gewelddadig, werd meestal gezien als ten eerste een reactie op de misstanden door de gevestigde orde en ten tweede een reactie op het handelen van de politie. Deze twee aspecten werden ook in *Konkret* onder de aandacht gebracht.

Neue Kritik

Neue Kritik was een tijdschrift dat tussen 1960 en 1970 ongeveer tweemaandelijks werd uitgegeven namens de SDS. Het tijdschrift was samengesteld uit voornamelijk theoretische en wetenschappelijke artikelen, meestal geschreven door Duitse filosofen, sociologen, politicologen en historici. De inhoud van het tijdschrift was thematische en theoretische achtergrond op actuele gebeurtenissen en de ideologie van de SDS. Daarnaast werd het tijdschrift gevuld met bespiegelingen over het socialistische gedachtegoed: het meest besproken thema in *Neue Kritik*. De schrijvers van de artikelen waren maatschappijkritisch en actief betrokken bij de studentenbond.

Neue Kritik was niet een middel in de acties die door de SDS gevoerd werden. In het tijdschrift werden dus geen actuele oproepen gedaan tot protest of andere voorbereidingen getroffen om acties voor te bereiden. Het doel van het tijdschrift was om het gedachtegoed van de SDS theoretisch te onderbouwen, maar ook om deze filosofie open te stellen voor discussie: een van de pijlers waar de SDS in eerste instantie op gebaseerd was. Het tijdschrift was bij uitstek een publicatie die paste bij het wetenschappelijke leven. Hierdoor ontbreekt het in *Neue Kritik* aan geluiden zoals die 'op straat' te horen waren; belangrijke informatie over de radicalisering van het linkse milieu die in de andere twee onderzochte publicaties wel naar voren komt. *Neue Kritik* werd in juni 1970 vanwege de opheffing van de studentenbond niet meer uitgegeven.

Ondanks de genoemde gebreken die *Neue Kritik* vertoont, is het toch een zeer waardevolle bron in dit onderzoek. Het is een publicatie waaruit goed valt op te maken hoe er binnen de SDS, gedacht werd over de dieperliggende oorzaken achter en gevolgen van het studentenprotest. Daarnaast geeft *Neue Kritik* door haar focus op het socialistische gedachtegoed een helder beeld van de groeiende communistische sympathieën binnen de studentenbeweging. Verder ondersteunt *Neue Kritik* de historische feiten die er over de SDS, maar ook de andere groeperingen die in het linkse milieu actief waren, bekend zijn, en geeft het tijdschrift ook nieuwe informatie over de organisatorische en inhoudelijke aspecten van het linkse milieu.

Agit 883

Agit 883 was een (ondergrondse) linkse krant die bestond tussen februari 1969 en februari 1972. De eerste opzet van de krant dateert van juni 1967, toen de krant kortweg *A* genoemd werd. Deze opzet betrof een eenmalige uitgave in dat jaar. Vanaf 1969 werd de krant periodiek uitgegeven. In de drie jaar dat de krant uitgegeven werd, werd het karakter van de geschreven stukken in de krant steeds radicaler.

In de eerste uitgave van *A* in 1967 werd uitgelegd waarom een krant als deze noodzakelijk was.⁸⁹ Door de monopolisering van het *Springer Concern* was het bijna onmogelijk om een nieuwe krant te maken. Echter, volgens de schrijver was het nodig dat de APO een krant kreeg om de kritiek en de protesten van de beweging toe te lichten.⁹⁰ Het was iedereen inmiddels duidelijk geworden dat er ‘iets met de studenten’ aan de hand was. Ook het feit dat er nieuwe ideeën bestonden over politiek en dat er in toenemende mate maatschappijkritische vragen gesteld werden, werd steeds duidelijk binnen de maatschappij. De politiek geïnteresseerden vroegen zich echter ook af wat er precies achter deze onrust zat. In *A* werd geschreven op welke manier de studenten hun discussie probeerden te verwoorden: “*Die Studenten selbst haben sich bisher in sporadischen Flugblattaktionen, durch Presseerklärungen und in Strassendiskussionen geäußert. Das ist ein schwacher, ein letzten Endes vielleicht wirkungsloser Aufwand gewesen. Wenig ist*

⁸⁹ “A” (1967): 01/06/1967, 1 – 7

⁹⁰ Ibidem, 1

*für den Mann auf der Straße verständlicher geworden. Die aggressive Stimmung der Bevölkerung den Studenten gegenüber ist deprimieren. Zahllose Erfahrungen und einige Umfragen beweisen es.*⁹¹

De schrijver geeft aan dat de alternatieven die door de APO bedacht zijn voor de bestaande problemen in de maatschappij duidelijk kenbaar gemaakt moeten worden, omdat anders het protest van de studenten zinloos is.⁹² Er moet volgens hem een krant gemaakt worden die populair is, leesbaar is voor de hele Berlijnse bevolking en die bemiddelt tussen de bevolking en de studenten, waarbij alle standpunten van beide partijen onder de aandacht gebracht worden, om op die manier kritisch bewustzijn op te wekken in een brede kring en de aanzet tot zelfstandig denken voor iedereen zal ondersteunen. Zo een krant zal volgens de schrijver een tegenwicht bieden tegen ‘*manipulierter Meinungsbildung*’. De schrijver benadrukt dat de krant geen blaadje ‘van studenten voor studenten’ zal worden en ook geen puur Berlijnse krant zal zijn, maar dat het gaat om een nieuwe, kritische krant, afkomstig uit Berlijn.⁹³

De redactie van de krant zou volgens de schrijver voornamelijk uit studenten bestaan. Er werd aan de andere kant wel geprobeerd om ook andere maatschappelijke groepen aan de krant mee te laten werken. De verkoop van de krant zou op dat moment nog gaan via straatverkoop, standjes op de wekelijkse Berlijnse markt, via oude Volkswagen busjes en via de groeperingen op de hogescholen en de universiteiten. In eerste instantie zou de krant een keer per maand verschijnen, maar later zou de krant in hogere frequentie gedrukt worden. De krant zou gaan bestaan uit drie delen: deel een met politieke, maatschappelijke en culturele problematiek die regio-overstijgend zijn, deel twee met reclame en advertenties en in deel drie zouden de Berlijnse problemen besproken gaan worden.⁹⁴

In een ander gedeelte van de uitleg worden de punten aangekaart die binnen de onderwerpkeuze van de artikelen van groot belang zullen zijn. Deze punten zijn achtereenvolgend de strijd tegen elke verandering van constitutionele denkbeelden door

91 “A” (1967): 01/06/1967, 2

92 Ibidem, 2

93 Ibidem, 3

94 Ibidem, 6

autoritaire tendensen of elke vorm van terugval naar fascistische maatschappelijke ideeën; de strijd tegen hiërarchie van functionarissen, bureaucratie, de gevestigde orde en de conservatieve denkbeelden binnen de universiteiten; de erkenning van het principe van de geweldloze *Widerstandes*; de veroordeling van de onderdrukking van minderheden (communisten, studenten, joden, negers en gastarbeiders); de discussie over nieuwe theorieën voor de maatschappij; een reorganisatie van een economie gebaseerd op wapens en een oorlogsideologie; een ondersteuning van alle bemoeiingen die de verwezenlijking van de *notstandsgesetzenwurfes* kunnen verhinderen; de inzet voor sociale en opleidingspolitieke hervormingen of vernieuwingen; een kritische discussie over de Berlijnse economische situatie; speciale informatie voor werknemers; de woningsituatie; juridische kwesties; seksuele thema's; algemene problemen bij de studenten; de verhouding tussen de BRD en de DDR; berichtgeving over de internationale brandhaarden (de achtergrond, de motieven en de gevolgen van de oorlog in Vietnam) en uitgebreide informatie over landen, waar de democratie en mensenrechten geschonden werden (zoals Griekenland, Perzië, Vietman, Bolivia, Angola en Zuid-Afrika).⁹⁵

⁹⁵ "A" (1967): 01/06/1967, 3 – 4

Hoofdstuk 7 – 2 juni 1967

In dit hoofdstuk komen de uitkomsten van het onderzoek naar het linkse milieu rondom 2 juni 1967 naar voren. Eerst wordt zoals eerder aangegeven kort de maatschappelijke discussie die al uit de secundaire bronnen is gebleken, uiteengezet. Vervolgens wordt achtereenvolgend de inhoud van de tijdschriften *Konkret* en *Neue Kritik* besproken. Hierin worden uiteraard de historische context, de theorie en de overige informatie uit de vorige hoofdstukken meegenomen. Het hoofdstuk eindigt met een korte deelconclusie waarin wordt gekeken of de inhoud van de bronnen belangrijke overeenkomsten of verschillen bevat. Deze deelconclusie is dus een begin van het antwoord op de hoofdvraag, welke ontwikkelingen er hebben meegespeeld in het linkse milieu die hebben bijgedragen aan het terrorisme in de jaren zeventig.

Naar aanleiding van het geplande staatsbezoek van de Sjah schreef Ulrike Meinhof in *Konkret* een open brief aan Farah Diba, de keizerin van Perzië en de vrouw van Sjah Reza Pahlevi. Ulrike Meinhof werd in Duitsland bekend, nadat ze in mei 1961 in een hoofdartikel in *Konkret* onder de titel “Hitler in u” had geschreven: “*Net als wij onze ouders naar Hitler vragen, zullen wij op een dag naar de heer Strauss gevraagd worden*”.⁹⁶

Na de demonstratie op 2 juni 1967, de nacht na de dood van Ohnesorg, troffen een aantal demonstranten waaronder Gudrun Ensslin die later nauw betrokken zou zijn bij de RAF, elkaar in het SDS centrum. Hier werd gediscussieerd over welke reactie er gegeven moest worden op de dood van Ohnesorg.⁹⁷ Ensslin verklaarde tijdens deze bijeenkomst het volgende: “*Deze fascistische staat is er op uit ons allemaal te doden. Wij moeten verzet organiseren. Geweld kan alleen met geweld worden beantwoord. Dit is de generatie van Auschwitz, hiermee kun je niet discussiëren!*”. Tijdens de bijeenkomst werd besloten dat er direct gedemonstreerd moest worden tegen het optreden van de politie op 2 juni. Vanuit de regering was echter een demonstratieverbod uitgevaardigd om escalatie te voorkomen. Om dit demonstratieverbod te omzeilen, schilderen Ensslin en zeven andere studenten de volgende dag letters op hun shirts en gingen de

⁹⁶ Aust, Het Baader Meinhof Komplex, 39

⁹⁷ Ibidem, 46

Kurfürstendamm op. Samen vormden zij de woorden ‘Albertz’ (de burgermeester van West-Berlijn) en ‘abtreteten’.⁹⁸

Het linkse milieu in West-Berlijn discussieerde over het verschil tussen geweld tegen mensen en geweld tegen objecten. Steeds vaker werd geweld geaccepteerd en ook gepredikt binnen het linkse milieu als legitiem middel en deel van de revolutionaire strategie.⁹⁹ Deze discussie werd de *Gewaltdiskussion* genoemd. Er werd gesproken over het vraagstuk of het geoorloofd was om geweld te gebruiken om uitdrukking te geven aan de heersende gevoelens binnen het linkse milieu. Rudi Dutschke gaf aan dat het van belang was om te provoceren, omdat dat meer mensen aan zou spreken om zich bij het linkse milieu aan te sluiten. Twee standpunten werden steeds vaker herhaald: “*Gewalt gegen Personen: nein, Gewalt gegen Sachen: ja*” en “*Macht kaputt, was euch kaputt macht*”.¹⁰⁰ Hiermee werd bedoeld dat geweld tegen personen niet geoorloofd was in tegenstelling tot geweld tegen abstracte dingen, zoals instituten, en dat zaken die schadelijk waren voor de studenten, door hun ‘kapot’ gemaakt mochten worden.

Op 9 juni 1967, een dag na de begrafenis van Ohnesorg, vond er in Hannover een studentencongres plaats. Het hoofdthema van het congres was ‘*Hochschule und Demokratie*’ en werd gehouden onder de titel ‘*Bedingungen und Organisation des Widerstandes*’. Tijdens dit congres pleitte Rudi Dutschke in een lang betoog voor ‘*bewusste Durchbrechung der etablierten Spielregeln*’, waarop Jürgen Habermas reageerde met het standpunt dat dit richting ‘*linker Faschismus*’ zou kunnen gaan.¹⁰¹ Tijdens dit congres dat georganiseerd was ter nagedachtenis aan Ohnesorg liep de discussie tussen Habermas en Rudi Dutschke hoog op. Habermas nam het Dutschke kwalijk dat hij, volgens Habermas, daden wilde stellen omwille van de daad en niet omwille van het doel. Habermas zei hierover het volgende: “*Ik ben van mening dat hier een voluntaristische ideologie tot ontwikkeling is gekomen die men in 1848 utopisch socialisme noemde en die onder de huidige omstandigheden ook wel – ik meen althans redenen te hebben om deze terminologie te hanteren – links fascisme mag heten. Tenzij*

98 Aust, Het Baader Meinhof Komplex, 47

99 Pekelder, “The RAF Solidarity Movement from a European Perspective”, 234

100 Peters, Tödlicher Irrtum, 94

101 Albrecht, Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS), 459

de heer Dutschke uit datgene, wat hij hier als 'bovenbouw' heeft ontwikkeld, geen praktische consequenties wenst te trekken."¹⁰² Oudere leden van de SDS gaven toe dat de beschuldiging van Habermas niet ongegrond was, maar de algemene mening van de SDS was beschuldigend ten opzichte van de uitspraken van Habermas, die volgens de meeste leden met dit soort uitspraken de gevestigde orde in de kaart speelde.¹⁰³

Een andere hoofdrolspeler op dit congres van 9 juni was Knut Nevermann, een vroegere voorzitter van een studentenbeweging binnen de *Freie Universität*. Hij verklaarde dat het handelen van de politie op 2 juni het bewijs vormde voor het feit dat de staat de minderheden en non-conformisten probeerde uit te schakelen, wat volgens hem een buitenparlementaire oppositie noodzakelijk maakte. Hij vond echter dat de APO zich niet revolutionair moest opstellen, maar als een volksraadpleging, een volksstemming of een soort van referendum.¹⁰⁴

Konkret

De uitgave van september 1967 is de eerste uitgave na het protest op 2 juni van dat jaar die is in te zien. Helaas is er in de Nederlandse archieven geen uitgave van het tijdschrift voorhanden dat dichterbij het te onderzoeken punt van 2 juni 1967 is uitgegeven. Vanwege de drie maanden die tussen het protest van 2 juni en deze uitgave zitten, is er in deze uitgave geen aandacht voor dat protest en de dood van Benno Ohnesorg. De meeste aandacht in de artikelen in deze uitgave gaat uit naar het *enteignen* van het *Springer Concern*: het op non-actief stellen van deze uitgeverij, die volgens velen uit het linkse milieu permanente fouten maakte in de berichtgeving in de kranten en tijdschriften die hier uitgegeven werden. De reden hiervoor was dat het *Springer Concern* in, maar in ieder geval op handen was van de West-Duitse regering, en op die manier fungeerde als staatskrant waarbij er een duidelijke positie was ingenomen voor de regering en tegen het linkse milieu.

102 Botermans, Politiek geweld in Duitsland, 209

103 Ibidem, 209

104 Albrecht, Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS), 460

In de uitgave van september 1967 van *Konkret* zijn vier artikelen waarbij er in meer of mindere mate aandacht geschonken wordt aan het al dan niet inzetten van gewelddadige protestmiddelen.

Het eerste artikel betreft het hoofdredactionele commentaar van Ulrike Meinhof. De titel van haar commentaar is “*Enteignet Springer!*” en in haar commentaar legt ze uit waarom het *Springer Concern* onrechtmatig handelde en waarom het de taak was van het linkse milieu om te proberen hier iets tegen te doen.¹⁰⁵ Volgens Meinhof probeerde het *Springer Concern* om de denkwijze van de Duitse bevolking te uniformeren. Hierbij zou de uitgeverij profiteren van een combinatie van meerdere factoren, te weten de steeds rechtser wordende koers van de SPD, het verbod op de KPD, de toenemende anticommunistische gevoelens binnen sommige kringen, het bestaan van de NAVO en de oorlog in Vietnam. Meinhof stelt dat het *Springer Concern* door de grootschaligheid van haar productie, de productie van kleinere en onafhankelijke kranten onmogelijk maakte. De economische macht die de uitgeverij zou hebben, vindt Meinhof zorgwekkend, omdat hierdoor de invloed van de uitgeverij op alle lagen van de bevolking te omvangrijk was. Een ander gevolg van de grootschaligheid en de economische macht van het *Springer Concern*, was dat de politieke impulsen die door de APO gegeven werden, waarvan de Sjah demonstratie een belangrijk voorbeeld was, slechts voor een klein gedeelte de openbaarheid bereikten. Hierdoor was het volgens Meinhof voor de APO moeilijk om te laten zien wat er ondernomen werd tegen de *Große Koalition*. Volgens Meinhof nam het *Springer Concern* om die reden een sleutelpositie in, in een voor de APO zeer belangrijke oorzaak gevolg relatie: vanwege de kleinschalige bekendmaking van demonstraties, was ook de mogelijkheid dat de studentenprotesten discussie op zouden roepen, klein. Dit vormde een belangrijk struikelblok voor het verwezenlijken van de doelstellingen van de APO, aangezien het primaire doel het openen en aanwakkeren van een maatschappelijk debat was.

Meinhof wijst niet alleen met een beschuldigende vinger naar het *Springer Concern*, maar ze is ook kritisch ten opzichte van haar eigen kring. Ze stelt dat er binnen de regering weinig tot geen kritische woorden waren gevallen over het bezoek van de Sjah, maar dat dit zeker niet alleen te wijten was aan de uitgeverij. Voor een veel

¹⁰⁵ “Konkret” (1967): --/09/1967, 2 – 3

belangrijker gedeelte was dit volgens Meinhof de schuld van de West-Duitse bevolking, die voor een groot gedeelte ‘in slaap gevallen’ was. Het volk zou volgens haar weinig geven om democratische waarden en daarom niet genoeg begrip tonen voor onrechtmatigheden, en het *Springer Concern* volgen, op zoek naar de weg van de minste weerstand.

Deze observatie leidt Meinhof tot de volgende conclusie: elke poging die gedaan kon worden om het land te herdemocratiseren, moest volgens haar ondernomen worden. Een grote stap die hierin gezet kon worden, was het ontmantelen van het *Springer Concern*. Hierover zegt Meinhof het volgende: “*Das Bedürfnis, die Bundesrepublik zu redemokratisieren, ist seit Bildung der Großen Koalition stärker geworden. Der Springerkonzern steht dem im Wege, nicht er allein, aber er mit an erster Stelle. Die Forderung, Springer zu enteignen, ist bereits ein Symptom für ein neu entstehendes demokratisches Bewußtsein. Damit es sich ausbreiten kann, muß Springer enteignet werden.*”¹⁰⁶ Met deze woorden geeft ze aan dat het *Springer Concern* het land in de weg stond bij de poging tot herdemocratisering. De poging om de uitgeverij de macht te ontnemen, was volgens haar een symptoom voor een hernieuwd democratisch bewustzijn. Daarnaast lijkt het haar noodzakelijk om het *Springer Concern* te ontmantelen, aangezien de macht van dat instituut anders nog verder uitgebreid zou kunnen worden.

Het redactionele commentaar van Meinhof wordt onderstreept door een ander artikel, getiteld “*Das Super-Ding*”, waar verder ingegaan wordt op de macht van het *Springer Concern*. Hierin wordt de lancering van een nieuw tijdschrift van de uitgeverij genoemd, waarmee de uitgeverij volgens de schrijver definitief de hele markt zou veroveren en de oneerlijke concurrentiepositie van de uitgeverij tot een niet te betwisten feit maakte. In dit betoog wordt vastgesteld dat het *Springer Concern* ervoor zorgde dat de geschiedenis niet meer geschreven, maar geproduceerd werd. In het artikel wordt verder aan de kaak gesteld dat de uitgeverij gebruik maakte van een zeer ongewone manier van reclame maken: in redactionele stukken van uitgaven van het *Springer Concern*, zouden op grote schaal andere publicaties van dezelfde uitgeverij worden aangeprezen. Vanwege het monopoliseren van de markt, zou er volgens dit artikel

106 “Konkret” (1967): --/09/1967, 3

inmiddels een strijd zijn losgebarsten tussen het *Springer Concern* en andere grote kranten.¹⁰⁷

Het derde artikel in deze uitgave van *Konkret* dat speciale aandacht verdient, is een artikel in de vorm van een brief. De titel boven de brief is “*Antwort an Augstein*”¹⁰⁸ en de auteur van de brief is Rudi Dutschke. Dutschke schrijft een reactie aan Rudolf Augstein, de hoofdredacteur van het invloedrijke tijdschrift *Der Spiegel*. Augstein had in nummer 32 van *der Spiegel* van dat jaar op pagina 14 de volgende uitspraak gedaan: “*Wer es mit dem Gemeinwesen und mit der Politik ernst meint, muß nachdenken, ob eine Revolution möglich, zumindest aber, warum sie unmöglich ist*”.¹⁰⁹ Hiermee impliceerde hij dat het doorvoeren van een politieke verandering middels een revolutie eigenlijk niet mogelijk was. Volgens Dutschke probeerde Augstein met deze uitspraak de inhoud van de argumenten van de APO naar zijn eigen hand te zetten. In een brief probeert Dutschke deze stelling te beantwoorden.

Dutschke geeft aan dat het ook Augstein duidelijk geworden zal zijn dat hervormingen vanuit de zittende partijen in de regering onwaarschijnlijk waren. Hij stelt vervolgens een belangrijke vraag: wanneer zo veel mensen zich in de huidige zittende partijen niet meer vertegenwoordigd voelden en wanneer ook hun verlangens, interesses en wensen in de invloedrijke instituten niet meer gerepresenteerd werden, waarom moest er dan een nieuwe partij met een nieuw partijprogramma opstaan om aan dit gebrek aan vertegenwoordiging te voldoen (“*Wenn sich viele Menschen in den etablierten Parteien nicht mehr vertreten fühlen, ihre Bedürfnisse, Interessen und Wünsche in den Institutionen nicht mehr repräsentiert werden, warum muß dann gerade eine neue Partei mit einem Parteiprogramm die Antwort sein?*”¹¹⁰)? Volgens Dutschke zou een nieuwe partij slechts een reproductie van de oude tegenstrijdigheid met zich meebrengen: de antithese tussen aan de ene kant zelfwerkzaamheid, maar aan de andere kant de institutionele regels die kleven aan een politieke partij.

107 “Konkret” (1967): --/09/1967,, 50 – 51

108 Ibidem, 54 - 55

109 Ibidem, 54

110 Ibidem, 54

Dutschke geeft vervolgens een alternatief voor het oprichten van een politieke partij om tegenwicht te bieden aan de Große Koalition. Hij verwoordt dit als volg: “Durch ein System dezentralisierter Aktionszentern – in allen Großstädten vorerst – können wir dagegen für konkrete Offensivaktionen, die sich nicht darauf beschränken, durch ‘friedliche Demonstrationen’ das Feigenblatt für die schon abgeschaffte Demokratie abzugeben, zig Tausende für den direkten Kampf gegen das System mobilisieren.”¹¹¹ Dutschke heeft het hier nog wel over vreedzame demonstraties, maar tegelijkertijd kaart hij aan dat de democratie op dat moment al niet meer bestaat en dat er mensen gemobiliseerd moeten worden om hiertegen een onmiddellijke strijd te starten. Over de vorm van actie voeren zegt Dutschke vervolgens dat zowel de demonstraties tegen het *Springer Concern* als tegen de *Notstandsgesetze* zouden moeten uitwijzen of de in Berlijn gestarte weg van de directe actie tot een verbreding van politiek-menselijke bewustwording binnen de APO (door hem verwoord als *radikalen Opposition*) zou leiden.¹¹²

Dutschke erkent in zijn brief dat er binnen de APO geen sprake was van een ‘naadloos’ plan en dat zeker niet gegarandeerd kon worden dat er in de strategie van de APO niets fout kon gaan. Hij geeft echter wel aan dat niet alleen in West-Duitsland mobilisatie van actievoerders plaatsvond, maar dat het streven naar een radicale verandering een mondiaal verschijnsel was om de (volgens hem nog altijd onmenselijke) wereld te verbeteren.¹¹³

In het laatste gedeelte van zijn brief legt Dutschke aan Augstein en de lezer uit waarom er een revolutie nodig was om te voorkomen dat miljoenen mensen de uitgaven van het *Springer Concern* zouden kopen en lezen. Hij zegt dat hij in een ‘*Epoche der Entscheidungen*’ (een tijdperk van overtuigingen) leeft, waarbij praktisch gestreden werd voor de richting die de maatschappij op zou gaan. In deze strijd moest volgens hem ieder individu op basis van zowel rationele inzichten als praktische ervaringen zich duidelijk uitspreken voor of tegen de bestaande maatschappelijke orde.¹¹⁴ In de visie van Dutschke

111 “Konkret” (1967): --/09/1967, 54

112 Ibidem, 54

113 Ibidem, 55

114 Ibidem, 55

moest de APO om de eerder genoemde mobilisatie van revolutionaire krachten op gang te brengen, de ‘dictatuur van de televisie en de kranten’ doorbreken. Volgens hem kon deze dictatuur slechts verbroken worden door langdurig campagne te voeren tegen het *Springer Concern*.

Neue Kritik

De uitgave van *Neue Kritik* van augustus 1967 volgde op de gebeurtenissen van 2 juni 1967. Toch is de Sjah demonstratie en de dood van Ohnesorg niet het hoofdthema van het tijdschrift. Ondanks dat er uiteraard wel artikelen diep ingaan op het geëscaleerde protest gaan veel stukken over andere thema’s, zoals de conflicten in Vietnam en het Midden Oosten of het groeiende socialistische gedachtegoed. Er is één artikel dat wel diep ingaat op de oorzaken en gevolgen van de gebeurtenissen van 2 juni. Dit artikel, *Ursachen und Konsequenzen des 2. Juni* geschreven door Wolfgang Lefèvre, is een ten eerste een bespiegeling om de existentiële aanleidingen voor het uit de hand gelopen protest en ten tweede een voorspelling van de mogelijke consequenties, waarbij de schrijver tevens oplossingen aandraagt om ergere escalatie van het conflict tussen de politie en de studenten te voorkomen.

Lefèvre begint met het benoemen van de in zijn ogen twee belangrijkste aanleidingen die verantwoordelijk zijn geweest voor de gebeurtenissen van 2 juni. De eerste aanleiding was volgens hem de politieke functie van West-Berlijn in de Koude Oorlog. Hij beredeneert dat het feit dat West-Berlijn als een westers eiland fungeerde in de DDR geleid had tot een bepaald politiek zelfbewustzijn waarin nauwelijks nog gestreefd werd naar een vereniging van Oost- en West-Duitsland, tenzij dat zou betekenen dat de DDR volledig opgeheven zou worden. Hij betoogt dat het ‘vrije gedeelte’ van Berlijn zich hypocriet opstelde, aangezien ook in dat vrije gedeelte sociale en politieke afwijkingen niet getolereerd werden. Elke vorm van kritiek die afweek van de bestaande politiek, werd volgens Lefèvre door de gevestigde orde onderdrukt.¹¹⁵

De tweede aanleiding voor de escalatie van de demonstratie van twee juni was volgens de schrijver te vinden in de gebreken van het organisatorische model van de FU.

115 “Neue Kritik” (1967): --/08/1967, 4

De FU had altijd gepredikt dat ze universitaire onafhankelijkheid nastreefde en geen enkele politieke grondslagen had, behalve dat ze zich tegen totalitaire ideologieën keerde zoals het fascisme en het stalinisme. Tegelijkertijd werd aan de FU een bedrijvende vorm van studentenverenigingen gestimuleerd en was de openheid van discussie een van de pijlers van de universiteit. Hierdoor werd het antistalinisme, mede door de toenemende identificatie met politiek activisme van burgers, door de studenten niet altijd nageleefd. Door het streven van democratisch overleg nog altijd na te leven, was de FU niet meegegaan met de verharde fase waarin de Koude Oorlog zich op dat moment bevond en als het ware blijven vastzitten een fase waar de discussie centraal stond. Dit anachronisme, een instituut dat niet was meegegaan met de gebeurtenissen van de tijd waarin het bestond, leidde volgend Lefèvre onherroepelijk tot zware conflicten. Hij gaf aan dat de FU voor een belangrijke keuze stond: of ze moest erkennen dat ze wel politieke grondslagen had, of ze moest meegaan met de werkelijkheid en zich aanpassen aan de internationale gebeurtenissen.¹¹⁶

Wanneer de FU deze keuze niet zou maken, zou het universitaire bestuur zich blijven irriteren aan politieke activiteiten van studenten die sympathieën koesterden ten opzichte van de communistische ideologie. Het was belangrijk om deze irritaties terug te dringen, omdat ze een brandhaard van conflicten vormden. Deze brandhaard waar Lefèvre het over heeft, was al ingezet in 1966, toen er door de FU disciplinaire maatregelen getroffen waren tegen een professor die een (te) linkse spreker had willen uitnodigen waar een grootschalige actie van de studenten op volgde.¹¹⁷ Al toen bestond er dus een dubbel conflict: ten eerste de politieke lading die de FU kreeg door haar studenten en ten tweede de kleur van die politieke lading.

De schrijver toont zich niet solidair met de anticommunistische geluiden. Over het anticommunisme zegt Lefèvre dat dit voornamelijk afkomstig zou zijn van de Amerikaanse regering, een stelling die overigens ook internationaal een brede aanhang had. De politiek van de Verenigde Staten werd echter door Duitsers ook als een West-Duitse aangelegenheid gezien, omdat ze officieel voor een gedeelte machthebbers van dat land waren en de grootste krijgsmacht in West-Berlijn gestationeerd hadden. De inval in

116 "Neue Kritik" (1967): --/08/1967, 5

117 Schmidtke, "Cultural Revolution or Cultural Shock?", 82

Vietnam door een zogenaamde democratische macht, zou bij veel studenten volgens Lefèvre het vertrouwen in de democratie als bestuurlijk model hebben ontnomen, aangezien zelfs zogenaamde ‘modeldemocratieën’ dus geen garantie konden bieden dat een volk niet onderdrukt mocht worden.¹¹⁸

Als een gevolg van dit wantrouwen zouden studenten repressief geweld tegen hun eigen maatschappij gaan gebruiken. In de literatuur wordt dit beschreven als een roep om zelfverdediging, waarbij een belangrijke grens van de SDS, *Begrenzte Regelverletzung* (waarbij het doel was om de wetten slechts beperkt te overtreden en het gebruik van geweld vermijden), werd overschreden.¹¹⁹ Volgens Lefèvre was dit grensoverschrijdende gedrag gemakkelijk terug te dringen, door studenten concrete mogelijkheden te bieden om democratievriendelijke leden van de gevestigde orde aan te spreken en praktisch tegemoet te treden. Hiermee zouden er twee discussies parallel lopen: een discussie binnen de universiteit en een discussie tussen de universiteit en de gevestigde orde. Deze twee discussie zouden elkaar kunnen helpen oplossen, wanneer de studentenbeweging zou proberen om zoveel mogelijk studenten in een vorm van protest te betrekken, zodat er kon worden geprobeerd om de bestaande instituten daadwerkelijk te emanciperen en om op die manier zelf een geluid te laten horen aan de maatschappij.

Lefèvre gaat vervolgens dieper in op een schakel van gebeurtenissen die naar zijn idee mede geleid hebben tot de gebeurtenissen van 2 juni 1967. Aan het einde van 1966 was de eerste confrontatie tussen de studentenbeweging en de Berlijnse politie. Volgens Lefèvre was deze confrontatie echter al in 1958 begonnen en geëscaleerd in 1965 toen de politieke partijen de studentenbewegingen in de pers zwaar onder vuur legde.¹²⁰ Bij een demonstratie in december 1965 had de regering geprobeerd om de studenten op financieel gebied te benadelen. De demonstratie die hier op volgde, was volgens de schrijver ongetwijfeld bedoeld ter provocatie van de regering: een vorm van *Subversive Aktion* zoals die in Rudi Dutschke een jaar daarvoor binnen de SDS was geïntroduceerd.¹²¹ De politie had deze provocatie echter onevenredig beantwoord met

118 “Neue Kritik” (1967): --/08/1967, 6

119 Della Porta, Social movements, political violence, and the state, 37

120 “Neue Kritik” (1967): --/08/1967, 7

121 Schmidtke, “Cultural Revolution or Cultural Shock?”, 83

‘terroristische intimidatiepolitiek’. Lefèvre ziet en benoemt de beide kanten van het toenemende conflict tussen de studenten en de politie. Hij geeft aan dat de studenten irrationeel en onverstandig gehandeld hebben. Hij geeft echter ook aan dat het antwoord van de gevestigde orde nog een stuk onredelijker was en dat er niet geluisterd werd naar de uitdagende acties van de studenten, wat automatisch tot meer provocaties leidden.¹²² De reden dat er naar de studenten geluisterd zou moeten worden, is volgens hem het doel van de studentenprotesten en acties: het oproepen van een discussie. De studenten wilden bereiken dat er werd nagedacht over de huidige maatschappelijke situatie. Het stopzetten van de acties en de arrestaties van demonstraties was om die reden naar zijn mening niet zinvol.¹²³ Dat er direct na de demonstratie door de regering en de politie heel veel aan gedaan was om de studenten ervan te weerhouden om opnieuw te protesteren, leidde er volgens hem toe dat de studenten niet anders konden dan dit interpreteren als een directe aanval op zowel hun eigen vrijheid als de democratie.¹²⁴

Lefèvre komt vervolgens op de gevolgen van de gebeurtenissen van 2 juni. Het belangrijkste gevolg is volgens hem dat de studenten zich een aantal elementaire zaken hebben gerealiseerd. Ze zagen ten eerste in dat het een illusie was om je te beroepen op democratische instituten. Ze beseften ook dat het politieke bureaucratische apparaat een terroristisch karakter had. Verder realiseerden ze zich dat er geen relevante mogelijkheden waren om invloed uit te oefenen op de partijbureaucratieën. Het vertrouwen dat politiek zinvol zou zijn, was fundamenteel beschadigd. Een deel van de studenten begreep volgens Lefèvre nu ook dat het antidemocratische karakter van de politieke instituten op geen enkele manier een probleem van Berlijn was: ze begrepen dat noodzakelijke democratische activiteiten van een groep personen zou stuiten op een gewelddadige onderdrukking van een instituut dat haar interesses slechts kon verenigen met een bevolking die zich zou laten manipuleren en zonder weerstand zou laten besturen. De consequentie daarvan was volgens de schrijver dat de studenten inzagen dat een democratische beweging die niet bereid was om mensen te laten manipuleren, buitenshuis en tegen de politieke instituten politiek moest bedrijven. Volgens Lefèvre zou zo een

122 “Neue Kritik” (1967): --/08/1967, 9

123 Ibidem, 10

124 Ibidem, 12

anti-institutionele politiek slechts werken wanneer er juridisch juist gehandeld zou worden. Volgens hem moesten de studenten zelf aan de politieke instituten bewijzen dat de geterroriseerde minderheid alsnog door kan gaan als oppositionele politiek.¹²⁵ Met die conclusie roept hij de studenten op om niet te radicaliseren en zich niet te laten verleiden tot gewelddadige zelfverdediging, maar om vast te houden aan het principe van *Begrenzte Regelverletzung*.

Conclusie

Konkret en *Neue Kritik* vertonen een paar belangrijke verschillen in ten eerste de onderwerpkeuze en ten tweede de manier waarop de artikelen geschreven zijn. Voor de dood van Benno Ohnesorg is in de onderzochte uitgaven van *Konkret* niet veel aandacht, in tegenstelling tot de onderzochte uitgave van *Neue Kritik*. Het belangrijkste aandachtspunt lijkt in *Konkret* het op non-actief stellen van het *Springer Concern* te zijn, terwijl dit in *Neue Kritik* nog niet aan de orde is. Er is in *Konkret* wel aandacht voor het inzetten van gewelddadige protestmiddelen: in vier artikelen wordt hier aandacht aan besteed. Deze aandacht is in *Neue Kritik* weer niet terug te vinden.

Deze verschillen hebben veel te maken met het verschil in het type tijdschrift: het zijn twee verschillende soorten tijdschriften die door verschillende soorten auteurs zijn geschreven. *Konkret* staat veel meer midden in het protest zelf, zoals ook blijkt uit de inhoud. *Neue Kritik* geeft achtergronden en bespiegelingen, maar heeft het minder over de acties zelf. Desondanks hebben de tijdschriften, ondanks de verschillende insteek die gehanteerd wordt, op inhoudelijk gebied ook een belangrijke overeenkomst.

Ulrike Meinhof trekt in *Konkret* de conclusie dat elke poging die ondernomen kan worden om het land opnieuw te democratiseren, moet worden ingezet. In dit artikel geeft ze niet aan of ze van mening is dat geweld per definitie afgezworen moet worden, of moet worden gebruikt. Wel geeft ze aan dat ‘alle middelen moeten worden aangewend’. Dutschke gaat verder in op de stelling van Meinhof dat een nieuwe inrichting van de democratie veel legitimeert. Hij stelt dat het oprichten van een nieuwe partij vermoedelijk niet veel uit zal halen, maar dat een revolutie, weliswaar een vreedzame revolutie, een

¹²⁵ “Neue Kritik” (1967): --/08/1967, 13

belangrijk middel zal zijn bij in ieder geval de onteigening van het Springer Concern. Het behandelde artikel van Lefèvre ondersteunt deze stukken van Meinhof en Dutschke. Hij benoemt als het ware de gevoelens die in *Konkret* worden geuit. In *Neue Kritik* schrijft hij over een aantal zaken die de studenten zich gerealiseerd zouden hebben. Deze waarneming die er in het kort op neerkomt dat de activisten geen vertrouwen meer hadden in de democratie, komt overeen met de inhoud van *Konkret*. Het wantrouwen in de staat om haar democratische grondbeginselen na te leven, is de hoofdlijn van zowel *Konkret* als *Neue Kritik*. De manier waarop met die wantrouwen moet worden omgegaan, is tegelijkertijd het grootste inhoudelijke verschil tussen beiden tijdschriften.

In *Konkret* wordt niet duidelijk gemaakt of er wel of geen gewelddadige acties gevoerd mogen worden. Meinhof lijkt te impliceren dat ze het gebruik van geweld in elk geval niet afkeurt, maar tegelijkertijd worden gewelddadige middelen in *Konkret* op geen enkele manier aangemoedigd. *Neue Kritik* neemt een duidelijker standpunt in en keurt het gebruik van geweld openlijk af. Op dat punt spreekt *Neue Kritik* *Konkret* tegen: het tijdschrift van de SDS geeft helder aan dat veranderingen in de politieke instituten bereikt moeten worden middels oppositionele politiek.

Samengevat was men het erover eens dat de democratische waarden beschermd en verdedigd moeten worden. Deze algemene mening was tegelijkertijd een waarschuwing, omdat er een langzaam radicaliseringsproces gesignaleerd werd. Dit radicaliseringsproces werd echter niet door iedereen afgekeurd: sommigen hamerden op de politieke wijze waarop veranderingen moesten worden doorgevoerd terwijl anderen aangaven dat dit een gepasseerd station was en dat er gekeken moest worden naar andere wijzen waarop de activisten hun doel konden bereiken.

Hoofdstuk 8 – 2 - 11 april 1968

In dit hoofdstuk komen de uitkomsten van het onderzoek naar het linkse milieu rondom 2 – 11 april 1968 naar voren. Net als bij het onderzoeksgebied in 1967 is een deel van de maatschappelijke discussie al gebleken uit de secundaire literatuur. Die uitkomsten worden hieronder eerst kort beschreven. Vervolgens wordt de inhoud van de tijdschriften *Konkret* en *Neue Kritik* besproken, waarin ook in dit hoofdstuk de informatie uit de vorige hoofdstukken wordt meegenomen. Het hoofdstuk eindigt met een korte deelconclusie waar naar de belangrijkste overeenkomsten en verschillen van het onderzochte bronmateriaal gekeken wordt. Tegelijkertijd worden de uitkomsten van dit onderzochten bronmateriaal vergeleken met de conclusie uit het vorige hoofdstuk. De conclusie is dus opgedeeld in een horizontale vergelijking (*Konkret* ten opzichte van *Neue Kritik*) en een verticale vergelijking (1968 ten opzichte van 1967).

Op 22 mei 1967 werd er brand gesticht in het Brusselse warenhuis A L’Innovation, waardoor meer dan 300 mensen om het leven kwamen. Tijdens de warenhuisbranden in Frankfurt op 2 april 1968 werd het voorbeeld uit Brussel van 22 mei 1967 gevolgd. Twee dagen na de brand in Brussel schreven Kunzelmann, Teufel en Langhans in een flyer het volgende: “*Ein brennendes Kaufhaus mit brennenden Menschen vermittelte zum ersten Mal in einer europäischen Gross-stadt jenes knisternde Vietnam-Gefühl (dabeizusein und mit zu brennen), das wir in Berlin bislang noch missen müssen.*”¹²⁶ De warenhuisbrand in Brussel werd in deze flyer dus vergeleken met de Vietnam oorlog. Sommige andere studenten verspreidden naar aanleiding hiervan explicietere pamfletten op de *Freie Universität*, waar zij onder andere schreven: “Nieuwe demonstratievormen in Brussel voor het eerst beproefd” en “Waarom brand je, consument?”. Deze studenten werden veroordeeld voor het oproepen tot het begaan van strafbare feiten.¹²⁷

In West-Berlijn werd op 15 april 1968 een poging gedaan om het geweld te keren en terug te gaan naar een open discussie. Er werd een optocht gehouden waar meer dan 8000 mensen deelnamen. De *Kundgebung* werd gehouden onder het motto ‘*Macht einen*

126 Aust, Het Baader Meinhof Komplex, 27

127 Ibidem, 38

neuen Anfang' (maak een nieuw begin). De boodschap van Albertz (de burgemeester) aan de menigte was dat het gebruik van geweld weer tegengeweld zou uitlokken en dat het daarom van belang was om met betrekking tot de aanslag op Dutschke niet elkaar te beschuldigen, maar een open discussie met elkaar aan te gaan over hoe de verschillende meningen in de maatschappij dichter bij elkaar gebracht konden worden.

Nevermann en Meschkat benadrukten het belang van een nieuwe start. Ze onderstreepten het oorspronkelijke belang van de APO, namelijk iets toevoegen aan het parlementaire debat. Ze concludeerden dat de APO haar oorspronkelijke doel door geweld te gebruiken voorbij schoot, en eigenlijk inmiddels geen *Außerparlamentarischen Opposition*, maar een *Antiparlamentarischen Opposition* was.¹²⁸

Konkret

De uitgave van *Konkret* in mei 1968 volgde vlak op drie belangrijke gebeurtenissen binnen het linkse milieu een maand eerder: de warenhuisbranden, de moordaanslag op Rudi Dutschke en de *Osterunruhen* tegen het *Springer Concern*, die door het linkse milieu verantwoordelijk gehouden werd voor die aanslag. In deze uitgave nog geen maand na deze twee belangrijke gebeurtenissen werden deze gebeurtenissen in het tijdschrift uitgebreid belicht. In een aantal artikelen werden duidelijke meningen geventileerd. De eerste van deze artikelen is wederom het redactioneel commentaar van Meinhof.¹²⁹

Meinhof begint met de stelling dat *Protest* iets anders was dan *Widerstand*. Ze geeft hier de volgende uitleg bij: protest is het moment waarop je zegt dat je ergens zo er op tegen bent, dat je niet meer meedoet. *Widerstand* daarentegen is het moment waarop je niet alleen maar niet meer meedoet, maar er tegelijkertijd actief voor gaat zorgen dat anderen ook niet meer meedoen. Kortgezegd is het doel van een *Protest* om iets te veranderen, terwijl er bij *Widerstand* iets onderuitgehaald wordt. In 1968 was het doel van het linkse milieu niet meer om te protesteren, maar om actief weerstand te bieden aan

128 Albrecht, *Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS)*, 464 - 465

129 "Konkret" (1968): --/05/1968, 5

de gevestigde orde. Dus, volgens Meinhof kon de gevestigde orde niet meer worden veranderd, maar moest het afgebroken worden.

Meinhof erkent dat de protesten tegen het *Springer Concern* zo hoog opgelopen waren dat zowel de politie als de studenten geweld gebruikt hadden. Ze laat in het midden wie er op welk moment acteerde en wie er reageerde. Wel kaart ze het volgende probleem aan: aangezien ook de politie gebruik gemaakt heeft van geweld, zou een op deze manier op de spits gedreven oproer zich in de toekomst kunnen herhalen. Zolang het *Springer Concern* anderen (voornamelijk afkomstig uit de APO) consequent in een kwaad daglicht zou blijven stellen, zou de studentengroepering met acties reageren en zou de politie geweld blijven gebruiken met reacties van de APO als gevolg. Hiermee kaartte ze de vicieuze cirkel van repressie en geweld aan, later op diezelfde manier beschreven in de sociaalwetenschappelijke literatuur.

In het volgende gedeelte van haar commentaar gaat Meinhof verder in op het verschil tussen *Protest* en *Widerstand*. Ze trekt deze begrippen nog verder uit elkaar door in de context van de aanslag op Dutschke en de daaropvolgende protesten tegen het *Springer Concern*, *Protest* verbaal te noemen en *Widerstand* fysiek. Ze zegt hierover het volgende: “*Die Grenze zwischen verbalem Protest und physische Widerstand ist bei den Protesten gegen den Anschlag auf Rudi Dutschke in den Osterfeiertagen erstmalig massenhaft, von vielen, nicht nur einzelnen, über Tage hin, nicht nur einmalig, vielerorts, nicht nur in Berlin, tatsächlich, nicht nur symbolisch – überschritten worden.*”¹³⁰ De grens tussen verbale en fysieke actie is volgens haar dus overschreden en ze geeft aan dat het overgaan van deze grens niet eenmalig geweest zal zijn maar dat dit een verloop was. In dit kader geeft Meinhof vervolgens een aantal vergelijkingen die deze stelling onderstrepen. Op 2 juni 1967 werden de uitgaven door het Springer Concern slechts nog verbrand, terwijl in april 1968 actief geprobeerd werd om uitgaven hoe dan ook te voorkomen. Op 2 juni 1967 werd er door studenten tomaten naar de politie gegooid, een jaar later gooiden demonstranten met stenen. Terwijl in februari 1968 nog slechts op film werd laten zien hoe je een molotov cocktail in elkaar moest zetten, werden de molotov cocktails nog geen twee maanden later daadwerkelijk ontstoken. Hiermee, stelt Meinhof, werd des te duidelijker dat de eerder genoemde grens tussen *Protest* en *Widerstand*

130 “Konkret” (1968): --/05/1968, 5

definitief overschreden was: een gegeven dat volgens haar niet per definitie effectief was, maar zich zeker zou herhalen.

Meinhof volgt met een argumentatie voor het definitief overschrijden van deze genoemde grens. Volgens haar was de belangrijkste reden hiervoor het gegeven dat de toen geldende machtsverhoudingen niet veranderd zouden worden. Dit leidde ze af uit de manier van veroordelen van de gevestigde orde: het studentenprotest werd zwaar veroordeeld en bestraft, terwijl de misstanden van het *Springer Concern*, maar ook de mondiale problematiek zoals de oorlog in Vietnam, de terreur in het toenmalige Perzië en de problemen in Zuid-Afrika, als normaal beschouwd werden. Wat betreft geweld was er dus sprake van een dubbele moraal en werd er duidelijk met twee maten gemeten door de West-Duitse regering. De reactie die hierop onherroepelijk zou volgen, formuleert Meinhof als volgt: “*Es ist dokumentiert worden, daß es in diesem Land noch Leute gibt, die Terror und Gewalt nicht nur verurteilen und heimlich dagegen sinds und auch mal was riskieren und den Mund nicht halten können und sich nicht bange machen lassen, sonder daß es Leute gibt, die bereit und fähig sind, Widerstand zu eisen, so daß begriffen werden kann, daß es so nicht weiter geht.*”¹³¹ Dit houdt in dat zolang de regering door zou gaan op de manier waarop het in 1968 ging, er mensen zouden blijven bestaan die hier actief tegen zouden blijven strijden.

Als Meinhof verder op deze uitspraak ingaat, schrijft ze twee belangrijke constatering die niet anders dan als een waarschuwing kunnen worden opgevat op. Ten eerste zegt ze dat er andere middelen dan alleen protesten zouden worden ingezet en dat de paramilitaire richting die de politie op ging met paramilitaire middelen zou worden beantwoord. Ten tweede schrijft ze dat *Widerstand* het uiteindelijk volledig zou overnemen van het *Protest* en geeft ze nog een keer het wat haar betreft zo grote verschil tussen deze twee begrippen weer: “*Protest ist, wenn ich sage, das und das paßt mir nicht. Widerstand ist, wenn ich dafür Sorge, daß das, was mir nicht paßt, nicht länger geschieht.*”¹³² *Protest* is het aanklaarten van problemen maar bij *Widerstand* worden problemen aangepakt.

131 “Konkret” (1968): --/05/1968, 5

132 Ibidem, 5

Een volgend artikel dat ingaat op het geweld tijdens de *Osterunruhen* is een artikel met de titel *Protokoll eines Attentates* (protocol voor een aanslag), geschreven door Stefan Aust.¹³³ Aust was een invloedrijke journalist die sterke banden met de radicale tak van het linkse milieu had. Later in zijn loopbaan zou hij hoofdredacteur van *Der Spiegel* worden en het boek *Das Baader Meinhof Complex* schrijven dat als een van de belangrijkste boeken over de RAF gezien wordt.

In zijn artikel beschrijft Aust de aanslag op Dutschke en de daaropvolgende rellen nauwkeurig in chronologische volgorde. Na de aanslag op Dutschke werd er in het SDS centrum door Christian Semmler een verklaring afgegeven, waarin gezegd werd dat de daadwerkelijke dader van de aanslag nog niet was geïdentificeerd, maar dat al duidelijk was de het *Springer Concern* bij deze aanslag de hoofdverantwoordelijke was. Deze verklaring werd vervolgens als persverklaring aan alle kranten gegeven.

Na het uitgeven van deze persverklaring drukte de leidende figuren binnen de SDS tevens een flyer, om daarna in een gesloten ruimte met elkaar te vergaderen. Tijdens deze vergadering werd een belangrijke vraag gesteld, namelijk de vraag wat het antwoord zou worden op de aanslag op Dutschke. Tijdens deze vergadering kwamen een aantal mogelijke antwoorden aan bod: de straat opgaan en protesteren, oproepen tot actieve *Widerstand*, zorgen dat het *Springer Concern* acuut geen kranten meer kon verkopen, of eenvoudigweg niets doen.

De SDS had aangegeven dat er om 19.00 uur een persconferentie gegeven zou worden. Deze persconferentie ging echter niet door, omdat de SDS op dat moment nog intern in discussie was over de vervolgstap die genomen zou worden. In plaats van een persconferentie om 19.00 uur kwam de SDS een uur later bij elkaar in de Audimax van de *Technische Universität Berlin*. Tijdens deze bijeenkomst werd besloten dat de acties die zouden volgen allemaal direct tegen het *Springer Concern* gericht zouden zijn. Er werd besloten dat de studenten rond 23.00 uur die dag naar de Kochstraße zouden gaan, aangezien daar het uitgeverijgebouw van het *Springer Concern* stond. Ongeveer 5000 studenten kwamen die avond in de Kochstraße bijeen om daar te demonstreren. Het protest was van begin af aan niet vreedzaam: door de studenten werden stenen tegen het gebouw aangegooid, waarop de politie verscheen met wapenstokken en waterkanonnen.

¹³³ "Konkret" (1968): --/05/1968, 8 – 10, 37

Anderhalf uur later stonden er meerdere bezorgauto's van het *Springer Concern* in brand, aangestoken door de demonstranten. Aust verbaast zich over twee dingen: ten eerste dat de brandende auto's niet door studenten maar door andere, onbekende, demonstranten in brand waren gestoken en ten tweede dat de politie meerdere waterkanonnen bezat, maar geen enkele poging deed om de brand te blussen.¹³⁴

Vervolgens neemt Aust een sprong in de tijd naar Goede Vrijdag. Op deze vrijdag werd om 15.00 door de APO op het *Olivaer Platz* opgeroepen tot het houden van een nieuwe demonstratie. Hierop volgend werden er meerdere straten afgezet door de politie die wederom hun waterkanonnen meenamen. Het gevolg hiervan was dat de politie en de demonstranten letterlijk lijnrecht tegenover elkaar stonden. Aust beschrijft deze confrontatie als volgt: "*Die Spannung steigt bis zum Siedepunkt. Da stürmen die Demonstranten los. Mit roten Fahnen, Plakaten von Rosa Luxemburg und Karl Liebknecht in den Fäusten. Eingehakt laufen sie im 'Ho-Ho-Ho-Chi-Minh' – Rhythmus auf die Polizeikette zu. Im Strahl der Wasserwerfer versuchen sie, durch die Knüppelketten der Polizei durchzubrechen.*"¹³⁵ De aandacht tijdens deze demonstratie was weer verplaatst naar Vietnam en de demonstranten lieten duidelijk hun sympathie voor Vietnam en vooral hun antipathie tegen de Verenigde Staten en haar bondgenoten merken. Hierbij probeerden ze de politie te bestormen. Als reactie hierop richtte een politieagent zijn pistool op de studenten. Hij schoot niet.

Een dag later probeerden de demonstranten opnieuw de straat op te gaan om te protesteren. Tijdens deze poging bleek dat de politie meerdere straten in de stad had afgezet, waardoor de groep studenten geen kant op kon. Als reactie hierop liepen de demonstranten op de politie af met hun handen in de lucht. Op deze manier probeerden ze aan te geven dat ze geen gewelddadige intenties hadden. Door een megafoon riepen ze dat ze geen gewelddadige confrontatie wilden, maar dat ze met de bevolking wilden discussiëren. Als reactie hierop viel de politie de passief afwachtende demonstranten aan.¹³⁶

134 "Konkret" (1968): --/05/1968, 8 - 10

135 Ibidem, 37

136 Ibidem, 37

Nog een dag later, op zondag, werd door de SDS wederom in de Audimax van de TU Berlin besloten om de demonstranten die waren opgepakt in auto's bij het politiebureau op te halen. In de pers werd dit besluit echter anders kenbaar gemaakt: er werd geschreven dat de SDS een plan gemaakt had om de demonstranten die nog niet vrijgelaten waren gewelddadig te helpen ontsnappen. Nadat dit besluit in de pers verkeerd werd weergegeven, sprong de politie bovenop de auto's die zich voor het politiebureau verzameld hadden. Niet alleen de auto's werden zwaar beschadigd, maar ook de bestuurders raakten gewond. Een bestuurder verloor door het geweld van de politie drie tanden.

Over de laatste dag van de protesten tegen het Springer Concern, maandag, schrijft Aust het volgende: *“Erst am Montag schafft es die Polizei, zum Teil unter Hilfe von Bereitschaftspolizei, unter Einsatz brutalster Methoden, Pferden, Bluthunden, Tränengas, Gummiknüppeln und Massenverhaftungen, die vollständige und pünktliche Auslieferung der BILD-Zeitung zu erzwingen. Der brutale Einsatz der Staatsgewalt zugunsten eines übermächtigen Konzernherren hat viele die Verflechtung zwischen Staatsinteresse und Privatunternehmer klarer erkennen lassen. ... Der rücksichtslose Einsatz des Staatsapparates, der seine Druckmittel noch unbeschränkt verstärken kann (bis hin zum Einsatz von Truppen), hat den Studenten aber auch klargemacht, daß es sinnlos ist, sich im frontalen Einsatz gegen die Gewalt zu verschleißen und deprimieren zu lassen und daß nur kalkulierter und dezentralisierter Widerstand zum Erfolg führen kann.”*¹³⁷ Kortom, de studenten waren van twee zaken doordrongen: ten eerste de verstrengelde belangen van de staat en het *Springer Concern* en ten tweede dat een frontale aanval op de staatsmacht door de demonstranten nooit gewonnen zou worden en dat daarom een berekenende en gedecentraliseerde vorm van *Widerstand* nodig was.

Aust concludeert na zijn gedetailleerde beschrijving van de gebeurtenissen in West-Berlijn in april 1968 dat de enige manier om iets te veranderen, een fundamentele verandering van de instituten van de gevestigde orde is. Hij geeft aan dat de studenten uitsluitend reactief gehandeld hadden, maar dat zij liever de bevolking voor zich wilden winnen dan dat zij ‘in de messen van de politie’ wilden lopen. Het kernbegrip in de

137 “Konkret” (1968): --/05/1968, 37

toekomst van de APO was volgens Aust *Dezentralisierung*: in kleine groepen moest het linkse milieu de West-Duitse bevolking van haar idealen overtuigen.¹³⁸

Een volgend artikel in deze uitgave van *Konkret* is geschreven door Hans Magnus Enzensberger, een Duitse schrijver en intellectueel. Hij schreef een artikel met de titel *Eine neue Phase des Kampfes*, waarin hij uitlegt dat de APO een nieuwe fase van protest in zal gaan na de gebeurtenissen van april 1968.¹³⁹

Enzensberger geeft aan dat de APO na de moord op Ohnesorg had aangegeven dat zij een minderheid was binnen de West-Duitse bevolking. Hij zegt echter ook dat de APO inmiddels groot genoeg zou moeten zijn om de inzet van paramilitaire middelen in werking te laten treden. Hij waarschuwt voor een naderende burgeroorlog en vraagt zich af waar de regering mee bezig was, wanneer het zo duidelijk was dat over de hele wereld mensen de straat op gingen om te verdedigen wat de West-Duitse demonstranten duidelijk probeerden te maken en om de handelswijze van de politie in West-Duitsland te veroordelen. Hij geeft aan dat er honderdduizenden of misschien wel miljoenen mensen waren die aan de kant van de APO stonden.¹⁴⁰

Het laatste artikel dat in deze uitgave van *Konkret* voor de discussie over het gebruik van geweld van belang is, is een artikel geschreven door Bahman Nirumand. Nirumand was van oorsprong een Iraniër die in Duitsland naar school was gegaan en had gestudeerd. Nirumand was een bekend schrijver en journalist en een sympathisant van het linkse milieu, met name door de standpunten die door deze groepering tegen het regime in het toenmalige Perzië werden ingenomen.

De titel van het artikel van Nirumand is *Verhaftet* en gaat diep in op de aanslag op Dutschke.¹⁴¹ Nirumand onderstreept de stelling dat de aanslag inderdaad door een psychopaat gepleegd was, maar dat het *Springer Concern* zich goed moest realiseren dat zij verantwoordelijk was voor de ideeën die deze psychopaat zich in zijn hoofd gehaald had. De ideologieën van de bestaande instituten binnen de gevestigde orde vroegen er volgens Nirumand om, om de onrust die er op dat moment bestond te kanaliseren.

138 "Konkret" (1968): --/05/1968, 37

139 Ibidem, 11

140 Ibidem, 11

141 Ibidem, 12 - 13

Volgens hem kon zo een kanalisering bereikt worden door de instituten de neutraliseren. De APO had, vindt hij, dit mechanisme heel goed begrepen en was daarmee op de goede weg. Nirumand geeft echter ook aan dat het niet het doel zou moeten zijn om de instituten omver te werpen en daarna te repareren, maar dat er een maatschappij gecreëerd moest worden waarin mensen zelf konden beslissen over hun interesses en mogelijkheden. De APO moest daarom volgens hem proberen om de massa voor de realisering van deze poging te mobiliseren. Hij geeft aan dat de huidige West-Duitse maatschappij helaas bestond op basis van een ideologie waarin mensen bereid waren om een man te vermoorden die streed voor de verwezenlijking van hun eigen gevoel. Hij noemt dit een kenmerk van het *Spätkapitalismus*: een maatschappij waarin mensen gemobiliseerd werden tegen hun eigen gevoel en mogelijkheden.¹⁴²

Neue Kritik

In de uitgave van 1968 gaat *Neue Kritik* diep in op de *Osterunruhen* en de aanslag op Rudi Dutschke. Drie artikelen gaan specifiek over de gebeurtenissen in april en geven aan wat de mogelijke aanleidingen geweest zijn en wat de consequenties zullen zijn voor het studentenprotest. Het eerste artikel dat specifiek gaat over de *Osterunruhen* heeft als titel *Zu den Oster-Aktionen* en is geschreven door Karl Dietrich Wolff en Frank Wolff.

Allereerst gaan de schrijvers in op de positie van West-Berlijn in West-Duitsland. Hiermee wordt overigens niet bedoeld op de politieke situatie, zoals Lefèvre beschreef in 1967, maar meer op de snelheid waarmee het linkse milieu in Berlijn een ontwikkeling doormaakte in de manier van protesteren. Het eerste voorbeeld van de afwijkende positie die West-Berlijn in zou nemen, waren de gebeurtenissen van 2 juni 1967. Het Sjah bezoek had voor een nationale noodtoestand gezorgd, maar had alleen in West-Berlijn het politieke karakter gehad dat ertoe leidde dat de radicale oppositie als reactie op het geweld van de politie fysiek ging handelen. Ook de Springer blokkades bewezen volgens de schrijvers dat de ontwikkelingen in West-Berlijn niet parallel liepen met de ontwikkelingen in de rest van West-Duitsland. De tendens die in West-Berlijn was waargenomen, waarbij er sprake was van autoritaire machthebbers, zou zich volgens de

142 "Konkret" (1968): --/05/1968, 12

schrijvers wel in de rest van West-Duitsland gaan voortzetten. Het gevolg daarvan zou zijn dat de massa uiteindelijk de regie in eigen handen zou nemen. De schrijvers krijgen hierin overigens geen gelijk: niet de massa maar juist kleine groeperingen namen de regie in eigen handen: het fanatieke protest van de massa verslapte na de *Osterunruhen* langzaam maar zeker.

In West-Berlijn werden volgens de schrijvers studenten steeds vaker ondersteund door niet-studenten. Tussen deze twee groepen zouden ook vaker verbonden worden gesloten. De officiële staatspropaganda, zoals het door de schrijvers genoemd werd, tegen de oppositionele minderheid, werd hierdoor als het ware ingehaald. Volgens de schrijvers zou er op aangedrongen worden door de staat om het politieke protest te bestempelen als crimineel en asociaal en werd er vaak geweld gebruikt tegen degenen die dit protest voerden. Als reactie op dit geweld ontstond er spontaan georganiseerde *Widerstand*, waarop het institutionele potentiële geweld zich langzaam maar zeker verzamelde.¹⁴³

Door dit causale verband tussen repressie en geweld herhaalde de confrontatie tussen de politie en de studenten (zoals in dit stuk genoemd de ‘heersende macht’ en de ‘oppositie’) zich steeds opnieuw en elke keer in iets heviger mate.¹⁴⁴ De SDS was op deze confrontatie slecht voorbereid, waarschijnlijk omdat de studenten in beginsel geen geweld hadden willen gebruiken. Dat dit toch gebeurde, leidde tot een verscheuring binnen de groep en een verminderde solidariteit. De schrijvers stellen dat het daarom noodzakelijk was om verbanden aan te gaan met andere maatschappelijke groepen, zoals bijvoorbeeld vakbonden. Met slechts een groep ideologische studenten zou je volgens hen namelijk nooit de gestelde doelen kunnen bereiken. Sterker nog: er zou een te radicale oppositie ontstaan die de rest van het linkse milieu misschien wel zou gaan tegenwerken. De schrijvers signaleerden de harde kern van radicalen (de ‘revolutionairen’) die een half jaar later inderdaad fel in discussie zouden gaan met de groep die vast wilde houden aan de basisbeginselen van de studentenbeweging en zich ook wilde richten op de arbeidersklasse om daar nieuwe aanhangers uit te rekruteren.¹⁴⁵

143 “Neue Kritik” (1968): --/04/1968, 3

144 Ibidem, 4

145 Aust, Het Baader Meinhof Komplex, 28

Met de acties tijdens Pasen had de SDS de grens van studentenprotest volgens de schrijvers overschreden. Ze erkennen dat het uiteraard duidelijk was dat de studenten geen burgeroorlog wil veroorzaken, maar geven aan dat de groepering de demonstraties op praktisch gebied zeer slecht had georganiseerd. Tegenover de georganiseerde staatsmacht hadden niet alleen onervaren, maar ook ervaren demonstranten zich volledig irrationeel en onpolitiek opgesteld. De schrijvers stellen dat de demonstranten de confrontatie met de moed der wanhoop waren aangegaan en zich hadden laten leiden door hun emoties. Dat de studenten zich tegen het politiegeweld bewapend hadden en probeerden om agressie op te wekken door flyers uit te delen, wordt door de schrijvers afgekeurd. Ze geven aan dat het initiëren van een krachmeting met een ‘militair onderlegde politiemacht’ niets opleverde.¹⁴⁶ Hiermee nemen de schrijvers een duidelijke stelling in: er mag door de SDS geen gewelddadige actie gevoerd worden, niet alleen omdat de beweging daarmee over haar eigen grenzen heen ging, maar ook omdat het er niet voor zou zorgen dat het uiteindelijke doel bereikt zou worden. Precies deze stelling was de hoofdlijn van het debat dat de maanden na de *Osterunruhen* gevoerd zou worden: de overtuiging dat de beweging terug moest naar de basisidealen van 1966, het doorvoeren van maatschappelijke veranderingen door te protesteren tegen beslissingen van de regering, de politie en andere onderdelen van de gevestigde orde.¹⁴⁷ Zo een discussie vormt één van de algemeen mogelijke oorzaken voor het ontstaan van een terroristische beweging: wanneer er binnen een beweging voor een kleine groep geen plaats meer is voor het nastreven van de eigen idealen, trekt die groep uiteindelijk een eigen plan dat het begin van een terroristische organisatie kan vormen.¹⁴⁸

De schrijvers stellen concluderend vast dat de oplossing ligt in het erkennen en pareren van de veranderde situatie. De demonstraties moesten niet existentieel radicaliseren, maar zouden zich beter kunnen organiseren door zich zowel op de straat als in de politiek flexibel op te stellen. Hiervoor was een intensieve discussie nodig voor iedere demonstratie en was ook intern voorwerk binnen de SDS vereist voordat er geprotesteerd kon worden. De schrijvers adviseren met klem om actie en discussie met

146 “Neue Kritik” (1968): --/04/1968, 5

147 Pekelder, *The RAF and the Radical Left in post 1968 West Germany*, 21 - 22

148 Della Porta, *Social movements, political violence, and the state*, VIII

elkaar te verbinden.¹⁴⁹ De schrijvers roepen dus op om geen geweld te gebruiken, om niet te radicaliseren, om steun te zoeken bij andere maatschappelijke groepen en om de discussie en voorbereiding binnen de eigen groep aan te moedigen.

Het tweede artikel dat ingaat op de rellen tijdens Pasen, heeft als titel *Grundsatzklärung des DSD zur Kampagne für die Enteignung des Springer-Konzerns* en is gepubliceerd namens het bestuur van de SDS. Het specifieke onderwerp van dit artikel is het *Springer Concern*. Volgens de schrijver was de aanslag op Dutschke net zo min de daad van een individu als de moord op Ohnesorg een jaar daarvoor. Deze twee studenten zouden het slachtoffer geworden zijn van een systematische haatcampagne van het *Springer Concern* in samenwerking met de nationale autoriteiten. In heel West-Duitsland zou consequente oppositie volgens het bestuur op den duur een crimineel delict worden, waarmee de zelfbewuste minderheden vogelvrij zouden worden verklaard. Het SDS bestuur zag met die stelling de toekomst verkeerd in, aangezien deze ‘zelfbewuste minderheden’ op steeds minder consequente basis oppositie gingen voeren.

De aanval van het bestuur op het *Springer Concern* gaat voornamelijk over de macht die de uitgeverij in West-Duitsland had. Door het bijna hebben van een monopolie zouden grote delen van de Duitse pers namelijk staatsorganen geworden zijn en kon de staat dus ook de pers gebruiken om haar zin te krijgen en haar mening te ventileren. Hiermee zou de democratische openbaarheid verstoord zijn. Volgens het bestuur van de SDS waren zowel persvrijheid als de vrijheid van meningsuiting, twee fundamentele rechten, op dat moment alleen nog weggelegd voor mensen die de middelen hadden om hun mening te kunnen verkopen.¹⁵⁰

Teruggrijpend op de Duitse geschiedenis verklaart de schrijver waarom de door de staat opgelegde censuur (door middel van het controleren van de pers) een gevaar vormt voor de samenleving. De censuur van zowel de Duitse nederlaag in de Tweede Wereldoorlog als het verzwijgen van het fascisme schuldgevoelens was volgens de schrijver bedoeld om angst te manipuleren en te onderdrukken. Hiermee zouden de discussie en oplossingen van werkelijke problemen door waanideeën worden vervangen; iets wat ook nu in de samenleving gebeurde.

149 “Neue Kritik” (1968): --/04/1968, 6

150 Ibidem, 7

De schrijvers veroordelen behalve deze censuur ook de manier waarop de gevestigde orde reageert op de studentenopstand. Ze geven aan dat er, vergelijkbaar met de fascistische samenleving, conflicten met behulp van geweld onder tafel geveegd werden. Verder zou tegen degenen die de autoritaire verhoudingen aangrepen om de ware democratie door te voeren ‘blind en onverbiddelijk geweld’ gebruikt worden: een vorm van geweld die door de heersende macht verdedigd werd en waarvan het doel het recht van de sterkste was.¹⁵¹ Om die reden, concludeert het bestuur van de SDS, moest er gestreden worden voor het recht van democratie en persvrijheid.¹⁵²

Het derde artikel in deze uitgave van *Neue Kritik* is het filosofische stuk *Politik und Gewalt* geschreven door filosoof en socioloog Oskar Negt. *Gewalt* betekent overigens in deze context niet ‘geweld’, maar ‘autoriteit’ of ‘macht’. Negt begint zijn essay met de stelling dat de verzekering van de heersende autoriteiten dat gebruik van geweld geen middel is om politiek te bedrijven, geen bevrediging bood voor de SDS. De reden hiervoor was de aanslag op Rudi Dutschke, welke een *sorgfältig präparierter und seit langem angedrohter Gewalttätigkeit ist, die mit der studentischen Protestbewegung das Existenzrecht der gesamten außerparlamentarischen Opposition treffen sollte*. Niet alleen de SDS, maar de hele APO zou dus zijn getroffen in haar bestaansrecht door deze gewelddadigheid waar volgens Negt al lange tijd mee bedreigd werd. Volgens hem is de dader van de aanslag niet zozeer van belang, maar gaat het erom dat er door zowel de SDS als de gevestigde orde erkent moest worden dat de werkelijke schuldigen zitting hadden in de regering. Wanneer Negt verder ingaat op deze schuldigen, trekt ook hij in navolging van andere auteurs in *Neue Kritik* een parallel met de Tweede Wereldoorlog. Hij beredeneert dat de daders zouden denken dat ze vrij waren van schuld, omdat ook veel misdaden in het Derde Rijk door het strafrecht nooit veroordeeld waren. Misdaden tegen de maatschappij zouden volgens Negt nog altijd mogelijk zijn, want wie de Holocaust kon goedkeuren, zou ook een aanslag op een student en daarmee op een omvangrijke oppositionele beweging goedkeuren.¹⁵³

151 “Neue Kritik” (1968): --/04/1968, 8

152 Ibidem, 8 – 9

153 Ibidem, 10

Negt grijpt vervolgens terug op de gebeurtenissen van 2 juni 1967. De aanslag op Ohnesorg zou aangegeven hebben dat het land zich in een fase van maatschappelijke transitie bevond waarin existentiële vragen van de natie werden afgeweerd. Hij verklaart dit door de zoektocht van de Duitsers naar hun politieke identiteit. Al sinds het Derde Rijk zou het land haar politieke identiteit verloren zijn. Deze werd volgens Negt echter teruggevonden in de bevestigingen vanuit de overheid van de huidige maatschappelijke verhoudingen: doordat de staatsmacht haar politieke principes op een autoritaire manier uitdroeg, leek de maatschappij haar identiteit weer terug te vinden. Deze identiteit was volgens hem slechts schijn en het gevolg van manipulatie van de overheid. Het was volgens Negt van belang dat deze schijnidentiteit doorbroken werd, een proces dat door de *Große Koalition* werd afgehouden door middel van autoritaire maatregelen die niet legitiem waren.¹⁵⁴ Negt veroordeelt dus de politiek voor het scheppen van een valse identiteit waarmee ze een deel van haar bevolking op het verkeerde been zette en een ander deel dat doorhad wat er werkelijk aan de hand was, de mond snoerde.

In zijn zoektocht naar aanleidingen voor de gebeurtenissen in april 1968, is de Duitse geschiedenis wat Negt betreft de belangrijkste aanwijzing dat iets dergelijks uiteindelijk zou gebeuren. Hij geeft aan dat al sinds het verbod op de KPD in 1956 er in de samenleving een sterk tegengeluid tegen de gevestigde orde te horen was. Hiermee werd een bepaalde manier van denken aangezwengeld: het *Freund-Feind-Denkens*, een stigmatisering die ingezet zou zijn al voor het einde van de *Weimar Republik*.¹⁵⁵ Een andere aanleiding in de Duitse historie is het discrimineren van minderheden: een fenomeen dat volgens Negt in de Duitse cultuur verweven zit en waar onbewust door veel Duitsers naar werd gehandeld. In deze discriminatie zouden de kleinere maatschappelijke groepen worden beschuldigd van parasitair gedrag. Ook bij de studentengroeperingen was dat in dit geval een van de gemaakte beschuldigingen: de studenten zouden te veel financiering van de staat krijgen. Niet alleen in de manier van beschuldigen ziet Negt overeenkomsten met het nazisme, ook in de ontwikkeling van het taalgebruik ten opzichte van de studenten zouden er overeenkomsten te zien zijn. Zo zou in uitgaven van het *Springer Concern* te lezen zijn hoe de politieke oppositionele groepen in de

154 "Neue Kritik" (1968): --/04/1968, 11

155 Ibidem, 13

samenleving te herkennen waren, compleet met uiterlijke kenmerken. Negt betoogt dat deze beschuldigingen een effect hadden wat niet het doel van de staat geweest kon zijn en wat ertoe geleid had dat de staat repressieve maatregelen moest nemen.¹⁵⁶ Met dit verklaringsmodel slaat Negt een nieuwe weg in: dat de studenten gediscrimineerd zouden zijn en mede daarom gewelddadig zouden zijn geworden, is een verklaring die ook later in de literatuur niet vaak gebruikt zou worden. Het is wel een interessante verklaring, want het geeft de eigenlijke reden weer, waarom de studenten zo fel tegen het *Springer Concern* waren. Het ging er dus niet alleen om dat deze uitgeverij door de staat gebruikt werd, maar vooral om wat de staat via deze uitgeverij naar de samenleving toe wilde laten horen.

Vanaf 1967 was er volgens de schrijver een nieuwe fase ingegaan binnen de studentenprotestbeweging. In plaats van oppositioneel, opereerde de beweging steeds defensiever en meer afwerend. Dit komt overeen met de groeiende roep om zelfverdediging die vanaf 1967 zou hebben plaatsgevonden. Volgens Negt was dit een reactie op de eerder genoemde discriminatie. Doordat de pers de studenten steeds vaker afschilderde als linkse fascist, activeerde dat onder de studenten een sociaalpsychologisch effect dat een mechanisme van schuld, afweer en projectie in gang zette. Dit mechanisme zou zorgen voor een steeds heviger ‘gevecht’ van en tegen de *außerparlamentarischer Minderheiten*.¹⁵⁷

Concluderend komt het er volgens Negt dus op neer dat de nieuwe terminologie in de politiek, en daarom ook in de pers, ervoor zorgde dat studenten steeds meer als vijand gezien werden. De protestgroep werd in de samenleving weggezet als randgroepering, waardoor de tendens tot militarisering van de staatsmacht in wezen werd gelegitimeerd. Deze tendens vraagt naar zijn mening om een nieuwe definiëring van politiek en macht: een debat dat gevoerd zou moeten worden in de openbaarheid zodat taboes doorbroken konden worden.¹⁵⁸ Het voeren van een openbare discussie zou voor de studenten echter heel moeilijk zijn, aangezien deze groep niet een maatschappelijk geaccepteerd medium kon gebruiken om haar argumenten uit te dragen. Dus, ze hadden

¹⁵⁶ “Neue Kritik” (1968): --/04/1968, 14

¹⁵⁷ Ibidem, 15

¹⁵⁸ Ibidem, 16

geen mogelijkheid om de discriminerende aantijgingen in het openbaar tegen te spreken. Logischerwijs zocht deze groep volgens Negt naar een uitweg om de maatschappij wel tegen te spreken, die ze vond in de openbaarheid van de straten, de pleinen, de hogescholen en de universiteiten: deze plekken waren de enige mogelijkheid voor deze groep om de politieke eisen te bediscussiëren.¹⁵⁹

Conclusie

Horizontale vergelijking

In beide tijdschriften wordt veel aandacht besteed aan het geweld dat aan de kant van de gevestigde orde werd ingezet tegen de demonstranten. De mening hierover is eenduidig. Zowel in *Konkret* als in *Neue Kritik* wordt dit veroordeeld. In beide publicaties wordt ook erkend dat het linkse milieu een nieuwe fase is ingegaan waarbij de demonstranten de grens van het protest over zijn gegaan. De mening dat dit een logische en vooral emotionele reactie is op het gedrag van de gevestigde orde, wordt gedeeld. Een ander aspect dat overigens ook door beiden is gesignaleerd wordt, is de toename van het aantal niet studenten onder de activisten.

Een andere opinie die gedeeld wordt, is de overtuiging dat de aanslag op Dutschke niet de actie van een individu geweest is, maar dat de overheid hier verantwoordelijk voor is. Over de legitimiteit van de reactie hierop bestaan wel verschillende inzichten. In *Konkret* wordt het geweld eigenlijk niet veroordeeld, terwijl dit in *Neue Kritik* wel gebeurt. Dit gaat hand in hand met de opinie over de consequenties van de *Osterunruhen*: in *Konkret* wordt duidelijk dat dit een nieuwe manier van actie voeren is terwijl er in *Neue Kritik* op gehamerd wordt dat dit een vergissing is geweest en dat de vreedzame weg naar verandering nog altijd de beste is. Tegelijkertijd wordt ook in *Neue Kritik* gesignaleerd dat de gevestigde orde de weg van discussie nagenoeg onmogelijk maakt en dat het dus goed zou kunnen dat de overschreden grens door de demonstranten gehandhaafd wordt, tenzij de staatsmacht zorgt voor de mogelijkheid tot een openbaar debat. In *Konkret* wordt de suggestie dat een vreedzame

¹⁵⁹“Neue Kritik” (1968): --/04/1968, 21

manier van veranderingen doorvoeren een gepasseerd station is door sommigen al als een feit geaccepteerd, soms zelfs opgeroepen tot massamobilisatie en gewaarschuwd voor de inzet van paramilitaire middelen.

De aandacht voor terminologie van Ulrike Meinhof, de uitleg over het verschil tussen *Protest* en *Widerstand*, is veelzeggend voor de inhoud van de rest van *Konkret*. Er wordt opgeroepen tot actieve weerstand, wat inderdaad iets wezenlijks anders is dan een protest. Terwijl Meinhof aan de ene kant zelf aankaart dat er actieve weerstand geboden moet worden, beschrijft ze tegelijkertijd het gevolg van het ontstaan van actieve weerstand. Ze schetst een vicieuze cirkel van repressie en geweld en stelt dat er bij provocatie van de kant van de politie, zeker meer geweld gebruikt zal worden aan de kant van de demonstranten. Op een gegeven moment, zegt Meinhof, wordt het protest fysiek: een constatering waar volgens haar de politie een grote mate van verantwoordelijkheid in draagt. Een argument dat ze hierbij gebruikt, is het dubbele moraal van de politie en de regering: geweld in Vietnam werd goedgekeurd terwijl geweld dat voortkwam uit een protest als verwerpelijk beschouwd werd. De twee constatering waarmee Meinhof haar commentaar concludeert (paramilitaire inzet wordt met paramilitaire inzet beantwoord, iets dat door Enzensberger later herhaald wordt, en actieve weerstand zal het overnemen van het protest) zijn twee waarschuwingen. Deze waarschuwing wordt ook in *Neue Kritik* gegeven, maar op een hele andere manier en met een andere bedoeling. In *Neue Kritik* wordt gesignaleerd dat er inderdaad sprake is van een nieuwe situatie, maar in tegenstelling tot de inhoud van *Konkret* wordt er in *Neue Kritik* op gewezen dat deze nieuwe situatie tegengegaan zou moeten worden. Daarnaast wordt er gewaarschuwd dat de activisten het proces van radicalisering moeten stopzetten en blijven proberen om actie te verbinden met discussie.

Verticale vergelijking

Ten opzichte van 1967 is er in beide tijdschriften veel veranderd in onderwerpkeuze en argumentatie. De toon van de artikelen is met name in *Konkret* verhard en in zowel *Konkret* als *Neue Kritik* krijgt het onderwerp geweld een veel prominentere rol in de inhoud. Daarnaast wordt er in beide publicaties soms

gewaarschuwd voor de gevolgen van de acties van de gevestigde orde: waarschuwingen die met name in *Konkret* soms grenzen aan bedreigingen.

In *Neue Kritik* lijkt het radicaliseringsproces, dat ook in *Konkret* beschreven en uitgedragen wordt, wel te zijn gesignaleerd, maar de houding ten opzichte daarvan is in vergelijking met 1967 niet veranderd. Dit in tegenstelling tot *Konkret*, waarin wel een tolerantere houding dan een jaar daarvoor ten opzichte van geweld te zien is.

In *Konkret* is nog een ander verschil te zien in verhouding met 1967, namelijk de grotere subjectiviteit in het beschrijven van gebeurtenissen. In de nauwgezette beschrijving van Aust worden ten eerste de warenhuisbranden niet genoemd, ten tweede de studenten beschreven als een groep die uitsluitend reactief gehandeld zou hebben en ten derde verbaast hij zich over het gewelddadige optreden van de politie tijdens de *Osterunruhen*. Ook Nirumand lijkt niet objectief: hij schetst eenzijdig de aanslag op Dutschke en de verantwoordelijkheid daarvoor, noemt net als Aust de warenhuisbranden niet en geeft aan dat de APO met de *Osterunruhen* op de goede weg is. Hij roept tevens op tot massamobilisatie: een oproep die in 1967 nog niet gedaan werd.

Hoofdstuk 9 – 13 juni 1969

In dit hoofdstuk komen de uitkomsten van het onderzoek naar het linkse milieu rondom 13 juni 1969 naar voren. In tegenstelling tot de vorige twee hoofdstukken, is er niet genoeg bekend over de maatschappelijke discussie in dit jaar om dit nog apart te noemen. In dit gedeelte van het onderzoek zijn dus alleen primaire bronnen onderzocht. De uitkomsten worden hieronder kort beschreven. Eerst wordt de inhoud van *Konkret* besproken. *Konkret* was op inhoudelijk gebied zoals al aangegeven aan veranderingen onderhevig. De informatie die uit *Konkret* gehaald kon worden voor het jaar 1969 was dus beperkt. Na *Konkret* wordt de inhoud van *Neue Kritik* besproken. *Neue Kritik* verscheen in 1969 voor het laatst. Ook *Neue Kritik* bevond zich in een luwte, ten gevolge van het dalende enthousiasme voor de SDS. Ook in dit geval kon uit de inhoud dus beperkt informatie gehaald worden. In dit hoofdstuk vindt echter ook de introductie van een nieuwe bron plaats: *Agit 883*. Deze bron verscheen in dit jaar juist voor het eerst en biedt een interessante aanvulling op de andere twee bronnen. Het hoofdstuk eindigt met een korte deelconclusie waar naar de belangrijkste overeenkomsten en verschillen van het onderzochte bronmateriaal gekeken wordt. Tegelijkertijd worden de uitkomsten van dit onderzochten bronmateriaal vergeleken met de conclusie uit het vorige hoofdstuk. Deze deelconclusie is dus net als in het vorige hoofdstuk in twee stukken opgedeeld: een horizontale vergelijking (*Konkret*, *Neue Kritik*, en *Agit 883* ten opzichte van elkaar) en een verticale vergelijking (1969 ten opzichte van 1967 en 1968).

Konkret

Zoals eerder aangegeven, zijn de uitgaven van *Konkret* in 1969 wezenlijk anders dan de uitgaven in 1967 en 1968. Desondanks staan er in de uitgave van 30 juni 1969 twee artikelen die een bijdrage leveren aan het maatschappelijke debat in 1969 binnen het linkse milieu.

Het eerste artikel dat van belang is, is geschreven door Uwe Nettelbeck en heeft als titel *Kriegsforschung*. Het artikel bestaat voornamelijk uit kritiek op de

studentengroepering binnen de APO.¹⁶⁰ Hij geeft aan dat er binnen de universiteiten sprake is van een ‘zekere vorm van traagheid’. Studenten waren volgens Nettelbeck slechts geïnteresseerd in hervormingen binnen de eigen wetenschappelijke wereld en wilden als de wetenschap beschermd zou worden, het verdere protest er liever bij laten. Hij concludeert hieruit dat de studenten daarmee een onderdeel van het probleem waren.¹⁶¹

Een volgend artikel is geschreven door Oskar Negt (die ook veel publiceerde in *Neue Kritik*) en heeft als titel *Die Neue Linke und die Institutionen*. Negt gaat verder in op de lijn die in 1968 werd ingezet waarbij het van groot belang geacht werd dat de instituten uit de gevestigde orde hervormd moesten worden.¹⁶² Negt vraagt zich ten eerste af of de APO de maatschappij zou kunnen veranderen, als ze als politieke partij invloed zou kunnen hebben in de *Bundestag*.¹⁶³ Hij geeft vervolgens aan dat iemand die oprecht de mate van democratische vrijheidsrechten vast zou willen stellen, niet alleen de instituten en de staatsopbouw moest analyseren.¹⁶⁴ In dat kader vindt hij dat de *Neue Linke* het goed doet. Hij zegt hierover het volgende: “*Will man die Politik der Neuen Linken verstehen, so muß die vor allem im Zusammenhang der Krisen sowohl des Parlamentarismus als auch der leninistischen Kaderparteien gesehen werden: ja, man kann so weit gehen zu sagen, daß die Neue Linke die historisch adequate Antwort auf die in der Regel mit Gewaltanwendung verbundene institutionelle Blockierung überfälliger Demokratisierungsprozesse ist. Das bedeutet aber nicht, daß sich ihr Kampf gerade auf diese Institutionen richtet. Im Gegenteil: Die Neue Linke unterscheidet sich von der alten in ihren sämtlichen Schattierungen unter anderem dadurch, daß sie selbst die negative Fixierung an diese Institutionen aufgearbeitet und weitgehend überwunden hat.*”¹⁶⁵ Dit houdt in dat de *Neue Linke* alleen nog in samenhang met de nieuwe opgerichte *Kadergruppen* gezien kan worden en dat ze daarmee het antwoord is op het probleem van de democratie.

160 “Konkret” (1969): --/05/1969, 3

161 Ibidem, 3

162 Ibidem, 10 - 17

163 Ibidem, 11

164 Ibidem, 12

165 Ibidem, 15

Later in zijn artikel geeft Negt aan dat er binnen de APO vanaf 1967 vier gebeurtenissen aan bod waren gekomen die van fundamenteel belang waren geweest voor een relatief autonome socialistische politiek van de *Neue Linke*. Hij doelt hiermee op de Vietnam oorlog en de wereldwijde protesten tegen deze oorlog, de acties van de APO tegen het *Springer Concern* en de acties van de politie die daar onlosmakelijk mee verbonden waren, de opstand van de Franse studenten in 1968 en de overname van Duitsland en de deling daarvan als gevolg van de Koude Oorlog.¹⁶⁶

Neue Kritik

In de uitgave van *Neue Kritik* in 1969 gaan de meeste artikelen in op de situatie waarin de SDS zich op dat moment begaf. De historische feiten, dat de SDS op dit moment al te maken had met een dalende lijn in ledenaantallen en als organisatie moest zoeken naar fusies met vergelijkbare organisaties om bestaansrecht te kunnen blijven behouden, hebben hier ongetwijfeld mee te maken. De meeste artikelen in deze uitgave gaan dan ook over dit bestaansrecht. Deze artikelen zijn zeker interessant, maar in het kader van dit onderzoek minder relevant, omdat het laat zien wat eigenlijk al bekend is: de SDS zat vanaf 1969 in een neerwaartse spiraal die uiteindelijk leidde tot ontbinding van de beweging. Een andere ontwikkeling die duidelijk naar voren komt in deze uitgave van *Neue Kritik* is de toename van de sympathie voor het communisme binnen de SDS.

Er is in deze publicatie van *Neue Kritik* één artikel waarin weliswaar ook wordt ingegaan op de organisatie van de SDS, maar waar ook gekeken wordt naar de toekomst van het hele linkse milieu. Dit artikel is geschreven door Hanna Kröger en heeft als titel *Die organisatorische Situation in Berlin*. Ze wil de organisatorische situatie in Berlijn duidelijk maken, omdat nog steeds een deel van de mensen die wel zou willen protesteren op zoek is naar een oriëntatiepunt in Berlijn. Ook de Berlijnse SDS zou haar macht nog erg laten gelden. Deze focus op Berlijn is volgens Kröger niet terecht, aangezien het juist de bedoeling was van de SDS om en zo breed mogelijk nationaal draagvlak te creëren. De opgestelde analyse over de organisatie van niet alleen de SDS, maar ook de splintergroeperingen die in 1969 ontstonden, is volgens Kröger noodzakelijk omdat de

¹⁶⁶ “Konkret” (1969): --/05/1969, 15

SDS de neiging zou hebben om ideologieën uit te blijven dragen (zoals het weigeren van partijpolitieke afhankelijkheid of grote samenwerkingsverbanden zoals bepaald tijdens de *Delegiertenkonferenz* in 1962) die door de tijd heen eigenlijk niet tot nauwelijks bewaard waren gebleven. In haar artikel stelt de schrijver dus de vraag wat de *Organisationswirklichkeit* was, en wat de laatste ontwikkelingen waren die daaraan waren verbonden.

In de analyse worden uitgebreid de Berlijnse *Basisgruppen* behandeld. Binnen deze groepen zou er sprake zijn van *Klassenfeindlichen Tendenzen*: er zou worden geklaagd over de hervormingen binnen de arbeidersgroepen.¹⁶⁷ Dit was een nieuwe ontwikkeling: de klachten van de protesterende groepen waren namelijk in de jaren voor 1969 voornamelijk gericht op studenten en jongeren en hun gebrek aan vrijheid of het ontbreken van democratische waarden in de maatschappij, maar in 1969 had er in Berlijn middels de *Basisgruppen* een verplaatsing plaatsgevonden richting de werkende klassen.

Vanwege het kleinschalige concept speelden de *Basisgruppen* volgens Kröger in Berlijn slechts een kleine rol van betekenis. Van de drie belangrijkste *Basisgruppen*, Wedding, Tegel en Spandau (drie wijken in West-Berlijn die alle drie werden vertegenwoordigd door een groep), was Wedding de enige die had voorgesteld om de verschillende protestgroeperingen met elkaar te verenigen. Uit de andere twee groepen kwam dit geluid niet, misschien omdat deze qua karakter meer afweken van de SDS. De groep in Tegel was vooral gericht tegen de hiërarchische structuren in de fabrieken en hanteerde een strenge antikapitalistische strategie. De groep in Spandau had een overwegend proletarische deelname, waarvan velen afkomstig waren uit groepen jongeren die niet studeerden en in de jaren daarvoor hadden deelgenomen aan de verschillende acties die soms geïnitieerd waren door de SDS.¹⁶⁸

Tussen de verschillende groepen onderling en tussen de groepen en de SDS was dus sprake van een politiek-ideologische discussie. Volgens de schrijver moesten voordat er groepen met elkaar verder zouden gaan (waar zij dus een voorstander van was), tenminste drie vragen gesteld worden wat betreft deze discussie. Ten eerste moest er een strategische inschatting gemaakt worden van de intellectuele kleine burgerij, zodat er

167 "Neue Kritik" (1969): --/06/1969, 49

168 Ibidem, 51

bepaald kon worden waar de protestbeweging stond in de proletarische en maatschappelijke revolutie. Ten tweede moesten de verhoudingen tussen de zelforganiserende werking van en de mate van leidinggeven aan de massa duidelijk worden. Ten derde moest er kaderorganisaties opgebouwd worden.¹⁶⁹

De schrijver stelt dat de enige mogelijkheid tot een revolutionaire maatschappelijke omwenteling van het bewustzijn van de heersende klasse, manipulatie was. De SDS zou eraan vast houden dat de heersende klasse geprovoceerd moest worden, om deze manipulatie van het bewustzijn te ontwikkelen. Daar tegenover stond volgens Kröger de arbeidersklasse, die spontaan *Widerstand* ontwikkelde als reactie op de radicale afwijzing van de gevestigde orde op hun problemen. Deze twee vormen van actievoeren stonden tegenover elkaar, waarbij de arbeidersklasse in dit geval volgens Kröger niet automatisch ongelijk had, maar wel haar ongelijk kreeg omdat deze combinatie van apathie aan de ene kant en agressie aan de andere kant niets opleverde. Kröger waarschuwt dat de fantasievolle verrassingsacties nog steeds het beste zullen werken en dat agressieve acties eerder tot demoralisatie binnen de eigen beweging zullen leiden. De sleutel tot het vormen van een grote beweging die op een goede manier actie kon voeren en ook daadwerkelijk iets kon bereiken, was volgens de schrijver herscholing en opleiding binnen de te vormen kaderorganisaties waarbij het communisme een prominente rol zou moeten gaan spelen en er moest worden samengewerkt met zo veel mogelijk maatschappelijke groepen.¹⁷⁰

Agit 883

In deze uitgave van de *Agit 883* komt het radicale karakter van deze krant duidelijk naar voren. De opbouw waar in 1967 van gesproken werd, werd nageleefd. Ook de thema's die volgens de inleiding van 1967 aan bod zouden komen, weken niet af van de inhoud van de krant in 1969. Het lijkt ook geen krant 'van studenten voor studenten'. Ondanks dat het lijkt alsof de opzet van 1967 gevolgd wordt, is er een belangrijk verschil tussen deze opzet en de werkelijkheid van 1969. Dit verschil is de uitwisseling van

¹⁶⁹ "Neue Kritik" (1969): --/06/1969, 58

¹⁷⁰ Ibidem, 60

standpunten die plaats zou moeten vinden volgens de opzet van 1967: een uitwisseling tussen de studenten en de rest van de bevolking waarbij geprobeerd zou worden om geen enkel standpunt van geen van beide partijen over te slaan. In werkelijkheid is de krant links radicaal, geschreven door links radicalen voor links radicalen. Van bewust gematigde standpunten is geen sprake.

Deze uitgave van *Agit 883* is desondanks niet zodanig radicaal dat er veel over een gewapende opstand gesproken wordt. De thematiek is meer te zoeken in een beschrijving van de protesten die in Berlijn gehouden werden. Wanneer in acht wordt genomen dat het eigenlijk allemaal beschrijvingen en geen beschouwingen zijn en daarmee minder zeggen over de achterliggende ideeën binnen het linkse milieu, is de inhoud van drie artikelen relevant voor dit onderzoek.

Het eerste artikel heeft als titel *Suharto, ein Indonesischer Hitler*. Dit artikel belicht een mogelijk staatsbezoek van Suharto aan West-Duitsland.¹⁷¹ In het stuk wordt tegengesproken dat het feit dat het bezoek van het Indonesische staatshoofd uiteindelijk geannuleerd was, niet als een overwinning of een succes gezien moest worden. Volgens de schrijver van het artikel was Suharto hoofdverantwoordelijk voor een massamoord die in de wereldgeschiedenis slechts door de nazi's overtroffen was. Naar aanleiding van dit gegeven zou West-Duitsland Indonesië als fascistisch moeten bestempelen en dan ook consequent Suharto moeten ontvangen, aangezien West-Duitsland vaker het gastland wilde zijn voor massamoordenaars. De schrijver beëindigt het artikel met de interessante conclusie dat de enige reden dat Suharto door de regering alsnog niet uitgenodigd werd, de angst was die de staatsmacht had dat een bezoek van het Indonesische staatshoofd een herhaling van 2 juni 1967 zou kunnen betekenen. Het artikel eindigt met een advies aan de APO en een waarschuwing voor de regering: *“Es ist daher die Aufgabe der APO klarzustellen, daß es in diesem fall nicht bei Demonstrationen bleiben wird, sondern daß in revolutionärer Solidarität mit den fortschrittlichen Gruppen Indonesiens für eine Erschießung des üben Diktators Suhorta gesorgt wird. Ein ganzes Volk würde dadurch im emanzipatorischen Befreiungskampf einen großen Schritt vorwärtskommen.”*¹⁷² Hier

171 “Agit 883” (1969): 26/06/1969, 3

172 Ibidem, 3

wordt dus wel gesproken over revolutionaire solidariteit, waarmee de APO tegen de regering zou moeten strijden in het geval dat Suharto toch zou komen.

Een ander artikel in deze uitgave van *Agit 883* heeft geen betrekking op een eventuele demonstratie maar op een demonstratie die al heeft plaatsgevonden. De titel van het artikel is *ARWA entlassungen und Streik* en de inhoud is een beschrijving en duiding van een protest bij een Berlijnse fabriek (ARWA).¹⁷³ In de beschrijving van het protest wordt vooral benadrukt dat de fabrieksarbeiders niet alleen door studenten, maar ook door andere socialistische groeperingen zouden worden gesteund. Ook wordt beschreven hoe er tijdens dit protest van 21 juni 1969 twee politieauto's in brand waren gestoken, door molotov cocktails die daar door demonstranten heen gegooid waren. De duiding van het protest en de reactie van de politie en de mogelijke gevolgen daarvan zeggen iets over de manier waarop er naar geweld gekeken werd, in ieder geval door de schrijver van dit artikel. Naar aanleiding van het optreden van de politie tegen deze demonstratie zegt hij dat dit handelen van de politie een direct antwoord is op de 'fascistische methoden' van de *Neubauer Brigade*. Hij stelt dat deze manier van reactie zich onherroepelijk zal herhalen, zodra de politie hier behoefte aan had. De beoogde reactie van de APO hierop wordt als volgt verwoord: "*Durch die dauernde Eskalation der Gewalt der Rechten wurden wir gezwungen, uns zur Wehr zu setzen.*"¹⁷⁴ Over de manier waarop de regering omgaat met de bevolking en met name de APO is de conclusie in dit artikel: "*Regiert sein heißt: beim geringsten Widerstand, beim ersten Wort der Klage unterdrückt, bestraft, heruntergemacht, beleidigt, verfolgt, misshandelt, zu Boden geschlagen, entwaffnet, geknebelt, eingesperrt, beschossen, verurteilt, geopfert, verkauft, verraten und obendrein verhöhnt, gehänselt, beschimpft und entehrt zu werden. Das ist die Regierung, das ist ihre Gerechtigkeit, das ist ihre Moral.*"¹⁷⁵ Deze conclusie houdt kortweg in dat wie weerstand biedt tegen de misstanden van de gevestigde orde, meteen de mond gesnoerd wordt en dat bij de methoden om dat te kunnen doen geweld niet geschuwd wordt.

173 "Agit 883" (1969): 26/06/1969, 6

174 Ibidem, 6

175 Ibidem, 6

Een derde artikel dat interessant is, is een artikel dat eigenlijk een gestolen stuk is wat de opbouw van de *Rote Garde Berlin* weergeeft. Dit gestolen interne stuk met als titel *Organisatorischer Aufbau der Roten Garde Berlin* wordt nadrukkelijk niet met goedkeuring van de *Rote Garde* (RG) zelf gepubliceerd. De reden voor publicatie is het geheime karakter van deze socialistische organisatie, dat door de schrijver van het artikel als fout en gevaarlijk geacht wordt.¹⁷⁶ Dit is een artikel met een tweezijdige boodschap. Aan de ene kant werden er ergens zorgvuldig uitgedachte plannen gepresenteerd voor de opbouw van een communistische organisatie. De plannen waren zeer nauwkeurig uitgedacht en gespecificeerd. Aan de andere kant, wordt het als een gevaar gezien dat deze plannen geheim gehouden werden. Het is niet duidelijk wat de mening van de schrijver over de plannen zelf was, maar het feit dat de plannen geheim gehouden werden, vond de schrijver in ieder geval een verkeerd signaal.

Conclusie

Horizontale vergelijking

De drie onderzochte tijdschriften verschillen allemaal van elkaar in taalgebruik en inhoud. Waar *Neue Kritik* nog altijd relatief gematigd is, is de toon die in *Agit 883* gebruikt wordt een heel stuk radicaler. In *Neue Kritik* wordt nog altijd opgeroepen tot het vasthouden aan discussie, terwijl in *Agit 883* een waarschuwing geuit wordt die net zo goed als bedreiging opgevat zou kunnen worden. Desondanks is er geen sprake van dat in één van de tijdschriften wordt aangezet tot geweld of dat gewelddadige acties worden aangemoedigd.

Een belangrijke overeenkomst die terugkomt in alle drie de bronnen, is de toenemende roep om samenwerking met nieuw ontstane of gehergroepeerde splinterbewegingen. Blijkbaar werd dit door het linkse milieu van noodzaak geacht om de strijd voor de idealen voort te kunnen zetten. Een ander punt dat in alle tijdschriften naar voren kwam, is de toenemende aandacht voor het communisme. Opmerkelijk genoeg komt dit in *Neue Kritik* en *Agit 883* veel sterker uit de verf dan in *Konkret*. Dit zou echter

¹⁷⁶ “Agit 883” (1969): 26/06/1969, 4

ook te maken kunnen hebben met het veranderde karakter van *Konkret*. Deze aandacht voor het communisme lijkt overigens ook nog niet radicaal: ook niet in *Agit 883*, die van de drie bronnen toch de sterkste banden met het communistische gedachtegoed had.

Verticale vergelijking

In vergelijking met de artikelen uit 1968 zijn de stukken uit 1969 onverwachts gematigd. Ten eerste wordt nergens, ook niet in *Agit 883*, wat toch een ondergronds tijdschrift was, iets gezegd over de vrijlating van Baader en Ensslin. Dit is heel opmerkelijk, aangezien zij belangrijke figuren waren in het linkse milieu en volgens de literatuur over de beginfase van de RAF was deze vrijlating wel degelijk van belang.

Concluderend kan gezegd worden dat er gelijkenissen zijn met zowel de argumentatie en onderwerpkeuze van het maatschappelijke debat van 1968, als dat van 1967. De radicalisering die in 1968 ingezet leek te worden, wordt in 1969 niet doorgezet. Het jaar 1968 lijkt dus een piek te zijn, opgebouwd door de heftige gebeurtenissen in 1967 en voortgezet door de vele andere protesten in 1968, dat op internationaal niveau een jaar van protest was.

Het belangrijkste verschil met zowel 1967 als 1968 is de toegenomen aandacht voor communisme in het algemeen en een communistische revolutie. Een andere trend die werd ingezet, is de langzame afbrokkeling van de universiteiten als spil van het protest: de wetenschappelijke wereld werd zelfs als traag bestempeld en kon volgens sommigen als remmende factor in het revolutionaire proces optreden.

Hoofdstuk 10 – 14 mei 1970

In dit hoofdstuk komen de uitkomsten van het onderzoek naar het linkse milieu rondom 14 mei 1970 naar voren. Net zoals over 1969 is er ook over 1970 niet genoeg bekend over de maatschappelijke discussie in dit jaar om dit apart te noemen. In dit gedeelte van het onderzoek is dus slechts één primaire bron onderzocht. Deze bron is *Agit 883*: de andere twee bronnen dit in dit onderzoek eerder gebruikt zijn (*Konkret* en *Neue Kritik*) waren respectievelijk te erg van inhoud veranderd om nog als bron te gebruiken of gestopt met verschijnen. Hieronder wordt dus de inhoud van *Agit 883* besproken. Het hoofdstuk eindigt met een korte deelconclusie over deze inhoud waar de inhoud afgezet wordt tegen de conclusie uit het vorige hoofdstuk.

Agit 883

In 1970 lijken de radicale denkbeelden onder de schrijvers in de *Agit 883* in hoog tempo te zijn toegenomen. Het karakter van de ondergrondse krant is hiermee veranderd. In 1969 was er nog enigszins plek voor duiding en gematigdheden, terwijl de krant van 1970 geheel in het teken staat van een internationale communistische revolutie.

De roep om een internationale communistische revolutie wordt al weergegeven op het titelblad van deze uitgave van de *Agit 883*: “*Wir glauben an die bewafnete Revolution, eine Permanente Revolution, und die Schaffung so vieler Vietnams wie erforderlich, um den US-Rassismus und Imperialismus Überall in der Welt zu besiegen*”.¹⁷⁷ Deze tekst was een citaat van de *Black Panther Movement* in de Verenigde Staten: een Afro-Amerikaanse militante vrijheidsbeweging die ook geloofde in een marxistische klassenstrijd. De tekst hield in dat er geloofd werd in een gewapende en permanente revolutie, om het racisme en imperialisme van de Verenigde Staten overal ter wereld te kunnen bestrijden.

Het eerste artikel is een lange beschrijving van verschillende gebeurtenissen rondom het linkse milieu. Het artikel heeft een radicaal karakter. De titel van het stuk is

¹⁷⁷ “Agit 883” (1970): 22/05/1970, 1

Wie man die Revolution macht!!! (hoe je een revolutie voert).¹⁷⁸ Het stuk begint met de bevrijding van Andreas Baader uit de gevangenis. De schrijver van het stuk geeft duiding aan de weergave van de bevrijding binnen de legale pers zoals de *Tagespiegel* waarin geschreven werd dat er veel mensen uit het linkse milieu waren, die vonden dat de ontsnapping niet had mogen plaatsvinden. Volgens de schrijver van *Wie man die Revolution macht* is dit de mening (fantasie) van de academici die dachten dat slechts onder hun leiding een proletarische revolutie plaats zou kunnen vinden.

In het volgende gedeelte van het artikel gaat de schrijver in op de strijd die nodig was om tot een revolutie te komen. Hierover schrijft hij dat het nooit mogelijk zou zijn om het proletariaat te steunen, wanneer de protestbeweging niet leerde om te strijden tegen het *Staatsapparat*, wat inhield dat de politieke strijd die nu plaats zou vinden een militair karakter zou krijgen.¹⁷⁹ De reden hiervoor zou de verandering van tijd zijn: vroeger was het voor het proletariaat mogelijk om zich ‘zonder wapens te bewapenen’, door zichzelf eerst politiek te organiseren om vervolgens de wachten op het punt waarop de heersende klasse zichzelf vastgelopen had, om op dat moment de macht over te nemen. Anno 1970 was dat echter niet meer mogelijk, omdat de heersende klasse gebruik kon maken van twee gewapende eenheden: de politie en het leger. De schrijver van dit artikel kaart aan dat er op dat moment in West-Duitsland tussen de politie en het leger slechts nog een verschil in uniform was. Het ware onderscheid tussen de politie (binnenlandse verdediging van de ‘uitbuiters’) en het leger (buitenlandse verdediging tegen andere staten) zou inmiddels volledig verdwenen zijn.

De schrijver zegt over de op handen zijnde klassenstrijd het volgende: “*Der antikapitalistische, antiimperialistische Kampf, die proletarische Alternative, muß von Beginn an politische-militärisch sein, der bewaffnete Kampf ist der Hauptweg der Klassenkämpfe.*”¹⁸⁰ Hiermee bedoelt hij dat de strijd tegen het kapitalisme en het imperialisme (het ‘proletarische alternatief’) van begin aan een militair karakter zouden hebben, omdat de bewapende strijd het belangrijkste component in de klassenstrijd was.

178 “Agit 883” (1970): 22/05/1970, 2

179 Ibidem, 2

180 Ibidem, 2

Zowel legale als illegale acties, zoals de bevrijding van Andreas Baader, zouden in het kader van een bewapende strijd dus ondersteund moeten worden.¹⁸¹

De rest van het artikel gaat verder in op de vorm van de revolutie en het internationale karakter van de revolutie. Als startpunt werd het protest in Frankrijk in mei 1968 gezien: vanaf dat moment zou het protest van de anarchisten tegen de oppurtunisten in volle gang zijn: *“Unsere Genossen mit Führungsanspruch sind in der Studentenbewegung hängengeblieben. Wie in den angeblichen Freiräumen der Universität verstecken sie sich in den Freiräumen der Parteien, die sich in ihren Schulungssterten von der Wirklichkeit des Monopol-kapitalismus abschirmen. Ängstlich stutzen sie sich ein Proletariat zu-recht, das ohne die Partei nichts versteht, das ohne die Führung der Partei zu einem wilden faschistischen Tier wird.”*¹⁸²

Concluderend gaat de schrijver verder in op het gewapende aspect van de strijd. Hij stelt dat de militaire strijd van begin af aan politiek geweest was, en om die reden ook noodzakelijk. Om de strijd te ondersteunen, waren er *Betriebszellen*, *Stadtteilgruppen*, en *Rote Zellen* nodig, die een gezamenlijk netwerk op moesten bouwen om zowel praktische als theoretische ondersteuning te kunnen bieden.¹⁸³

Een volgend artikel heeft als titel *Die Rote Armee aufbauen* en gaat verder in op de oprichting van een communistische militante macht. In dit stukje staat het volgende dat hier is opgenomen om het fanatisme te illustreren, en geen verdere vertaling nodig heeft:

“Glaubten die Schweine wirklich, wir würden den Genossen Baader 2 oder 3 Jaher sitzen lassen? Glaubten die Schweine wirklich, wir würden ewig mit Farbeien gen Knüppel, mit Steinen gegen Pistolen, mit Mollies gegen MG’s kämpfen? ... Glaubte irgendein Schwein wirklich, wir würden von der Entfaltung der Klassenkämpfe, der Reorganisatin des Proletariate reden, ohne uns gleichzeitig zu bewaffnen?” ... Glaubten die Schweine, die zu erst geschossen haben, wir würden uns gewaltlos wie Schlachtvieh abknallen lassen?... Glaubten die Schweine wirklich, mit den Terror-Urteilen, mit den Dienstpistolen der Staatsmacht, dem amerikanischen Imperialismus nachhaltig

181 “Agit 883” (1970): 22/05/1970, 2

182 Ibidem, 2

183 Ibidem, 3

*Handlangerdienste erweisen zu können?... Die Klassenkämpfe entfalten! Das Proletariat organisieren! Mit dem bewafneten Widerstand beginnen! Die Rote Armee aufbauen!”*¹⁸⁴

In een ander artikel (*Ein Genosse wurde befreit*) wordt opnieuw de bevrijding van Baader besproken, de methode van die bevrijding en de verschillende meningen daarover: *“Ein genosse ist befreit worden. Was ist die Haltung der Genossen zur Befreiung? Die hauptsächliche Seite dieser Befreiung, nämlich die Befreiung selbst, interessiert sie weniger, als die Art und Weise. Die Genossen wollen sich distanzieren, ihre Methoden und Argumentationen sind verschieden, immer aber wohlbegründet, strategisch durchdacht und leidenschaftslos. Est stellt sich heraus, daß die Genossen die besseren Waffentechniker sinds, die es ohne Gefährdung von Menschenleben geschafft hätten. Sie reden von der Unverhältnismäßigkeit der Mittel, von Terror und Eskalation. Die Schußwunde des Institutsangestellten haben wir alle im eigenen Bauch. Ohne es zu merken, bemächtigt sich unser die Sprache der Konterrevolution.”*¹⁸⁵ Hiermee werd bedoeld dat er verschillende meningen waren over de manier waarop Baader uit de gevangenis was ontsnapt. Sommigen zouden geïnteresseerder zijn in de manier waarop hij was bevrijd dan het feit dat hij bevrijd was. Deze mensen zouden zich willen hebben distantiëren van het geweld dat gebruikt was bij de bevrijding. Die tegenstanders zouden hebben gesproken van het onevenredige middelen die bij de bevrijding ingezet waren, en zouden dit niet alleen een escalatie van het activisme genoemd hebben, maar ook het stempel ‘terrorisme’ hebben opgeplakt.

Conclusie

De inhoud van de stukken uit 1970 vormt een significant verschil met 1969. De radicalisering die in 1968 ingezet leek te zijn en in 1969 stil stond en soms zelf teruggedrongen leek, bloeide in 1970 in volle hevigheid op. Het debat was totaal van karakter veranderd: voor objectiviteit en gematigdheid was geen plaats meer. De toon was radicaal en het gebruik van geweld werd openlijk goedgekeurd.

184 “Agit 883” (1970): 22/05/1970, 2

185 Ibidem, 3

Dit zegt overigens ook veel over de mensen die schreven in *Agit 883*. De schrijvers zullen zelf al een stuk radicaler geweest zijn dan de schrijvers in *Konkret* of *Neue Kritik*. Dit is een belangrijk argument om het bronnenonderzoek van 1970 niet met de drie voorgaande jaren te vergelijken. Echter, het argument om dit wel te doen, weegt zwaarder. Er moet namelijk in acht worden genomen dat de andere bronnen er in 1970 niet meer waren, iets dat even veelzeggend is als de bron en haar schrijvers die nog wel actief waren: uit het omvangrijke linkse milieu was een klein groepje fanatici over, die tussen 1969 en 1970 een snel proces van radicalisering hadden doorgemaakt en daarbij hun omgeving achter zich hadden gelaten. Net zoals in 1967 de toen nog gematigde versies van *Konkret* en *Neue Kritik* het linkse milieu vertegenwoordigde, werd het linkse milieu in 1970 door *Agit 883* vertegenwoordigd. Dit komt sterk naar voren in het laatste artikel dat behandeld wordt, waarin duidelijk wordt dat de bevrijding van Andreas Baader door velen uit het linkse milieu bestempeld werd als terrorisme en daarom reden was om zich van dat milieu te distantiëren.

De in 1969 ingezette tendens van een (internationale) communistische revolutie werd doorgezet. Op de voorpagina van de onderzochte krant werd een oproep gedaan voor deelname aan een internationale communistische strijd. De andere in 1969 ingezette tendens, de afbrokkeling van de academische wereld als spil in het protest, werd in 1970 ook volgehouden. Academici werden ook nu als traag en niet strijdlustig bestempeld. De tijd van het studentenprotest lijkt in 1970 voorbij te zijn: de studenten zijn het onderwerp van spot en niet meer van belang in het activistische gedachtegoed.

De bevrijding van Baader werd toegejuicht en gesteund. Er werd een openlijke bekentenis gedaan dat het protest een militair karakter moest krijgen en dat de bevrijding van Baader hiervan een goed begin was. Er werd aangegeven dat legale en illegale acties beiden even sterk gesteund moesten worden. Er werd ook aangegeven dat het rode leger nu opgebouwd zou worden. Kortom, er werd opgeroepen tot het gebruik van geweld en het al ingezette terrorisme werd niet veroordeeld.

Conclusie

Om iets te kunnen begrijpen, is uitgebreide achtergrondkennis onontbeerlijk. Net als dat iemand een persoon nooit echt goed kan leren kennen zonder te weten waar diegene vandaan komt, kan ook terreur niet begrepen worden wanneer de geschiedenis van die terreur niet bekend is. Wie een terrorist wil leren kennen, moet weten wat die terrorist heeft gedreven om tot extreme daden te komen.

De redenen voor het ontstaan van de RAF zijn min of meer bekend. De oplopende conflicten met de politie zoals tijdens de demonstratie van 1967, de opstand tegen het *Springer Concern* in april 1968 en de moeite die de jonge generatie had met het belaste verleden, worden genoemd. Andere redenen die in de literatuur naar voren worden gebracht, zijn de meer internationale zoals de groeiende sympathieën voor het communistische gedachtegoed en de internationale onrusten van 1968. Daarnaast is er veel bekend over de achtergrond van de terroristen van de jaren zeventig: de APO, de SDS en de *K-Gruppen* zijn al vanuit meerdere disciplines uitvoerig onderzocht. Kortom, de RAF is een onderwerp waar op veel manieren en door veel mensen al veel over gezegd is. Desondanks schiet binnen dit onderzoeksgebied de aandacht voor de relatie tussen het terrorisme en het linkse milieu nog tekort.

Dit onderzoek heeft zich gericht op de omgeving waaruit de RAF ontstond: het linkse milieu. Het linkse milieu was een omvangrijke groep waarin meerdere losse en vaste verbanden naast elkaar bestonden. Tot 1969 werd deze omvangrijke groep vaak de APO genoemd: *Außerparlamentarische Opposition*. Toch had de APO in 1969 al niet veel politieke kenmerken meer, maar leek het steeds meer op een schakel van activistische groeperingen die geweld niet schuwden in de strijd om hun idealen. Het is moeilijk te begrijpen hoe iets dat begint als een idealistische groep studenten, eindigt als een terroristische beweging. Ergens in het linkse milieu zat een weg tussen het activisme en de terreur, maar hoe die weg er precies uit heeft gezien, was onbekend.

Om die reden heeft dit onderzoek zich gericht op de volgende vraag: welke ontwikkelingen hebben er binnen het linkse milieu in West-Duitsland tussen 1967 en 1970 plaatsgevonden, die uiteindelijk zouden leiden tot de linkse terreur van de jaren zeventig? Het doel van deze vraag was om te determineren wat er in dat linkse milieu

voor zorgde dat aan de ene kant een aantal radicalen opstond die de wapens oppakte, maar aan de andere kant een veel grotere groep de middelen die in de jaren zeventig gebruikt werden afweerde, en terugkeerde naar het maatschappelijke leven. Kortom, waarom werden sommige activisten terrorist en waarom heel veel activisten niet?

Het onderzoek heeft zich gericht op het linkse milieu tussen 1967 en 1970. Aan de hand van het secundaire bronnenonderzoek zijn er vier momenten gekozen waaromheen in de primaire bronnen gezocht is naar wat er gezegd werd over geweld. Door de vier deelconclusies die uit dit primaire bronnenonderzoek zijn gekomen met elkaar te vergelijken, zijn er een aantal ontwikkelingen gesignaleerd die in combinatie met de rest van het onderzoek antwoord kunnen geven op de hoofdvraag.

Er bleken in de vier onderzochte jaren een aantal opmerkelijke verlopen te zien te zijn in de uitlatingen binnen het linkse milieu over het gebruik van geweld. De belangrijkste ontwikkeling is de duidelijke radicalisering van zowel de toon als de inhoud van de opmerkingen met betrekking tot geweld. In 1967 werd de nadruk nog op het belang van de discussie gelegd, maar in 1968 ging het linkse milieu een nieuwe fase in waarbij zowel het doel als de manier van protesteren veranderde. Er werd niet meer geprotesteerd om instituten te hervormen, maar er werd geprobeerd om instituten onderuit te halen. In plaats van ludieke acties werd er steeds meer geweld ingezet, als reactie op het minstens even sterk toenemende geweld aan de kant van de politie. De warenhuisbranden zijn al terroristisch te noemen, maar ook de bestormingen van het *Springer Concern* kwamen hier al dicht bij in de buurt. In tegenstelling tot het jaar daarvoor werd in 1968 de gevestigde orde gewaarschuwd voor de activisten: waarschuwingen die ook als bedreigingen konden worden opgevat.

In 1969 leek dit proces van radicalisering stil te staan. Uit het bronnenonderzoek kwam een onverwachts gematigde inhoud tevoorschijn, waarin weliswaar gelijkenissen te zien waren met de manier waarop er daarvoor over geweld gesproken werd, maar er geen sprake was van toenemend fanatisme. In dat jaar werden echter wel twee nieuwe tendensen ingezet, die in de twee jaar daarvoor nog niet te zien waren. Ten eerste was in 1969 de (positieve) aandacht voor het communistische gedachtegoed ten opzichte van 1967 en 1968 flink gegroeid. Ten tweede begon in 1969 niet alleen de academische kern

van het linkse milieu snel af te brokkelen, maar werden de actievoerende studenten ook steeds minder serieus genomen.

De uitkomst van het bronnenonderzoek in 1970 vormt een significant verschil met de uitkomsten van de jaren daarvoor. Niet alleen verschenen twee van de drie onderzochte bronnen in dat jaar niet meer, het overgebleven bronmateriaal is geschreven door fanatici die het opkomende terrorisme ondersteunden. Het gebruik van geweld om voor de idealen te strijden werd nu aangemoedigd en terroristen werden verdedigd. De groep actieve demonstranten die al in 1969 sterk in omvang daalde, was in 1970 gereduceerd tot een aantal radicale splintergroeperingen, die sympathieën koesterden ten opzichte van de terroristische beweging die net was ontstaan. De reden voor deze versplintering, was een combinatie van de veranderde politiek en de ontbinding van de SDS, die de kern van de APO was geweest.

Het is opvallend dat de angst voor radicalisering naar terrorisme in 1968 eigenlijk niet is uitgekomen. Juist in dat jaar werd binnen het linkse milieu niet alleen de verwachting naar radicalisering uitgesproken, ook werd het gebruik van geweld steeds meer als legitiem middel beschouwd, getuige de warenhuisbranden en de *Osterunruhen*. Toch bleek dat jaar de piek in de protesten te zijn, en verloren het jaar daarna veel aanhangers van het linkse milieu hun aandacht voor het protest.

De inhoud van de primaire bronnen plaatsen het onderzoek voor een belangrijk probleem. Nu immers de verschillende ontwikkelingen die hebben bijgedragen aan het radicaliseringsproces bekend zijn, rest eigenlijk alleen nog de vraag waarom er niet meer activisten uit het linkse milieu in de jaren zeventig meededen met de terroristische activiteiten. Alhoewel de meeste ontwikkelingen in 1969 stilstonden, kwamen er in dat jaar twee nieuwe tendensen bij die in 1970 werden voortgezet. Waarom zette dit radicaliseringsproces slechts bij een kleine groep mensen door en waarom wilde niet dat omvangrijke linkse milieu zich ten koste van alles inzetten voor haar idealen?

De redenen hiervoor zijn talrijk, en variëren van een berusting in de nieuwe politieke situatie tot de afkeer van de toenemende radicalisering. Daarnaast waren de idealen uit 1967 niet meer dezelfde idealen als die in 1970. In 1969 had er onder invloed van de steeds groter wordende groep arbeiders in het linkse milieu een omslag plaatsgevonden in het idealisme: de dromen verschoven langzaam maar zeker van een

hervorming van de democratische instituten via het stopzetten van de oorlog in Vietnam en het ontmantelen van het *Springer Concern* naar een internationale communistische revolutie.

Deze idealen in combinatie met de middelen die daarvoor ingezet werden, waren zoals ook uit het onderzoek naar de overgebleven bron uit 1970 blijkt, voor de meesten te heftig. Het grootste gedeelte van het linkse milieu, deed eenvoudigweg niet meer actief mee, maar distantieerde zich of sympathiseerde met de terroristen op afstand. De verzwakking van het linkse milieu en de radicalisering van de splintergroeperingen gaan hand in hand: beiden waren van invloed op elkaar. De studentenbeweging maakte geen deel meer uit van de activistische groepering, waarna deze groepering in snel tempo nog een stuk fanatieker werd.

De terreur uit de jaren zeventig was ontstaan uit het linkse milieu dat onder invloed van een toenemend conflict met de staat steeds meer geweld was gaan gebruiken, maar liet dat milieu en haar idealen achter zich. De overgebleven splintergroeperingen zorgden uiteindelijk voor de grootste daden, in de negatieve zin van het woord. Het linkse milieu uit de tweede helft van de jaren zestig vormde dus de bakermat van het terrorisme van de jaren zeventig. De bijdrage van dat milieu en de bovengenoemde ontwikkelingen die ertoe leidden dat het gebruik van geweld als steeds normaler middel beschouwd werd, heeft er onmiskenbaar toe geleid dat in 1970 de *Baader Meinhof Gruppe* ontstond.

De ontwikkelingen die plaatsvonden binnen het linkse milieu waren van invloed op het ontstaan van de terreur. Terwijl er kleine groepen radicaliseerden, werd tegelijkertijd de groep studenten die de kern van de protestbeweging had gevormd, steeds minder fanatiek. Dit werd beïnvloed door de politieke situatie, de verbonden die met andere maatschappelijke groepen gesloten werden en de verschuiving van de idealen. Geweld nam een steeds prominentere positie in, in de beschouwingen over de protesten vanuit de activisten zelf. Tussen 1967 en 1970 werd geweld steeds meer als een legitiem middel beschouwd: in 1967 werd nog gepleit voor een vreedzame revolutie, terwijl er in 1970 werd aangemoedigd om te participeren in de gewapende strijd. De gesignaleerde ontwikkelingen duiden de relatie tussen het linkse milieu van de jaren zestig en het terrorisme van de jaren zeventig aan. Met die conclusie draagt dit onderzoek bij aan de bestaande kennis over het linkse milieu en terrorisme.

Literatuurlijst

Albrecht, W., *Der Sozialistische Deutsche Studentenbund (SDS) : vom parteikonformen Studentenverband zum Repräsentanten der Neuen Linken* (Dietz, Bonn 1994)

Aust, S., *Het Baader Meinhof Komplex* (Hoffmann und Campe, Hamburg 1985)

Baire, H., *Studenten in Opposition : Beiträge zur Soziologie der deutschen Hochschule* (Bertelsmann, Bielefeld 1968)

Becker, J., “The Red Army Faction: Another final battle on the stage of history” (in: *Terrorism: An International Journal* vol. 5, no. 1 / 2)

Berendse, G., en Cornils, I., *Baader-Meinhof returns : history and cultural memory of german Left-Wing Terrorism* (Rodopi, Amsterdam 2008)

Boor, W., Schwind, H., *Ursachen des Terrorismus in der Bundesrepublik Deutschland* (de Gruyter, Berlin 1978)

Botermans, F. en Pekelder, J., *Politiek geweld in Duitsland - Denkbeelden en debatten* (Duitsland Instituut, Amsterdam 2005)

Briem, J., *Der SDS : die Geschichte des bedeutendsten Studentenverbandes der BRD seit 1945* (Päd.-extra-Buchverlag, Frankfurt am Main, 1976)

Buurman, M. den, *Duitse Herfst – De Rote Armee Fraktion* (Aspekt, Soesterberg 2009)

Della Porta, D., *Social movements, political violence, and the state : a comparative analysis of Italy and Germany* (Cambridge University Press, Cambridge 1995)

“Die Zeit” (1967): 09/06/1967, 23/06/1967

“Die Zeit” (1967): 23/06/1967

Duyvesteyn, I., en Graaf, B. de, *Terroristen en hun bestrijders – vroeger en nu* (Boom, Amsterdam 2007)

Enzensberger, U., *Die Jahre der Kommune 1. Berlin 1967 – 1969* (Kiepenheuer & Witsch, Köln 2004)

Fichter, T., *SDS und SPD : Parteilichkeit jenseits der Partei* (Westdeutscher Verlag, Opladen 1988)

“Frankfurter Allgemeine Zeitung” (1967): 03/06/1967

Jansen, P., “Student Movements in Germany, 1968 – 1984” (in: e-journal, International Consortium of Academic Publication)

Killick, J., *The United States and European reconstruction 1945-1960* (Keele University Press, Edinburgh 1997)

Kraushaar, W., en Mosler, P., *Was wir wollten, was wir wurden : Studentenrevolte, zehn Jahre danach* (Rowohlt, Hamburg 1977)

Langguth, G., *Protestbewegung – Entwicklung, Niedergang, Renaissance; die Neue Linke seit 1968* (Verl. Wiss. u. Politik, Köln 1984)

Negt, O., *Achtundsechzig : politische Intellektuelle und die Macht* (Steidl, Göttingen 1995)

Lönnendonker, S., Rabehl, B., en Stadt, J., *Die antiautoritäre Revolte : der Sozialistische Deutsche Studentenbund nach der Trennung von der SPD* (Westdeutscher Verlag, Wiesbaden 2002)

Muller, E.N., *Aggressive political participation* (Princeton, Princeton University Press, Princeton 1979)

Otto, K.A., *Vom Ostermarsch zu APO : Geschichte der außerparlamentarischen Opposition in der Bundesrepublik 1960-1970* (Campus-Verlag, Frankfurt am Main, 1977)

Pekelder, J., “Dynamiken des Terrorismus in Deutschland und den Niederlanden” (in: *Geschichte und Gesellschaft* vol. 35, p. 401 – 428)

Pekelder, J., “Historisering van de RAF, Geschiedschrijving over dertig jaar links Duits terrorisme, 1968-1999” (in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* vol. 119, p. 196 – 217)

Pekelder, J., *The RAF and the Radical Left in post 1968 West Germany – Chapter 1. Introduction* (NIAS, nog niet gepubliceerd)

Pekelder, J., “The RAF Solidarity Movement from a European Perspective” (in: *Between Prague Spring and French May. Opposition and Revolt in Europe, 1960-1980*, p. 251-266, Berghahn Books, Oxford 2011)

Peters, B., *Tödlicher Irrtum. Die Geschichte der RAF* (Argon Verlag, Berlin 2004)

Schmidtke, M.A., “Cultural Revolution or Cultural Shock? Student Radicalism and 1968 in Germany” (in: *South Central Review* vol. 16, page 77 – 89)

Spender, S., *The year of the young rebels* (Weidenfeld and Nicolson, London 1969)

**Archiefmateriaal afkomstig uit het Internationaal Instituut voor Sociale
Geschiedenis (IISG):**

“A” (1967): 01/06/1967

“Agit 883” (1969): 05/06/1969

“Agit 883” (1969): 12/06/1969

“Agit 883” (1969): 19/06/1969

“Agit 883” (1969): 26/06/1969

“Agit 883” (1970): 14/05/1970

“Agit 883” (1970): 22/05/1970

“Konkret” (1967): --/09/1967

“Konkret” (1968): --/05/1968

“Konkret” (1969): --/05/1969

“Konkret” (1970): --/05/1970

“Neue Kritik” (1967): --/08/1967

“Neue Kritik” (1968): --/04/1968

“Neue Kritik” (1969): --/06/1969